

ΧΡΟΝΙΑ 1

ΑΡΙΘ. 4

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ : Ἡ θέση τοῦ Δημοτι-
κισμοῦ στὴ σημερινή ἐκπαίδευση.

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑΣ : Στὴν καρδιά τῆς κρίσης.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ : Ἱστορικός Ὑλι-
σμός καὶ Σπινοζική Μεταφυσική. Μέρος Δ'.

ΑΓΓ. ΤΕΡΖΑΚΗ : Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστό-
ρημα.

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ : Τὸ ὀλέθριον στραβο-
πάτημα.

ΜΠΟΓΔΑΝ ΡΑΔΙΤΣΑ : Τραγικὲς ἀντιφάσεις
στὴ διανόηση τῶν Βαλκανίων. Μέρος Β'.

ΑΙΜ. ΜΙΣΣΙΡ : «Γνωμικά καὶ Διαλογισμοί»
τοῦ Goethe.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ—ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ—
ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ— ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ
ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

ΑΠΡΙΛΗΣ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ—ΑΘΗΝΑΙ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΔΡΧ.		ΔΡΧ.
	Αριστοτέλους. — Πολιτικῶν τὸ Γ' (Πολίτης, Πολιτεία, Πολίτευμα) . . .	20.—
	Βράζλα 'Αρμένη II. — Περί ἐνότητος τῶν Λογικῶν Στοιχείων. . .	10.—
	Έκκερμαν Τ. Ρ. — Συνομιλαί Έκκερμαν μετὸν Γκαίτε. . .	30.—
	Θόμψον 'Αρ. — Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐπιστήμην. . .	25.—
	Κάρολντ. — Οἱ Ἑρως. . .	35.—
	Κορδάτου I. — Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 . . .	25.—
	Λίππς Γ. — Ἡ ἔλευθερία τῆς Βουλῆσεως. . .	35.—
	Μάρξ Κάρλ. — Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. . .	50.—
	Μπέρξον Ε. — Φαντάσματα καὶ ὄνειρα. Ψυχὴ καὶ σῶμα. . .	25.—
	Νορντίου Μ. — Ψυχολογικὰ Παράδοξα. . .	15.—
	Νορντίου Μ. — Ψυχολογικὴ Φυσιολογία τῆς Μεγαλοφυΐας καὶ Ἰδιοφυΐας. . .	16.—
	Ντεμπάϋ Α. — Ὑγιεινὴ καὶ φυσιολογία τοῦ γάμου . . .	20.—
	Ντεμπάϋ Α. — Ὑγιεινὴ τῶν ἡδονῶν καὶ τέρψεων. . .	15.—
	Ριμπὼ Τ. — Αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος . . .	30.—
	Ριμπὼ Τ. — Προβλήματα ψυχολογίας συναισθημάτων. . .	30.—
	Ρισσὸρ Γ. — Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι . . .	30.—
	Ρισσὲ Κχο. — Δοκίμιον Γενικῆς Ψυχολογίας. . .	35.—
	Ρόγκ ντέ Φουρσέ. — Ἡ Φιλαργυρία. . .	30.—
	Ρουσσὼ — Περί τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων. . .	15.—
	Ρωσσὲλ Β. — Τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. . .	25.—
	Ρώσση Στ. — Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς. . .	25.—
	Σιντεπὲ ντέ λὰ Σοσσάγ. — Ἱστορία τῆς Θρησκείας (Σίνοι καὶ Ἰάπωνες). . .	15.—
	Σοπενάουερ 'Αρθ. — Ἐπὶ τῆς Θρησκείας. . .	24.—
	Στόζερτ Μίλλ I. — Ὁ Ὀφελιμισμὸς. . .	20.—
	Ταγγὸρ Ραρ. — Ἡ Θρησκεία τοῦ ποιητοῦ . . .	30.—
	Τζέιμς Βίλλιαμ. — Ἡ θεωρία τῆς συγκινήσεως. . .	30.—
	Τζέιμς Βίλλιαμ. — Ὁ Πραγματισμὸς. . .	35.—
	Τολστόϋ Α. — Αἱ νέαι ἰδέαι. . .	15.—
	Φινὼ Ζ. — Ἡ Ἐπιστήμη τῆς Εὐτυχίας. . .	30.—
	Φουρνιέρ Εὐγέν. — Ἀτομικισμὸς. . .	30.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ - ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΜΗΝΙΑΙΑΣ ΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ — ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΙΑΡΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ :
ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ : ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙΟ
ΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟ-
ΤΙΚΗΣ.

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ :
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΙΔΕΑ»
ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ : Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΣ

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΑΡΟΜΕΣ : ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0.12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΜΑΣ

Μ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΣ

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ
ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

1.— Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακίνησε ὁ κ. Παπανδρέου καὶ ποὺ μοῦ θέτει μ' ἓνα γράμμα τοῦ ὁ κ. Μελάς εἶναι τοῦτο : «Τί δρόμο πρέπει νὰ πάρει ὁ Δημοτικισμὸς στὴν κρατικὴ Ἐκπαίδευση καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα στὴ Μέση καὶ στὴν Ἀνώτερη Παιδεία ;» Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν μπαίνει σωστά. Δὲν ἐξετάζει δηλαδὴ πιά, ἂν πρέπει ἢ ἂν δὲν πρέπει σ' ὅλες αὐτὲς τὶς βαθμίδες τῆς Παιδείας μας νὰ εἰσαχθεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ θεωρώντας τὸ ζήτημα λυμένο προσπαθεῖ νὰ βρεῖ τὸ σωστὸ δρόμο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ὁ δημοτικισμὸς γρηγορώτερα. Κ' εἶναι ἀλήθεια αὐτό. Εἴμαστε ὅλοι δημοτικιστὲς καὶ κείνοι ποὺ δὲ γράφουν τὴ δημοτικὴ καὶ κείνοι ποὺ δὲν τὸ μαρτυροῦν ἴσως ἀκόμα. Γιατὶ κανένας πιά δὲν πιστεύει στὴν καθαρεύ-

ουσα σὰ σὲ μόνιμο καὶ ὀριστικὸ φραστικὸ ὄργανο τῆς ζωῆς μας καὶ ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν συμβιβαστικῶν λύσεων — συνειδητὲς ἢ ἀσυνείδητες — ἄλλο δὲ φανερόνουν παρὰ τὴν ἀνομολόγητη ἴσως ἀκόμα ἀπόφαση τοῦ καθαρουσανισμοῦ νὰ καταθέσει τὰ ὄπλα. Ὡστόσο ὅμως καὶ μέσα στὸ θετικὸ αὐτὸ ἐρώτημα περιέχεται κάποια ἀντίσταση τοῦ νικημένου ἐχθροῦ, ἢ καὶ κάποιος δισταγμὸς δικὸς μας, ἀλλιῶς ἢ λύση τοῦ ζητήματος θὰ εἶταν πολὺ εὐκόλη καὶ πολὺ ἀπλῆ καὶ δὲ θὰ μᾶς βασάνιζε τόσο πολὺ ὄλους. Τὸ πρόβλημα διηλαδὴ, ὅπως παρουσιάζεται σήμερα, δὲν εἶναι μονάχα τὸ ἂν θὰ μπεῖ καὶ πῶς θὰ μπεῖ ὁ δημοτικισμὸς στὴν ὅλη Παιδεία μας — αὐτὸ λίγο-πολὺ ἐγινε καὶ γίνεται κι ὅλας! — ἀλλὰ τὸ **ἂν θὰ βγεῖ καὶ πῶς θὰ βγεῖ ἡ καθαρεύουσα** καὶ ὁ καθαρουσανισμὸς, ὅσο μπορεῖ πρὸ γρήγορα, ἀπὸ τὸ Σχολεῖο κι ἀπὸ τὴ ζωὴ μας. Αὐτὸ εἶναι πιά κυρίως σήμερα πού προκαλεῖ τὴν ἀντίδραση ἀπὸ τὸ νικημένο στρατόπεδο καὶ πού κρατεῖ σὲ κάποιους δισταγμοὺς ἔδυστυχῶς καὶ τοὺς δικούς μας. Καὶ τοὺς δισταγμοὺς αὐτοὺς ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ κάποιες ρομαντικὲς νοσταλγίες ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι πιά σήμερα πού πρέπει νὰ κατανικήσουμε. Σήμερα δὲν πρόκειται πιά νὰ πείσουμε τοὺς πολλοὺς γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τοῦ Δημοτικισμοῦ, ὅσο νὰ ἐπιβάλλουμε στὸν ἑαυτὸ μας τὰ καθήκοντα πού ἀπορρέουν ἀπὸ μιὰ πίστη μας. Νὰ γίνει ἀνασύνταξη τῶν δυνάμεών μας πού χαλαρώθηκαν ὕστερα ἀπὸ ἓνα ὄρατο καὶ νικηφόρο ἀγῶνα, γιὰ τὴν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ πέσουμε σὲ χάος, ἀπ' ὅπου θὰ χρειαστεῖ νέος ἔντονος ἴσως πάλι καὶ πολὺχρονος ἀγῶνας γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὸ δρόμο μας. Καὶ ὀφείλω ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς νὰ τονίσω πῶς δὲ φταῖνε πιά μόνο τὰ καθυστερημένα καὶ ἀντιδραστικά, ἢ τὰμόρφωτα στοιχεῖα τῆς Χώρας μας πού ἐμποδίζουν τὴν τελειωτικὴ λύση τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ πιότερο τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τόσο στὴν Πολιτικὴ ὅσο καὶ στὴ Λογοτεχνία καὶ στὴν Ἐπιστήμη καὶ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ, πού τότε μὲ τὴν τάχα πολιτικὴ σκοπιμότητα, πότε μὲ τὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν τεμπελιά καὶ καμιά φορὰ μὲ τὸ ἄτομικὸ συμφέρον, συσκοτίζουν καὶ ἀφήνουν ν' ἀποτελεματωθεῖ τὸ ζήτημα, ἐμποδίζοντας ἔτσι τὴ γρήγορη καὶ ὀλοκληρωτικὴ λύση του.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνω καθαρῶτερος εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπλωθῶ λιγάκι καὶ ν' ἀναφέρω ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κίνηση κι ἀπὸ τὴν ἄλλη σχετικὴ ζωὴ μερικὰ πράγματα, πού ἐλπίζω νὰ δικαιώσουν τὴν ἀποψη τούτη.

2. — Γιὰ τὸ σκοπὸ μου ὅμως αὐτὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεχωρίσω τὴ συζήτηση στὰ ἐπόμενα τέσσερα ἐρωτήματα πού πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν χωριστὰ τὸ καθένα :

I. — Τί νόημα ἔχει ὁ Δημοτικισμὸς στὴ σημερινὴ Δημοτικὴ καὶ Μέση Ἐκπαίδευση ;

II. — Νὰ φύγει ἢ νὰ μείνει ἡ καθαρεύουσα ;

III. — Τί ἔχει γίνε τὸν τελευταῖον καιρὸ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος; κα'

IV. — Τί πρέπει νὰ γίνε ἀκόμα ;

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

3. — Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὸ Σχολεῖο, εἶναι περιττὸ νὰ μιλήσει κανεὶς πλατιά. Ἐχουμε τόσα πολλὰ γραφτεῖ γύρω στὸ Γλωσσικὸ Ζήτημα καὶ εἶναι τόσο γνωστὲς οἱ διαφωτιστικὲς καὶ πειστικὲς σχετικὲς ἐργασίες τῶν Φωτιάδη, Γιαννίδη, Δελμούζου, ὥστε νὰ καταντᾷ ὀλότελα περιττὴ καὶ βαρετὴ καὶ κάπως ἀναχρονιστικὴ μιὰ νέα πάλι συζήτηση. Ἐνα μονάχα σημεῖο θέλω ἐγὼ νὰ ἐγγίσω καὶ νὰ τονίσω ἀκόμα μιὰ φορὰ, πρῶτα γιὰ τὸ σημεῖο τοῦτο ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀποψη ἀπαιτεῖ τὴν ἄμεση λύση τοῦ ζητήματος, κ' ἔπειτα γιὰ τὴν εἶναι δεμένο καὶ μὲ τὴ γενικώτερη ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ, πού πρέπει συνειδητὰ, συστηματικὰ καὶ πρὸ παντὸς ἀποφασιστικὰ ν' ἀκολουθηθεῖ κι ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς κι ἀπὸ τὸ Κράτος.

4. — Εἶναι κοινὰ πιά σήμερα ἀναγνωρισμένο τὸ νεώτερο Σχολεῖο Ἐργασίας καὶ δὲν ὑπάρχει κράτος στὸν κόσμον πού οἱ προσπάθειές του νὰ μὴν τείνουν στὴν εἰσαγωγή τῶν μεθόδων ἐργασίας καὶ ζωῆς τοῦ νέου αὐτοῦ Σχολεῖου. Καὶ σ' ἐμᾶς ἡ κίνηση αὐτὴ, τὰ τελευταῖα ἰδίως χρόνια, ἔχει πάρει χαραχτήρα ἐπίσημο καὶ ἀρκετὰ σοβαρό. Ὡς καὶ οἱ παλαιότεροι παιδαγωγικοὶ μας ὀμολογοῦν πίστη στὶς νέες ἀπόψεις τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Διδαχτικῆς καὶ στὰ Πανεπιστήμιά μας καθὼς καὶ στὰ Διδασκαλεῖα μας γίνεται ἀρκετὴ προσπάθεια γιὰ νὰ μεταδοθοῦν στοὺς νέους δασκάλους οἱ ἀρχές αὐτῆς τοῦ νέου Σχολεῖου.

Δυστυχῶς ὅμως σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς δῆθεν ὀπαδοὺς τῆς νέας Παιδαγωγικῆς ἐπικρατεῖ ἀκόμα τέτοια σύγχυση πραγμάτων, ὥστε νὰ μὴ μποροῦνε νὰ αἰσθανθοῦν καὶ νὰ καταλάβουν ὅτι νεώτερο Σχολεῖο ἢ Σχολεῖο Ἐργασίας καὶ καθαρουσανισμὸς εἶναι δυὸ πράγματα πού ἀντιμάχονται τὸ ἓνα τᾶλλο, ὅπως ἡ φωτιὰ καὶ τὸ νερό, καὶ πῶς δὲν εἶναι δυνατό νὰ συνυπάρχουν σὲ μιὰ ψυχῆ, σ' ἓνα μυαλὸ καὶ σὲ μιὰ ἐργασία, ἐὰν ἡ ἐργασία αὐτὴ θέλει τουλάχιστο νὰ λέγεται παιδαγωγικὴ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κ' ἐπομένως τὸ σύστημα ζοῦνε μέσα σὲ μιὰ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀσυνέπεια τέτοια, πού χωρὶς κἂν νὰ τὸ καταλάβουν τοὺς ὀδηγεῖ, αὐτοὺς καὶ τὴν ἐργασία τους, καὶ συνεπῶς τοὺς μαθητὲς καὶ τὴν κοινωνία (ὅσο σ' αὐτὴ ἔχουν ἐπίδραση), ὅχι μονάχα σὲ χάος, ἀλλὰ καὶ σὲ ζημίαι πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ. Γιὰ τὴν δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω, πῶς εἶναι δυνατό τὸ νεώτερο αὐτὸ Σχολεῖο πού βάση του ἔχει τὴν ἀλήθεια, τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὴν ἀδέσμευτη ψυχῆ, νὰ ζήσει καὶ νὰ κινηθεῖ μ' ἓνα ὄργανο πού μέσα του ἔχει συνυφασμένη τὴν ψευτιά, τὴν ἀνειλικρίνεια καὶ τὴν ἀνελευθερία.

Τὸ Σχολειὸν Ἐργασίας στὸ βαθύτερο νόημά του περιέχει μέσα του μιὰ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐπανάσταση ἐνάντια ὄχι μονάχα στὶς παλιὰς ἐπιστημονικὰς μέθοδους καὶ ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ ἐνάντια σ' ἓναν κόσμον παραστρατισμένον ἀπὸ τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς ζωντανῆς ζωῆς καὶ ἀποπετρωμένον ἀπὸ μιὰ δυσκίνησιάν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ ἀπὸ μιὰ παρεξηγημένην καὶ κακὴν σχολικὴν καὶ κοινωνικὴν παράδοσιν. Καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἔχει μέσα της στοιχεῖα πηγαῖα ἀγνότητας, εἰλικρίνειας καὶ ἀληθείας, γιατί κάθε λέξις της καὶ κάθε της ἔκφρασις δημιουργήθη ἀπὸ ἀνθρώπους ἀνάγκης ψυχικῆς πού στηρίζονται πάνω στὴ σύγχρονη φυσικὴ ζωὴ καὶ τὴ σύγχρονη πραγματικότητά. Καὶ ἡ δημοτικὴ λέξις μονάχα αὐτὴ καθεαυτὴ σὰν τύπος καὶ σὰν ἦχος καὶ μονάχα ἡ φράσις σὰν κατασκευὴ, εἶναι στοιχεῖα πού ξεγυμνῶνουν, ἐπιτρέπουν καὶ παρακινεῖν μιὰν ἀγνήν ψυχὴν νὰ νὰ ἴδῃ, νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ νιώσῃ βαθιὰ μιὰ ἐπίσης ἀγνήν καὶ ἀληθινὴν πραγματικότητα. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ἡ καθαρεύουσα, σὰν τύπος καὶ σὰ μορφή καὶ σὰν ἔκφρασις, περιέχει μιὰ ψεύτικη καὶ ἀπατηλὴν εἰκόνα ζωῆς, ἀπ' ὅπου ἐπιδρᾶται ἀσυναίσθητα τὸ παιδί καὶ τὸ περιβάλλον ὅπου αὐτὴ κυκλοφορεῖ καὶ καλλιεργεῖται. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ δημοτικιστικὴ ἰδεολογία στὶς γενικὰς της γραμμὰς ἀκολουθεῖ παράλληλα κ' ἔχει μεγάλας ἀναλογίας μὲ τὶς ἀρχὰς καὶ τὴν κίνησιν τοῦ νεώτερου Σχολειοῦ, ὅπως αὐτὸ ξεφύτρωσε καὶ ξεδιπλώθηκε στὸν ἔξω κόσμον. Οἱ δημιουργοὶ καὶ ὁπαδοὶ τῶν νέων μεθόδων ἔργασίας καὶ ἀγωγῆς χτύπησαν σχεδὸν μὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα καὶ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα τὸν παραστρατισμένον Ἐρβαρτιανισμό τῆς Εὐρώπης, ὅπως σ' ἐμᾶς οἱ Μαλλιαροὶ μὲ μιὰ ἀνάλογον ἐπιστημονικὴ ἐπαναστατικὴν χτυποῦσαν τὸν καθαρουσανισμό τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς ζωῆς μας. Δημοτικισμὸς καὶ νέο Σχολειὸν ἢ Σχολειὸν Ἐργασίας εἶναι στὴν πηγὴν τοὺς σχεδὸν τὸ ἴδιον πρᾶγμα, καὶ τὸ δεύτερον προϋποθέτει τὴ λύσιν κ' ἐπικράτησιν πέρα ὡς πέρα τοῦ πρώτου, σὰ φυσικὴ ἀνάγκη καὶ μαθηματικὴ συνέπεια, ὅπως λογουχάρη τὸ πρῶτον περπάτημα τοῦ παιδιοῦ προϋποθέτει τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπὸ τὰ λογῆς-λογῆς φασκίωματα. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, τὴν παιδαγωγικὴν καὶ μεθοδικήν, θεωρῶ τόσο σπουδαῖον τὸ δημοτικισμὸν, ὥστε νομίζω πὼς εἶναι ἀδύνατον ν' ἀσχοληθῶμε σοβαρὰ μὲ τὸ νέο Σχολειὸν καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν, ἂν δὲν ἐτοιμάσουμε προτύπων δασκάλους πού νὰ πιστέψουν ἀπόλυτα στὴ δημοτικιστικὴν ἰδεολογίαν καὶ νὰ τραβήξουν χωρὶς δισταγμοὺς καὶ ἀνεμπόδιστα στὴν ολοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων.

5.— Κι ὅταν μιλῶ γιὰ δημοτικισμὸν καὶ νέο Σχολειὸν δὲν ἐννοῶ βέβαια μονάχα τὴν Δημοτικὴν Ἐκπαίδευσιν. Σ' αὐτὴ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἔχει ὀριστικὰ πιά ἐπικρατήσει καὶ κάθε ἀπόπειρα ἐπαναφορᾶς ἐκεῖ τῆς καθαρεύουσας, μονάχα τὴν θλιβερὴν πνευματικὴν κατάστασιν μερικῶν ἀκόμα ὑπολειμμάτων τοῦ γλωσσαμυντορισμοῦ μπορεῖ νὰ πιστοποιήσει. Σήμερα πιά μιλώντας γιὰ δημοτικισμὸν στὸ Σχολειὸν ἐννοοῦμε κυρίως τὴν Μέσην Ἐκπαίδευσιν. Ἐκεῖ εἶναι πιά πού πρέπει νὰ μπεῖ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ. Κ' ἐκεῖ πάλι ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς σοβαροὺς γλωσσολογικοὺς, λογοτεχνικοὺς, κοινωνικοὺς κτλ. λόγους πού

πλατιά ἔχουν ἀναλυθεῖ στὴ γλωσσικὴ συζήτηση τῶν τελευταίων τριάντα ἐτῶν. Ἄλλὰ καὶ εἰδικώτερα γιὰ τοὺς λόγους πού γενικὰ ἀνάφερα παραπάνω. Καὶ στὴ Μέση Ἐκπαίδευσιν γίνεται σήμερον ἀρκετὴ ἐπίσημη καὶ ἀνεπίσημη προσπάθεια νὰ εἰσαχθοῦν νεώτεροι τρόποι ἔργασίας καὶ ἀγωγῆς. Ἄλλὰ ξανατονίζω πάλι κ' ἐδῶ πὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ πραγματικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἐφαρμογὴ τῆς νέας Ψυχολογίας, Διδαχτικῆς καὶ Παιδαγωγικῆς, ἂν δὲν εἰσαχθεῖ προτύπων ὑποχρεωτικὰ, μὲ νόμον, ὅπως καὶ στὸ Δημοτικὸν Σχολειὸν ἢ δημοτικὴν. Γιατί κοντὰ σὲ χίλια ἄλλα, εἶναι κυριολεκτικὰ ἀκατανόητο καὶ κωμικὸ πρᾶγμα αὐτὸ πού συμβαίνει σήμερον στὸ νεοελληνικὸ Σχολειὸν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δηλαδὴ νὰ γίνῃ προσπάθεια ἐφαρμογῆς τῆς νέας Ψυχολογίας καὶ Διδαχτικῆς, πού μὲ λεπτότατους καὶ θαυμαστοὺς τρόπους ἀσχολοῦνται ν' ἀνοίξουν διάπλατα τὴν παιδικὴν ψυχὴν πρὸς τοὺς κόσμους τῆς μάθησιν καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ προσφέρονται στὸ παιδί γιὰ πνευματικὰ ὄργανα τὰ φρικαλέα ἐκεῖνα ἐγχειρίδια τῆς καθαρεύουσας (πρβλ. ἰδίως τὰ μαθηματικά, φυσιογνωστικά κτλ.) πού εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ κλειστῇ ἡ παιδικὴ ψυχὴ καὶ νὰ καταστρεφτεῖ κάθε παραπέρα ἐπιστημονικὴ καὶ παιδαγωγικὴ προσπάθεια. Αὐτὴ ἡ ἀντινομία πού ὑπάρχει ἀκόμα στὴ Μέση Παιδείαν μας εἶναι τόσο χοντρὴ καὶ βάρανση, ὥστε χρειάζεται κυριολεκτικὰ πνευματικὴ πόρῳση σὲ δασκάλους καὶ παιδαγωγούς γιὰ νὰ μὴν τὴν βλέπουν καὶ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ διατηροῦν καὶ νὰ ὑποστηρίζουν μάλιστα μιὰ τέτοια κατάστασιν!

Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι πὼς, ἀνεπίσημα τουλάχιστον, ὅπου γίνῃται ἀτομικὴ κυρίως προσπάθεια ἐφαρμογῆς τῶν νέων μεθόδων, ἐκεῖ κατανάγκη καὶ ἀσυναίσθητα πέφτουν καὶ στὸ Δημοτικισμὸν. Ἡ ζωὴ, τὰ παιδιά, τὸ σύστημα λυώνουν τὸν πάγον τῆς καθαρεύουσας, γιατί ἄλλιῶς θὰ πνίγονταν καὶ αὐτὰ κ' οἱ προσπάθειές τους. Κ' ἔτσι κουβέντες, ἐκθέσεις, πρακτικά, ἐργασίαι πάνω σὲ μαθήματα, γιορτές, περιοδικὰ κτλ. γίνονται στὴ δημοτικὴν γλῶσσαν. Ὅπου ὅμως ἐφαρμόζονται δὴθεν νεώτερες μέθοδοι μὲ πνεῦμα καὶ μὲ γλῶσσαν καθαρουσανιστικὴν (Θέ μου, τί μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μὲς στὸ μυαλὸ αὐτῶν τῶν παιδαγωγῶν!), ἐκεῖ οἱ δὴθεν ἐπιστημονικοὶ αὐτοὶ πειραματισμοὶ μοιάζουν μὲ τὰ ἐργαστήρια ἐκεῖνα πού ἐτοιμάζουν μηχανικὰς κοῦκλες γιὰ τὸ ἐμπόριον.

6.— Ἐτσι ἡ ζωὴ καὶ τὸ παιδί ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος κ' ἡ ἐπίσημη ἢ ἡ ἀτομικὴ προσπάθεια νέας παιδαγωγικῆς ἀπὸ τὸ ἄλλο, θὰ λύσουν βέβαια σιγά-σιγά καὶ στὴ Μέση Ἐκπαίδευσιν τὸ ζήτημα. Ἄλλὰ ὑπάρχει ἀκόμα, συνειδητὰ καὶ ἀσυνειδητὰ, μεγάλη ἀντίδρασις ἐκεῖ. Κι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι πού φέρνει τὴ σύγχυσιν καὶ τὸ χάος καὶ διαιωνίζει μιὰ νόθα καὶ θλιβερὴν κατάστασιν. Κ' ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διορθωθεῖ, παρὰ μονάχα μὲ ριζικὰς λύσεις. Ἐπάνοδο βέβαια στὸν ἀκράτον καθαρουσανισμόν εἶναι πιά ἐντελῶς ἀδύνατον. Οἱ φανατικώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀντιδραστικοὺς ἔχυσαν πιά τὴν πίστην τους στὰ παλιὰ ἐκεῖνα ἰδανικά. Μιλοῦν τώρα γιὰ ἀπλὴν καθαρύουσαν, γιὰ δημοτικὴν στὴν ποίησιν κ' ἴσως καὶ στὴ μαθητικὴν ἔκθεσιν. Ἐπαι-

νοῦν μάλιστα τὰ παιδιά πού ἔγραψαν στή δημοτική ποιητικές ἐκθέσεις ἢ καί περηφανεύονται γι' αὐτά, ἂν τύχει νά εἶναι παιδιά δικά τους... Ἄλλὰ νά προχωρήσουν φανερά περισσότερο οὔτε τολμοῦν, οὔτε μποροῦν, οὔτε θέλουν! Οἱ συμβιβαστικοί πάλι ἢ καί οἱ κάπως προοδευτικοί ἀδιαφοροῦν ἢ βαριοῦνται νά κινηθοῦν καί νά σκεφτοῦν λιγάκι γιά νά διώξουν μιὰ ὥρα γρηγορώτερα τή νόθα αὐτή κατάσταση. Κ' ἔτσι διατηροῦν τὸ χάος ὅλοι αὐτοὶ πού συνήθως τὸ κατακρίνουν. Καί γίνονται αἰτία νά παρατείνεται ἡ θρυλούμενη τὰ τελευταῖα χρόνια **ἀγραμματοσύνη** τῶν μαθητῶν, ἐνῶ κατουσία ἄλλο δὲν εἶναι κι αὐτὴ παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σαστισμάρας ὅπου ἔχει ξεπέσει ὁ καθαρευουσανισμός. Γιατί χωρὶς ἀμφιβολία εἶναι βέβαιο, ὅπως κι ἄλλη φορὰ ἔχω ὑποστηρίξει, πὼς ἡ σημερινὴ νέα γενεὰ τῆς δῆθεν ἀγραμματοσύνης εἶναι ἀπὸ πολλές ἀπόψεις πολὺ καλύτερη ἀπὸ τὴν περασμένη γενεὰ τῆς σοφῆς γραμματικῆς καί τῆς ἀπομνημόνευσης. Καί ἀρκεῖ στή νέα τούτη γενεὰ νά δώσουμε ἐμεῖς σήμερα ἄφοβα ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ ζωὴ καί ἡ ἐπιστήμη, γιά νά δημιουργηθεῖ καί σ' ἐμᾶς μεθαύριο μιὰ κοινωνία ἐφ' ἑμίλλη μὲ τις κοινωνίες τῶν πολιτισμένων Χωρῶν. Καί εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆ γλωσσικῆ, ἄς δώσουμε στὰ παιδιά δασκάλους πού νά μποροῦνε νά διδάξουν μὲ πίστη καί μὲ ἀγάπη τὰ νεοελληνικά γράμματα, καί θὰ φανεῖ τότε περίλαμπρα πὼς ἡ νέα γενεὰ τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἐξωτερικοῦ γλωσσικοῦ τύπου, ὅσο καί ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ βαθύτερου περιεχόμενου, βρίσκειται σὲ πολλὰ σκαλοπάτια ψηλότερα ἀπὸ τὴν περασμένη!

II

ΝΑ ΜΕΙΝΕΙ ἢ ΝΑ ΒΓΕΙ Η ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ;

7.— Τὸ σημερινὸ λοιπὸν γλωσσικὸ πρόβλημα εἶναι τοῦτο: Νά μείνει καί σὲ πόση ἔκταση, ἢ νὰ βγεῖ καί πὼς νά βγεῖ ἡ καθαρεύουσα;

Γιὰ τὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση δὲ νομίζω πὼς μπορεῖ πιά νά γίνει μεγάλη συζήτηση. Γι' αὐτὴ τὸ μεγάλο καί μοναδικὸ ἐπιχείρημα τῶν συντηρητικῶν εἶναι τοῦτο: «Ἡ καθαρεύουσα εἶναι ἀκόμα σήμερα γλῶσσα τῆς ἐπίσημης Πολιτείας, τῶν δικαστηρίων, τῶν ἐφημερίδων, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπομένως τὸ λαϊκὸ σχολεῖο πού πρέπει νά ἐτοιμάσει πολίτες πού κατανάγκη θὰ ζήσουν τὴ σημερινὴ αὐτὴ κοινωνικὴ ζωὴ, ὀφείλει νά τοὺς μάθει τουλάχιστο νὰ **κατανοοῦν** τὴ καθαρεύουσα».

Δὲ θέλω νά συζητήσω τώρα ἐδῶ, ποιὰ τέλος πάντων εἶναι αὐτὴ ἡ καθαρεύουσα — ἡ ἀπλῆ, ὅπως λένε, καθαρεύουσα — πού θὰ μπορούσε νά διδασκεῖ σωστὰ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, ἀφοῦ καί ἡ σύνταξὴ ἀπλῶς τῆς γραμματικῆς της θὰ εἶταν ἱκανὴ νά ρίξει σὲ παραφροσύνῃ τὸ συντάχτη της*. Ἄνα-

* Ἀπόδειξη ἡ *Γραμματικὴ τῶν ... Ἀθηναίων!*

φέρω ἀπλῶς πὼς ἡ ὠφέλεια πού τάχα θὰ ἔχουνε νά κερδίσουν οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖοῦ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας γιά τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς πρακτικῆς ζωῆς τους, εἶναι ὑπόθεση μονάχα χωρὶς καμιὰ πραγματικὴ ἐπαλήθευση. Γιατί τὸ βέβαιο καί πραγματικὸ γεγονός εἶναι πὼς τὰ παιδιά ὄχι μονάχα δὲ μαθαίνουν νά τὴ μεταχειρίζονται, ἢ νά τὴν κατανοοῦν κἀν, ὅπως θέλει ὁ νόμος, ἀλλὰ παθαίνουν καί τὴ φοβερὴ ἐκείνη σύγχυση πού τὰ ἐμποδίζει σωστὰ νά μορφωθοῦν καί νά μάθουν καλὰ τουλάχιστο τὴ δημοτικὴ τους γλῶσσα γιά τις ἀνάγκες τῆς πρακτικῆς τους ζωῆς.

Ἄλλὰ καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι μὲ κάποιον τέλος πάντων τρόπο κατορθώνεται νά μαθευτεῖ ἡ καθαρεύουσα ἀπὸ τὰ παιδιά, πάλι νομίζω πὼς δὲ θὰ ἔπρεπε νά παραμείνει ἡ διγλωσσία αὐτὴ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο. Ὅλοι μας, ὅπως εἶναι γνωστό, καί θέλουμε νά λείψει ἡ διγλωσσία ὅσο μπορεῖ πιὸ γρήγορα, καί πιστεύουμε πὼς ἡ δημοτικὴ εἶναι ἐκείνη πού πρέπει τελειωτικὰ κάποτε νά ἐπικρατήσει. Καί τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου μὲ τὸν περιορισμὸ σὲ μόνη τὴν «κατανόηση», αὐτὸ βέβαια τὸ βαθύτερο νόημα ἔχει. Πὼς ὅμως ἐπιτέλους θὰ λείψει ἡ διγλωσσία αὐτή; Ἡ διατήρηση τῆς καθαρεύουσας στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο σημαίνει καί διατήρηση τοῦ γλωσσικοῦ χάους. Καί τὸ χάος αὐτὸ ποτὲ δὲ θὰ λείψει, ἐὰν δὲ δημιουργηθεῖ ἐπιτέλους ἡ γενεὰ πού θὰ μάθει νά χρησιμοποιεῖ καί νά καλλιεργεῖ τὴ μητρικὴ της γλῶσσα σὰ μοναδικὸ καί ἐνιαῖο φραστικὸ της ὄργανο.

Ἄλλὰ κοντὰ σ' αὐτὰ θέλω νά τονίσω καί τὴν ἐπόμενη ἀπλοϊκὴ ἴσως λίγο, ἀλλὰ πολὺ δημοκρατικὴ σκέψη. Βρισκόμαστε ἐδῶ μπροστὰ σὲ δυὸ ταξικά — ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι — στρατόπεδα. Ἀπὸ τὴ μιὰ οἱ πολὺ λίγοι ἀριστοκράτες — ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι — τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα πού μιλοῦν — ἄς τὸ δεχτοῦμε κι αὐτό! — καί γράφουν τὴ γλῶσσα πού κι αὐτοὶ ὕστερα ἀπὸ πνευματικὲς καί ὕλικές θυσίες κακοέμαθαν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ χιλιάδες τῶν μαθητῶν καί τὰ ἑκατομμύρια τοῦ λαοῦ πού διατηροῦν παρ' ὅλους τοὺς πολύχρονους κ' ἐξοντωτικούς διωγμοὺς τὴ δική τους, τὴ φυσικὴ καί ζωντανὴ γλῶσσα τους. Γιὰ ποιὸ λόγο τώρα πρέπει νά ὑποχρεώσουμε τὰ ἑκατομμύρια αὐτὰ ν' ἀλλάξουν τὸ δικὸ τους γνήσιο καί γόνιμο θησαυρὸ ἢ νά τονε μολέψουν μὲ τὴ γλωσσικὴ παραζάλη (τέτοια ἔχει καταντήσει σήμερα ἡ καθαρεύουσα!) τῶν λίγων; Καί γιατί τάχα δὲν εἶναι σωστότερο καί λογικώτερο, οἱ νομοθέτες καί οἱ πολιτικοὶ καί οἱ δημοσιογράφοι, πού εἶναι λιγώτεροι, νά μιλοῦν καί νά γράφουν τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ σ' αὐτὸν κυρίως ἀποτείνονται καί αὐτὸν ὀφείλουν νά ἐξυπηρετήσουν; Καί γιατί νά ἐξακολουθήσει ἀκόμα νά γίνεται αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ σφάλμα, ἀφοῦ ὅλοι μας σχεδὸν τώρα πιά ἔχουμε πιστέψει τὴν ἐπιστημονικὴ ὀρθότητα τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης καί βλέπουμε ὀλοκάθαρα τὴν πνευματικὴ καί οἰκονομικὴ ζημίαν πού προκαλεῖ ἡ ἀναβολὴ μιᾶς ὀριστικῆς λύσης;

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νά βγεῖ ἀμέσως ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο ἡ καθαρεύουσα. Τὸ φωνάζει ἡ νεαρὴ ζωὴ πού ὑποφέρει ἀπὸ τὴν τέτοια κατάσταση, τὸ ζητοῦν οἱ δασκάλοι πού ζοῦν ἀπὸ κοντὰ τὴν τραγωδίαν αὐτή, τὸ ἐπι-

βάλλει μιὰ κοινή λογική, τὸ ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ κοινωνικὴ ζωὴ ποὺ τὴν φοβοῦνται ἀκόμα οἱ νομοθέτες. Θὰ ἐξακολουθήσει βέβαια καὶ τότε ἀκόμα γιὰ λίγα χρόνια ἡ ἴδια κατάσταση — ὄχι χειρότερη, ὀφθοῦ καὶ τώρα ἡ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας εἶναι κόπος χαμένος — ἀλλὰ θὰ ἔρθει τουλάχιστο μιὰ ὥρα γρηγορώτερα ἢ μονόγλωσση γενεὰ ποὺ θὰ ἐπιβάλλει πέρα-πέρα τὴ θέλησή της!

8.— Ἄλλ' ὅς ἔρθουμε τώρα καὶ στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ποὺ γύρω σ' αὐτὴ κυρίως περιστρέφεται τὸ πρόβλημα σήμερα. Καὶ σ' αὐτὴ ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, ὅπως καὶ στὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση: «Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ρίξουμε στὴν κοινωνία ἀνθρώπους ποὺ ν' ἀγνοοῦν τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα.» Σ' αὐτὸ θὰ μπορούσε βέβαια ν' ἀπαντήσει κανεὶς μὲ τὰ παραπάνω περίπου. Ἄλλὰ ἡ ἀντίσταση δὲν περιορίζεται ἐδῶ. Τὸ μεγαλύτερο καὶ ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση λέγει: «Ἡ Μέση Ἐκπαίδευση ἐτοιμάζει τὴν πνευματικὴ τάξη τῆς Χώρας. Ἀπὸ αὐτὴ θὰ βγεῖ ὁ μορφωμένος ἀστός, ὁ ἔμπορος, ὁ βιομήχανος, ὁ πολιτικός, ὁ δημοσιογράφος, ὁ ἐπιστήμονας. Ἀπ' αὐτὴ θὰ βγεῖ ὁ ἠγέτης. Πῶς εἶναι δυνατό ν' ἀποκλείσω ἀπὸ αὐτοὺς τὴ γνώση τῆς καθαρεύουσας, ἀφοῦ σ' αὐτὴ ἔχουνε διατυπωθεῖ οἱ νόμοι, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, κ' ἐπομένως μ' αὐτὴ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μορφωθοῦν κι αὐτὴ νὰ χρησιμοποιοῦν στὴν ἐπαγγελματικὴ, τὴ δημόσια καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ζωὴ τους; Ἀποκλείοντας τὴν καθαρεύουσα ἀπὸ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση, δημιουργῶ γλωσσικὸ καὶ πνευματικὸ ἀδιέξοδο κ' ἐτοιμάζω μιὰ γενεὰ ὀρισμένως ἀγράμματα».

Ὁμολογῶ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα εἶναι ἀρκετὰ δυνατό, γιατί πραγματικά, ὅπως εἶναι σήμερα ἡ κατάσταση, κανένας ἀπὸ τοὺς παραπάνω αὐτοὺς ἀποφοίτους τῆς Μ. Παιδείας δὲν εἶναι δυνατό νὰ κινηθεῖ ἐλεύθερα χωρὶς νὰ ξέρει καὶ νὰ μπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται κουτσά-στραβὰ τὴν καθαρεύουσα. Ὁ τραπεζιτικὸς ὑπάλληλος καὶ ὁ ἔμπορος ὀφείλει νὰ γράφει σὲ καθαρεύουσα ἐμπορικὲς ἐπιστολές, ὁ δημόσιος ὑπάλληλος ἐπίσημα ἔγγραφα, ὁ δικαστὴς νὰ ἐρμηνεύει τὸ νόμο, ὁ δημοσιογράφος νὰ γράφει κύρια ἄρθρα καὶ ὁ ἐπιστήμονας νὰ μελετᾷ καὶ νὰ γράφει περισπούδαστα συγγράμματα. Ἄλλὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ χάνει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀξία του, ὅταν σκεφτοῦμε ὅτι ἔχει ὑπόψει τοῦ τῆ σημερινὴ μονάχα κατάσταση καὶ προϋποθέτει μιὰ παρῶτα τῆς κατάστασης αὐτῆς. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἄτοπο, γιατί, φυσικά, ὅταν λέμε νὰ βγάλουμε τὴν καθαρεύουσα ἀπὸ τὴ ζωὴ μας, ἐννοοῦμε ν' ἀλλάξουμε τὴ σημερινὴ κατάσταση καὶ συνεπῶς ὅλη: ἡ παραπάνω γλωσσικὴ ἀνωμαλία θὰ διατηρηθεῖ ἐλάχιστο, ὅσο δηλαδὴ θὰ βαστάξει καὶ ἡ ὥρα τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη.

Ἄς δοῦμε ὅμως [τώρα καταπόσο ἡ ἄμεση αὐτὴ ἀλλαγὴ θὰ προκαλέσει τὶς ζημιές ποὺ φοβᾶται ἡ ἀντίδραση. Τὸ ὅτι θὰ πέσουμε σὲ γλωσσικὸ καὶ πνευματικὸ ἀδιέξοδο, δὲν εἶναι σωστό, γιατί αὐτὸ ἴσα-ἴσα ὑπάρχει τώρα μὲ

τὴ διγλωσσία, ἢ καλύτερα μὲ τὴν πολυγλωσσία τὴ σημερινή. Ἄρκεϊ νὰ φυλλομετρήσει κανεὶς τὰ διδαχτικὰ βιβλία, ἄρκεϊ νὰ μπεῖ μέσα σ' ἓνα γυμνάσιο, ἄρκεϊ νὰ δεῖ ἓνα ὁποιοδήποτε μαθητικὸ γραφτὸ γιὰ νὰ τοῦ ἔρθει ἀμέσως ἡ στενόχωρη σκέψη, ὡς πότε ἐπιτέλους θὰ βαστάξει καὶ ὡς ποῦ θὰ φτάσει αὐτὴ ἡ κατάσταση. Ἐνῶ μὲ τὴν κατάργηση τῆς καθαρεύουσας καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς σταματᾷ ἡ ἐκβιαστικὴ καὶ ἀφύσικη παραμόρφωση τοῦ φραστικοῦ ὄργανου τῶν παιδιῶν ποὺ φέρνει καὶ θὰ φέρνει πνευματικὸ σάστιμα, καὶ μπαίνει ὁ φυσικὸς ρυθμὸς τῆς γλώσσας, ποὺ αὐτὸς μονάχα μπορεῖ νὰ ὀδηγῆ σὲ μιὰ φυσιολογικὴ γλωσσικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξη.

Ἄλλὰ καὶ ὁ φόβος τῆς ἐπαγγελματικῆς ζημίας νομίζω πῶς εἶναι ὑπερβολικὸς. Φυσικά στὴ σημερινὴ κατάσταση, ποὺ ἡ καθαρεύουσα εἶναι γλώσσα ἐπίσημη κ' ἡ δημοτικὴ ἀκόμα καταδιώκεται, ἓνα ἐμπορικὸ γράμμα ἢ ἓνα ἔγγραφο στὴ δημοτικὴ θὰ ξαφνίσει, κ' ἓνας . . . μονόγλωσσος ἀπόφοιτος θὰ δυσκολευτεῖ νὰ διοριστεῖ σὲ μιὰ Τράπεζα ἢ σ' ἓνα Ὑπουργεῖο. Ἄλλ' ὅταν ἡ κατάσταση μὲ νόμο ἐπικυρωθεῖ καὶ γενικευτεῖ, τότε ὅλα μποροῦνε νὰ ταχτοποιηθοῦν καὶ μάλιστα πολὺ γρήγορα νὰ θεωρηθοῦν φυσικώτατα. Τὰ πρῶτα μονόγλωσσα παιδιά τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖοῦ ποὺ πῆγαν στὸ Γυμνάσιο προκάλεσαν τὴν ἀγανάχτηση πολλῶν δασκάλων ποὺ ζητοῦσαν τὴν καθαρεύουσα. Ὅταν ὅμως τὸ Ὑπουργεῖο κανόνισε νὰ γίνεται ἡ ἐξέταση τῶν παιδιῶν στὴ δημοτικὴ, τότε τὸ βρῆκαν κ' οἱ δασκάλοι τὸ πρῶγμα πολὺ φυσικὸ καὶ σήμερα ἴσως θὰ τοὺς φαινόταν παράλογο νὰ ἐπανέλθει ἡ παλιὰ κατάσταση. Ἔτσι θὰ γίνῃ πολὺ σύντομα καὶ μὲ τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα καὶ δὲ φαντάζομαι ποτε πῶς οἱ ἔμποροι κ' οἱ νομικοὶ κ' οἱ πολιτικοὶ θὰ εἶναι φανατικώτεροι στὶς γλωσσικὲς πεποιθήσεις τοὺς ἀπὸ τοὺς παλιοὺς δασκάλους τῶν Γυμνασίων.

Τὸ μόνο ἴσως σοβαρὸ σημεῖο στὴν ὅλη αὐτὴ ἱστορία εἶναι τὸ . . . βουκολάκισμα τῆς καθαρεύουσας. Γιατί αὐτὴ κι ὅταν θὰ τραβιχτεῖ γιὰ πάντα κάποτε ἀπὸ τὴ ζωντανὴ κυκλοφορία, θὰ ἐξακολουθήσει νὰ μᾶς ἐνοχλεῖ μὲ ὅσα ἔως τότε θὰ ἔχουν διατυπωθεῖ σ' αὐτὴ καὶ θὰ μᾶς εἶναι ἀκόμα χρήσιμα. Ἰδίως αὐτὸ θὰ συμβεῖ μὲ τοὺς νόμους καὶ μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα. Ἄλλὰ δὲν εἶναι καὶ τὸ ἐμπόδιο αὐτὸ, θαρρῶ, ἀνυπέρβλητο. Θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τὸ παλιὸ ἐπιχείρημα: Ἐνας ποὺ ξέρει καλὰ τὴ δημοτικὴ καὶ ποὺ μαθαίνει τὴν ἀρχαία, μπορεῖ ἐξαίρετα νὰ καταλάβει καὶ τὴ δυσκολώτερη καθαρεύουσα. Ἐκεῖνο ποὺ χρειαζόμαστε ἄλλωστε ἐμεῖς εἶναι νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ κυκλοφορία ἡ καθαρεύουσα. Γιὰ τὴ μελέτη τοῦ περιεχομένου της θὰ βρεθοῦν χίλιοι τρόποι κατάλληλοι, ὥσπου ἡ νέα παραγωγὴ τῆς δημοτικῆς ν' ἀχρηστεύσει τὴν καθαρεύουσα καὶ γι' αὐτὴ τὴν ἀξία της ἀκόμα!

9.—Κ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγγίζουμε τὸ ἄλλο ἐρώτημα: Πῶς θὰ βγεῖ ἡ καθαρεύουσα; Ὅχι βέβαια μὲ διωγμὸ ἐκείνων ποὺ τὴ μεταχειρίζονται. Αὐτοὶ θὰ τὴν ἐγκαταλείψουν σιγά-σιγά μόνοι τους, ἄρκεϊ νὰ πάψει ἀπὸ παντοῦ

ἡ ἐπίσημη καὶ ὑποχρεωτικὴ ἐπιβολὴ τῆς. Ἡ καθαρεύουσα θὰ φύγει, ἐὰν ἀπὸ ὅλους μας (Κράτος, δασκάλους, συγγραφεῖς) γίνει συνειδητὴ, συστηματικὴ καὶ ἐπίμονη εἰσαγωγὴ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Σχολείου (σχολικὰ βιβλία, κάθε εἶδος γραφτῆς καὶ προφορικῆς μαθητικῆς ἐργασίας) τῆς σωστῆς καὶ ἐπιμελημένης δημοτικῆς γλώσσας. Ὅχι λοιπὸν διωγμὸς τῆς καθαρεύουσας, ἀλλὰ ἐντατικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς. Γιατί νὰ σκοτώσει κανεὶς τὸ μελλοθάνατο; Ἄς τῆς ἀφαιρέσουμε ἀπλῶς τὰ ὄπλα καὶ ἄς τὴν ἀφήσουμε στὸν ἥρεμο καὶ φυσιολογικὸ τῆς θάνατο * . . .

III

Η ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

10.— Οἱ παραπάνω ἀπόψεις στὶς γενικὲς τους γραμμὲς εἶχαν σημαντικὰ ἀναγνωριστῆ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη Πολιτεία καὶ συχνὰ ἔγινε προσπάθεια νὰ μποῦνε σ' ἐφαρμογὴ, ἂν καὶ πρέπει νὰ τὸμολογήσουμε — πάντοτε μὲ μεγάλους δισταγμοὺς καὶ ἐνίοτε κουραστικὰ σκεπασμένες. Ἔτσι τὰ δυὸ κυρίως τελευταῖα χρόνια (1930—1932) παρατηρήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας μιὰ κίνηση ἀρκετὰ προοδευτικὴ, ὅχι βέβαια τέτοια πού νὰ δώσει ριζικὲς λύσεις στὸ ὅλο ζήτημα, ἀλλ' ἀρκετὴ γιὰ ν' ἀνακινήσει σταματημένα νερά, νὰ βάλει σὲ ἀνησυχία τοὺς νωθροὺς καὶ νὰ δώσει κουράγιο στοὺς νέους δασκάλους πού θὰ ἤθελαν πιὸ ἐλεύθερα νὰ κινηθοῦν στὴ δουλειά τους. Κέντρο τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ Γνωμοδοτικὸ Συμβούλιο, πού τὴν ποσότητα καὶ ποιότητα τῆς ἐργασίας του ἀρκετὰ φανερώνει ἡ πολεμικὴ πού ξεσήκωσε ἐναντίᾱ του ἡ ἀντίδραση καὶ ἡ τελευταία, ἀρκετὰ χαρακτηριστικὴ, περιπέτειά του. Ἀπὸ τὴν προσπάθεια αὐτὴ ἀκριβῶς θ' ἀναφέρω μερικὰ σημεῖα πού ἀρκετὰ φανερώνουν τὴν τάση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνέργεια, τῆς ἐπίσης Πολιτείας καὶ προπαντὸς τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας κ. Παπανδρέου, πού χωρὶς αὐτὸν ὅποιαδήποτε βέβαια προσπάθεια καὶ ὅποιαδήποτε ἐνέργεια θὰ εἶταν κόπος χαμένος.

11.— Ἡ πρώτη ἐπίσημη καὶ ὁποσδήποτε τολμηρὴ ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος ἔγινε ἀμέσως μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου καὶ ἀπὸ

* Στὸ Διδασκαλεῖο Θεσσαλονίκης (1927—1930) ποτὲ δὲν καταδίωξα τὴν καθαρεύουσα. Περίορισα μονάχα σ' ἓνα ἐλάχιστο σημεῖο τὴ διδασκαλία τῆς κ' ἐμπάσα ἐπίμονα, συστηματικὰ, παντοῦ τὴ δημοτικὴ. Ἐγχειρίδια καὶ προπαντὸς βοηθήματα σὲ καθαρεύουσα κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα καὶ συστήνονταν μάλιστα κατανάγκη τὰ δεύτερα. Καὶ μολταῦτα σὲ λίγο τὰ παιδιά εἶχαν ἔτσι ἀγκαλιάσει τὸ Δημοτικισμό, ὥστε κάθε στιγμὴ πιά νὰ μ' ἐλέγχουν καὶ μένα καὶ τοὺς δασκάλους τους γιὰ τὴν ἀνάμειχτη γλώσσα πού μεταχειριζόμαστε καὶ πού εἶταν πιά ἀνυπόφορη γιὰ τὸ ἀδιάφορο γλωσσικὸ αἰσθημὰ τους.

ἀφορμὴ τῶν τριῶν ἐκπαιδευτικῶν συνεδρίων πού ἔγιναν τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1930. Καὶ τὰ τρία συνέδρια, ἂν καὶ ὀργανώθηκαν πολὺ βιαστικὰ καὶ χωρὶς μεγάλη προετοιμασία, πέτυχαν σχετικὰ κ' ἔκαμαν πολὺ καλὴ ἐντύπωση στὴν κοινὴ γνώμη. Τὸ συνέδριο μάλιστα τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς Δημοτικῆς ἐπαινεθῆκε πολὺ γιὰ τὴν ἀρκετὰ προοδευτικὴ καὶ ἀρκετὰ σεμνὴ ἐμφάνισή του. Ὅλος ὁ κόσμος περίμενε νὰ δεῖ γεροδασκάλους τοῦ παλιοῦ καιροῦ, κ' ἔνιωσε εὐχάριστη ἐκπληξη ὅταν βρέθηκε μπροστὰ σὲ ζωηροὺς κυρίους πού πολλοὶ τους εἶταν ἀρκετὰ νεαροί, μιλοῦσαν κάποια δημοτικὴ γλώσσα κ' ἔλεγαν πράγματα ἀρκετὰ συγχρονισμένα καὶ ἀρκετὰ δροσερά.

Ἄλλὰ, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ συνέδριο πού ἔδωκε τὸν ἀποφασιστικὸ χαραχτῆρα στὶς μέρες ἐκεῖνες μὲ τὴ γενναία καὶ ἀπροκάλυπτη τάση του πρὸς τὴ μεταρρύθμιση, εἶταν τὸ συνέδριο τῶν διευθυντῶν τῶν Διδασκαλείων. Βεβαίως δὲν ἀκούστηκαν μεγάλες σοφίες ἀκαδημαϊκῆς, ὅπως θὰ ἤθελε ἴσως κανεὶς. Ὑποστηρίχθηκαν ὅμως κ' ἐπικράτησαν παιδαγωγικὲς καὶ μεθοδικὲς ἀρχὲς τέτοιες, πού ἂν ἐφαρμόζονταν πέρα-πέρα, δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ παραπονοῦμασθε πολὺ γιὰ τὴν Παιδεία μας. Ἄλλὰ ἐκεῖ πού τὸ συνέδριο ἔβγαине πιά ἀπὸ τὴ συνειθισμένη κοινοτοπία καὶ τίς ἐπιφυλάξεις του καὶ πού ἔπαιρνε μιὰ στάση ἐντελῶς προοδευτικὴ, εἶταν τὴ μέρα πού εἶχε συζητηθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Δημοτικισμοῦ στὰ Διδασκαλεῖα. Ἡ ἀπόφαση ἐκεῖνη πού διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν πρόεδρο καὶ πού ἐπικυρώθηκε ὁμόφωνα ἀπ' ὅλους τοὺς συνέδρους, μπροστὰ στὸν ὑπουργό, ἔλεγε τοῦτα : «Γλωσσικὴ κατάστασις τῶν Διδασκαλείων εἶναι ὁ Δημοτικισμός, τὸ δὲ Κράτος ὀφείλει νὰ προσαρμόσει τὴν σχετικὴν νομοθεσίαν πρὸς τὴν κατάστασιν ταύτην». Τὸ ἂν καὶ πόσο ἐφαρμόσθηκε στὴν πράξη ἡ ἀπόφαση καὶ ἡ εὐχὴ αὐτῆ τοῦ συνεδρίου, θὰ φανεῖ ἀμέσως ἀπὸ τὰ παρακάτω. Ἔχει ὅμως σημασία ἡ ἀπόφαση αὐτή, γιατί μετὰ τὴν ἐπίσημη εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, ἦταν ἡ πρώτη ἡμιεπίσημη φωνὴ πού ἀκούεταν γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Κ' ἐδῶ δὲν εἶταν ὁ λόγος πιά μονάχα γιὰ ἐκθέσεις καὶ γιὰ γλώσσα λογοτεχνικὴ, ἀλλὰ ζητιόταν νὰ μπεῖ ἡ δημοτικὴ γλώσσα καὶ ὁ δημοτικισμὸς σὲ ὅλα τὰ μαθήματα — ἐπομένως καὶ στὰ ἐγχειρίδια! — τοῦ Διδασκαλείου, ἀφοῦ οἱ διδασκαλιστὲς ἔπρεπε ὅλα τὰ μαθήματα νὰ τὰ διδασκτοῦν σὲ δημοτικὴ γλώσσα γιὰ νὰ μποροῦν, χωρὶς νὰ φέρουν ἀθέλητα γλωσσικὸ χάος, νὰ τὰ διδάξουν μεθαύριο μὲ γλωσσικὴ ὁμοιογένεια στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο.

Ἡ ὀρητικὴ καὶ γενναία αὐτὴ ἀρχὴ τῶν Διδασκαλείων, πού εἶχε ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία γιατί ἔγινε κάτω ἀπὸ τὰ ἐνθαρρυντικὰ βλέμματα καὶ τὴ συναίνεση τῆς ἐπίσης Πολιτείας, μᾶς ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ αἰσιοδοξοῦμε πὼς πολὺ σύντομα θὰ εἶχε καὶ ἀνάλογη νομοθετικὴ ἐπικύρωση καὶ πλατύτερη ἐφαρμογὴ στὴν πράξη. Καὶ πραγματικὰ, συχνὰ ἀπὸ τότε δίνεται ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ εὐκαιρία νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐπιτέλους τὸ ὄνειρο αὐτό, καὶ ἀκριβῶς τώρα πού τὴ διεύθυνση τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἶχε στὰ χέ-

ρια του ὁ πλησιέστερος πρὸς τὴ μεταρρύθμιση κ' ἴσως ὁ καταλληλότερος γι' αὐτὴ πολιτικός.

12.—Ἡ πρώτη σοβαρὴ προσπάθεια καὶ ἡ πρώτη συζήτηση γίνεται μὲ τὸ νόμο τῶν Σχολικῶν Βιβλίων. Μὲ τὸ νόμο αὐτὸν δίνεται ἡ εὐκαιρία στὸν ὑπουργὸ νὰ συνεχίσει τὴν πρώτη μεγάλη κ' ἐπαναστατικὴ προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ βγάλει ὀλίγε τὴν καθαρεύουσα ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ γενικεύσει τὴ δημοτικὴ γλῶσσα στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Δυστυχῶς ὅμως ἡ μικρὴ καὶ ἀνοιχτὴ αὐτὴ χειρονομία, ἀπὸ πολιτικὴ, φαντάζομαι, σκοπιμότητα, δὲν ἀποτολήθηκε. Γι' αὐτὸ ἐγινε τότε ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλους δρόμους καὶ μὲ κάποιους ἐλιγμούς νὰ προσπαθήσουμε νὰ φτάσουμε ἀθόρυβα στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Καὶ ἀνακατώθηκαν τότε στὸ νόμο οἱ ἀπλὲς ἐκεῖνες καθαρεύουσες καὶ ἡ κάπως ἐλαστικὴ παράγραφος, ὅτι ἡ ὑποβολὴ γιὰ ἔγκριση ἀναγνωστικῶν τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου σὲ καθαρεύουσα ἐπιτρέπεται ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου. Ἀλλὰ σὲ λίγο καὶ ἡ παράγραφος αὐτὴ πῆγε χαμένη, γιατί οἱ συγγραφεῖς ἑτοιμῶν βιβλίων σὲ καθαρεύουσα (γνωστοί, σημειῶστε, δημοτικιστές!) μὲ ἀπανωτὲς ἀναφορὰς καὶ πιέσεις ἔκαμαν τὸν ὑπουργὸ ν' ἀποστείλει τὴν τελευταία στιγμὴ ἔγγραφο στὸ Συμβούλιο γιὰ τὴ σχετικὴ γνωμάτευση. Καὶ τὸ Συμβούλιο δυστυχῶς μὲ πλειοψηφία ἀποφάσισε πὼς μποροῦν νὰ ὑποβληθοῦν καὶ τέτοια βιβλία!

Ἄλλ' ἐὰν ὁ νόμος αὐτὸς δὲν πρόσθεσε τίποτε νέο σχετικὰ μὲ τὸ Δημοτικισμὸ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, ἔκαμε ὅμως κάτι πολὺ σημαντικό γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Ἐκεῖ ἕως τότε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, γλῶσσα ἐπίσημη εἶταν μονάχα ἡ καθαρεύουσα. Σ' αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι γραμμένα τὰ διδακτικὰ βιβλία, σ' αὐτὴ νὰ γράφουν τὰ παιδιά τὶς ἐκθέσεις τους, σ' αὐτὴ νὰ γίνονται καὶ προφορικὰ τὰ μαθήματα. Σύμφωνα μὲ τὴ διάταξη ἐκείνη, ἕνας φανατισμένος γυμνασιάρχης, διευθυντὴς Διδασκαλείου ἢ καὶ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου Σχολείου τῆς Μέσης, θὰ μπορούσε νὰ ἐξορίσει ἀπὸ τὸ Σχολεῖο του κάθε βιβλίο γραμμένο στὴ δημοτικὴ καὶ θὰ ἐνεργοῦσε ἐντελῶς νόμιμα. Καὶ εἶναι γνωστὸ πὼς τέτοια πράγματα ἐγίνονταν συνειθίστατα στὰ γυμνάσια. Ὁ καινούργιος νόμος τῶν Σχολικῶν Βιβλίων ἀπευθείας βέβαια ἀκόμα δὲν τολμᾷ νὰ ξεκαθαρίσει τὴν κατάστασιν. Τὸ ὅλο πνεῦμα του ὅμως στηρίζεται πάνω σὲ τέτοιες ἐπιστημονικὲς καὶ μεθοδικὲς ἀρχὲς καὶ περιέχει τέτοιες διατάξεις, ὥστε εἶναι δυνατό ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος νὰ στηριχθεῖ πάνω σ' αὐτὸν ἡ ἐργασία τοῦ νεότερου Σχολείου κι ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ μπεῖ ἡρεμὰ καὶ χωρὶς ἀνατροπῆς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ γενικὰ ὁ Δημοτικισμὸς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Αὐτὸ στηρίζεται καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ νόμου, ἀλλὰ κυρίως καὶ στὴν ὑποχρεωτικὴ ἴδρυση τῶν Σχολικῶν Βιβλιοθηκῶν καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴ εἰσαγωγὴ σ' αὐτὲς τῶν «βοηθημάτων». Ἡ σχετικὴ παράγραφος πού λέει ὅτι τὰ βοηθήματα γράφονται καὶ στὴ δημοτικὴ, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα πού ἔγιναν γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴν επικράτησιν τῆς δημοτικῆς στὴ Μέση

Ἐκπαίδευση. Ἡ διατύπωση τοῦ πρώτου σχεδίου τοῦ νόμου ὅτι καὶ τὰ ἐγχειρίδια γράφονται καὶ στὴ δημοτικὴ καὶ ὅτι τὰ βοηθήματα γράφονται μονάχα σ' αὐτὴ, δὲν ἔγινε ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ τότε δεχτὴ, ὄχι μόνο γιατί θ' ἀνοιγόταν ἴσως στὴ Βουλὴ ἐπικίνδυνη συζήτηση, ἀλλὰ καὶ γιατί καὶ ὁ ἴδιος, ὅπως ὑποστήριζε τότε, πίστευε πὼς ἡ καθαρεύουσα πρέπει νὰ παραμείνει στὸ Γυμνάσιο. Καὶ ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ μικροῦτσικο καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἐξαρτηθεῖ ἡ ἡρεμὴ καὶ σίγουρη πρόοδος τοῦ ζητήματος. Γιατί ἔτσι ἡ δημοτικὴ θὰ ἔβαζε πόδι παντοῦ καὶ ἡ καθαρεύουσα θ' ἀποσυρόταν καὶ θὰ ἔμενε στὸ περιθώριο ἕως ὅτου φυσιολογικὰ καὶ ἡσυχὰ ἐξαφανιστεῖ. Ἀλλὰ καὶ ἔτσι πού ἔγινε, τὸ κέρδος εἶταν πάλι μεγάλο. Ἐφτανε στὸ μέλλον μὲ τὰ προγράμματα, μὲ τὶς ὁδηγίες καὶ μὲ σχετικὲς ἐγκύκλιες νὰ γινόταν ἐπίμονη προσπάθεια ἐφαρμογῆς νέων μεθόδων ἐργασίας στὰ σχολεῖα, γιὰ νὰ επικρατήσει καὶ ὁ Δημοτικισμὸς ἐκεῖ χωρὶς θόρυβο καὶ χωρὶς ἀντίδραση. Τὸ ἐγχειρίδιο πού, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, δὲν ἔπρεπε στὸ μέλλον νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ ἕνα ὑπομνηστικὸ διάγραμμα τῶν μαθημάτων, εἶταν μοιραῖο σιγὰ-σιγὰ νὰ πέσει σὲ δευτέρη μοῖρα, νὰ περιφρονηθεῖ καὶ νὰ ἐγκαταληφθεῖ ἴσως κάποτε. Γιατί τὰ παιδιά ὀρισμένως θὰ τραβιοῦνταν σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ τὰ βοηθήματα πού καὶ πληρέστερα θὰ εἶταν κ' εἰκολώτερα στὴν κατανόησιν καί, προπαντός, γραμμένα σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ νεωτέρου τρόπου ἐργασίας πού προϋποθέτει ὁ νόμος, καὶ πού θὰ ἔπρεπε, ὅπως εἶπα, σιγὰ-σιγὰ νὰ εἰσαχθεῖ ὑποχρεωτικὰ μὲ τὰ προγράμματα καὶ τὶς ὁδηγίες σ' ὅλα τὰ Σχολεῖα*.

Καὶ ὅτι τὸ βοηθῆμα θὰ γραφόταν σιγὰ-σιγὰ μόνο στὴ δημοτικὴ, εἶταν ζήτημα πού θὰ τὸ ταχτοποιούσε τὸ Γνωμοδοτικὸ Συμβούλιο, οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἐκδότες καὶ πρὸ παντὸς τὰ παιδιά, πού ὀρισμένως θὰ τραβιοῦνταν ἀπὸ τὰ τέτοια κυρίως βοηθήματα καὶ πού—εἶμαι βέβαιος!—αὐτὰ θὰ ἔλυναν καὶ θὰ λύσουν στὸ μέλλον τελειωτικὰ καὶ πραγματικὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα!

13.—Ἀλλὰ ἡ σοβαρώτερη καὶ συστηματικώτερη προσπάθεια γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση γίνεται μὲ τὸ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν Νεοελληνικῶν τοῦ Γυμνασίου. Μὲ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ πού πρώτη φορὰ εἰσάγεται ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα παίρνει μιὰ σεβαστὴ καί, θὰ ἔλεγα, κυρίαρχη θέσιν μέσα στὸ Γυμνάσιο. Ὅχι πιά δὲν

* Στὸ Διδασκαλεῖο θηλέων Θεσσαλονίκης τοῦ 1927—1930, ὅπου εἶχαν ἐφαρμοσθεῖ νεώτεροι τρόποι ἐργασίας, τὸ ἐγχειρίδιο εἶταν ἀνίκανο ν' ἀνταποκριθεῖ σὲς πολλὰ πλὴς ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν. Γιὰ τὶς «ομάδες ἐργασίας» τῶν τάξεων, τὸ γνωστὸ ἐγχειρίδιο εἶταν ἀπόλυτα λιγιστό, κι ὅλη σχεδὸν ἡ ἐργασία γινόταν μὲ τὰ λογῆς-λογῆς βοηθήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ Διεύθυνση καὶ τὰ ἴδια τὰ παιδιά (μὲ ἀγορὲς, μὲ δωρεές, μὲ συλλογὲς ἀπὸ ἀποκόμματα διαφόρων ἐντύπων κτλ.) πλούτιζαν καθημερινὰ τὴ Σχολικὴ Βιβλιοθήκη. Τὸ ἐγχειρίδιο σὲ λίγο εἶχε πέσει σὲ ἀφάνεια, περιφρονήθηκε γιὰ τὴν ἀνεπάρκειά του τὴν ποσοτικὴ καὶ συχνὰ τὴν ποιοτικὴ, καθὼς καὶ γιὰ τὴ γλῶσσά του, καὶ τέλος σχεδὸν ὀλίγετα ἐγκαταλείφθηκε, ἰδίως στὰ μαθήματα πού τὰ παιδιά εὗρισκαν ὅτι Βιβλιοθήκη τους διάφορα βοηθήματα.

ἐπιτρέπεται νὰ φυγαδευτεῖ ἢ περιφρονητικὰ κ' ἐπεισοδιακὰ νὰ διδασκεῖ, ὅπως ἄλλοτε, ἀλλὰ πρέπει **ὕποχρεωτικά, ἐντατικὰ καὶ συστηματικὰ νὰ διδάσκειται καὶ νὰ ἐρευνητεῖται**, περισσότερο ὀρισμένως ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καὶ ὅσο περίπου καὶ ἡ Ἀρχαία Ἑλληνική. Ἄρκει νὰ μελετήσῃ κανεὶς μὲ προσοχὴ τὸ νέο πρόγραμμα γιὰ ν' ἀντιληφτεῖ ὅτι καὶ στὸ Γυμνάσιο τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τραβᾷ πρὸς τὴ λύση του, — ἐὰν φυσικὰ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἐφαρμοστεῖ ἀπ' ὅλους ἐπιστημονικὰ κ' εὐσυνείδητα.

Ἔτσι λ. χ. στὶς μικρότερες τάξεις (ἰδίως στὴν Α' καὶ Β') γίνεται συστηματικὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συνταχτικοῦ τῆς δημοτικῆς, ἐπιδιώκεται ἡ ὀρθογραφικὴ τῆς ὁμοιομορφία καὶ καθορίζονται οἱ τύποι τῆς, ὥστε τὰ παιδιὰ νὰ τὴνε μάθουν γραμματικὰ καὶ συνταχτικὰ καλὰ καὶ νὰ μὴν τὴνε συγχέουν ἀργότερα μὲ τὴν καθαρεύουσα. Ἀπὸ τὴν Γ' τάξη καὶ πάνω γίνεται συστηματικὴ εἰσαγωγὴ τῶν μαθητῶν στὸ καιραιοθητικὸ μέρος τῆς λογοτεχνίας. Διαβάσκονται ἀντιπροσωπευτικότερα ἔργα καὶ οἱ συγγραφεῖς σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ λόγου καὶ γίνονται ἀνάλογες ἐργασίες πάνω σ' αὐτὰ ἀπὸ τοὺς μαθητές. Ἀναλύεται γλωσσολογικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἡ δημοτικὴ καὶ ἐξετάζεται ἡ γένεση καὶ ἡ ἐξέλιξή της. Τονίζεται ἡ λογοτεχνικὴ, παιδαγωγικὴ καὶ κοινωνικὴ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ διαβάσκονται σχετικὰ ἔργα, ὅπως ὁ «Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος» τοῦ Βερναρδάκη, τὰ «Εἶδωλα» τοῦ Ροῖδη καὶ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη. Συνεπῶς σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Γυμνασίου διδάσκειται συστηματικὰ, κυριαρχεῖ καὶ ἐμπεδώνεται ἡ δημοτικὴ. Οἱ ἐκθέσεις καὶ οἱ γραφεῖς ἐργασίες τῶν μαθητῶν, ἀκόμα καὶ στᾶλλα μαθήματα, ὕστερ' ἀπ' ὅλ' αὐτὰ κ' ὕστερ' ἀπὸ τὶς ὁδηγίες πού δίνει σ' ὅλες τὶς τάξεις τὸ πρόγραμμα, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ γίνονται στὴ δημοτικὴ, εἰδημὴ ὁ δάσκαλος δὲν ἐφαρμόζει ἢ δὲν ἐννοεῖ τὸ πρόγραμμα!

14.— Ἀλλὰ θὰ μοῦ πεῖ κανεὶς: Γίνονται τάχα ὅλ' αὐτὰ σήμερον στὰ Γυμνάσια; οἱ δασκάλοι ἐφαρμόζουν τὸ νέο πρόγραμμα; Ὅχι βέβαια ἐντελῶς ἀκόμα. Τὸ πρόγραμμα ἀπαιτεῖ περισσότερα ἴσως ἀπ' ὅσα εἶναι σὲ θέσῃ ἢ ἔχουν τὴ διάθεσιν νὰ προσφέρουν οἱ καθηγητές. Ἀλλ' αὐτὸ θὰ ἔρθῃ σιγά-σιγά θέλοντας καὶ μὴ, χρόνον μὲ τὸ χρόνο. Τὸ νέο πρόγραμμα ἀπαιτεῖ μιὰ σημερινὴ προσπάθεια γιὰ ἓνα καλύτερο αὐριο. Ὑπάρχει δυναμικὰ αὐτὸ τὸ αἶτημα μέσα του καὶ συνεπῶς κατανάγκη οἱ παλιοὶ θὰ συμμορφωθοῦν ὅσο μποροῦν καὶ οἱ νέοι θὰ καταρτιστοῦν ἀνάλογα γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν στὸ αἶτημα τοῦτο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ προβάλλει τὸ πρόβλημα τοῦ καταρτισμοῦ τῶν καθηγητῶν μας. Κ' ἐδῶ τὸ λόγο ἔχει τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐπὶ Παπανδρέου κὶ αὐτὸ μελετήθηκε. Ἐγίνε μεγάλη συζήτηση γιὰ τὸ χωρισμὸ καὶ τὴν εἰδίκευσιν τῶν πτυχίων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Εἶχαν ξεχωριστεῖ τότε πέντε πτυχία κ' ἐν' ἀπ' αὐτὰ θὰ εἶταν καὶ τὸ πτυχίον τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Δυστυχῶς

* Κοίτα σχετικὴ διεξοδικὴ εἰσήγησή μου: *Μέση Παιδεία καὶ Πανεπιστήμιον*.

ὅμως δὲν ἔγινε τίποτε, γιατί, ὅπως ἔμαθα, ἡ ἴδια ἡ Σχολὴ πολέμησε τὴν εἰδίκευσιν τῶν καθηγητῶν μας. Καὶ ὅμως ἂν γινόταν αὐτό, δὲ θὰ βρισκόταν στὴ δυσάρεστη θέσιν ἓνας καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, νὰ διαμαρτύρεται κάποτε, σὲ μιὰ σχετικὴ συζήτηση, γιὰ τὶς φοβερὲς τάχα ἀπαιτήσεις πού περιέχει τὸ ὀλιγαρχέστατον ὡς τόσο, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρόγραμμα!

15.— Παράλληλα μὲ τὴν προσπάθειαν αὐτὴ μπῆκε σὲ δρόμον καὶ κάτι ἄλλο πολὺ σημαντικὸν πού ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ κακὴ ἀποτελείωσή του θὰ ἐπηρεαστεῖ ἀνάλογα καὶ ἡ πορεία στὸ μέλλον τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος: Ἐννοῶ τὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1931 ὁ ὑπουργὸς κ. Παπανδρέου, θέλοντας πολὺ σωστὰ νὰ σταματήσει τὴ γλωσσικὴ (ἰδίως ὀρθογραφικὴ) ἀναρχία πού ἐπικρατεῖ στὰ σχολικὰ βιβλία τῆς δημοτικῆς, ἔδωκε ἐντολὴν στὸ Γνωμοδοτικὸ Συμβούλιον νὰ ἐτοιμάσῃ τὴ σχετικὴ προκήρυξιν γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ βιβλίου. Εἶταν ὅμως φυσικὸν σύγχρονον ν' ἀνακινήθοῦν καὶ τὰ δύο μεγάλα προβλήματα πού εἶναι στενὰ δεμένα μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς γραμματικῆς: Τὰ προβλήματα τῆς ὀρθογραφικῆς ἀπλοποίησης καὶ τῆς τονικῆς μεταρρυθμίσεως. Στὴ σχετικὴ μου εἰσήγησιν στὸ Γνωμοδοτικὸ Συμβούλιον (30 Μαρτ. 1931) φέρων στὴ μέσην τὸ ζήτημα καὶ τονίζω τὴν ἀνάγκην πᾶσι σήμερον μιᾶς τέτοιας μεταβολῆς. Ἡ καλὴ πρόθεσιν ὑπάρχει ἀπ' ὅλους, ἡ σύνεσιν ὅμως ἐπιβάλλει πάλιν μετρημένον περπάτημα. Ἔτσι τὸ Γνωμοδοτικὸ Συμβούλιον προτείνει ν' ἀνατεθεῖ ἢ συνταξὴ τῆς γραμματικῆς στὸν κ. Τριανταφυλλίδην «μὲ τὴν ἐντολὴν τῆς ἀπλοποιήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων τῆς γλώσσας, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ παρόντος δύνανται ν' ἀπλοποιηθοῦν». Ὁ κ. ὑπουργὸς ἐρωτᾷ τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὰ δύο Πανεπιστήμια ποιὰ γνώμη ἔχουν γιὰ μιὰ τονικὴ μεταρρυθμίσιν καὶ δίνει τὴν ἐντολὴν «ἐν λευκῷ» στὸν κ. Τριανταφυλλίδην. Τὰ ἀνώτατα ἰδρύματά μας δὲν ἀπαντοῦν, ἢ τουλάχιστον δὲ δύνανται καμιά ὀριστικὴ ἀπόκρισιν. Κ' ἔτσι μένει καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο μετέωρον. Τί θὰ κάμῃ τώρα ὁ κ. Τριανταφυλλίδης; Οἱ γνώμες του εἶναι γνωστές. Εἶναι πολὺ δισταχτικὸς σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθογραφικὴν ἀπλοποίησιν καὶ δέχεται, θεωρητικὰ τουλάχιστον, τὴν τονικὴν μεταρρυθμίσιν. Καταλαβαίνω πολὺ καλὰ τοὺς δισταγμούς του. Ὑπάρχει σήμερον στὰ γραμματικὰ τοῦτα προβλήματα μιὰ ἀντινομία ἀντιλήψεων ἀνάμεσα στὸ πολὺ κοινὸν καὶ στὸν ἐπιστήμονα. Ὅ,τι βρῖσκει εὐκόλως πραγματοποιήσιμον ὁ ἓνας, τὸ νομίζει ὁ ἄλλος σχεδὸν ἀκατόρθωτον. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἔξαφνα (δηλ. τὲ ἀναγνωστικὸν μάτι) εὐκόλως εἶναι νὰ γίνῃ ἀμέσως μιὰ σχετικὴ ὀρθογραφικὴ ἀπλοποίησιν. Δὲ θὰ τὸ πάρῃ κανὼν ὁ κόσμος εἰδήσιν, ἂν λ. χ. ὁ καταληκτικὸς φτόγγος εἰ τῶν ρηματικῶν γραφεῖται παντοῦ καὶ πάντα μὲ εἰ, ἢ ἂν καταργηθεῖ ἡ χρονικὴ αὔξισιν στὰ ρήματα πού ἀρχίζουσιν ἀπὸ ο κτθ'. Ἀλλὰ ἡ τονικὴ μεταρρυθμίσιν εἰ-

«Δελτίον» Ὁμοσπονδίας Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Ἔτος Ζ', Σεπτ. 1931, ἀριθ. 63.

ναι σωστή επανάσταση. Αντίθετα για τὸ γλωσσολόγο ἢ τονικὴ μεταρρύθμιση εἶναι ἡ ἀπλούστερη καὶ λογικώτερη μεταβολὴ ποὺ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνῃ, ἐνῶ ἡ ὀρθογραφικὴ ἀπλοποίηση (ἀπὸ ποῦ κ' ἴσαμε ποῦ;) εἶναι κάτι ποὺ πονοκεφαλιάζει, γιατί παρουσιάζει χίλια προβλήματα καὶ ὀδηγεῖ κάθε στιγμὴ σ' ἓνα σωρὸ γλωσσικὰ διλήμματα! Ἀλλὰ σὲ στιγμὲς ποὺ μιὰ ὀρισμένη εκπαιδευτικὴ πολιτικὴ ἀπαιτεῖ ριζικώτερες λύσεις, ὁ ὑπερβολικὸς σκεπτικισμὸς τοῦ ἐπιστήμονα εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ βλάψῃ. Μιὰ γραμματικὴ σήμερα ἐπίσημη ποὺ θὰ σταθεροποιήσῃ γιὰ μιὰ μακρυνὴ ἐποχὴ μιὰ ρευστὴ κατάσταση, δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ ἐπαναλάβῃ ὅ,τι ὡς τώρα τολμήθηκε κ' ἔγινε, ἀλλὰ καὶ νὰ ρυθμίσει τὸ μέλλον σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδηλη βούλησὴ του. Ἡ νέα γραμματικὴ, ὅπως εἶπα καὶ γιὰ τὸ πρόγραμμα, δὲν ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπλῶς στατική, ἀλλὰ καὶ δυναμικὴ, πρέπει νὰ φέρνῃ μιὰ νέα κατάσταση καὶ νὰ ἐγκαινιάζει μιὰ νέα καὶ δημιουργικὴ περίοδο. Κάποια σχετικὴ καὶ — ἂν θέλετε — ἐνθαρρυντικὴ προεργασία ὑπάρχει μάλιστα. Ἡδὴ τὸ Γνωμ. Συμβούλιο, περιμένοντας τὴ γραμματικὴ τοῦ κ. Τριανταφυλλίδη καὶ συζητώντας γιὰ τὴν ὀρθογραφία τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, δέχτηκε καταρχὴν μιὰ προοδευτικώτατη ὀρθογραφικὴ καὶ τονικὴ ἀπλοποίηση (Πράξη 539, 17 Αὐγ. 1932). Τυπικοὶ λόγοι ἐμπόδισαν τὴν ἄμεση ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης ἐκείνης. Ὁ κ. Τριανταφυλλίδης ὅμως ἔχει ἔτσι ἓνα δεδομένο ποὺ θὰ θελήσῃ, πιστεύω, νὰ τὸ λάβῃ ὑπόψη του.

16. — Ἀπὸ τὴν ὅλη αὐτὴ σύντομη ἀνασκόπηση φαίνεται καθαρά, ἐλπίζω, ὅτι παρ' ὅλους τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα καὶ παρ' ὅλους τοὺς διωγμοὺς ποὺ συχνὰ ὑπόφερε τὸ Γν. Συμβούλιο, ἰδίως τὸ δεύτερο ἔξάμηνο τοῦ 1932, κατορθώθηκαν μερικὰ πράγματα ποὺ ἂν δὲ λύουν φυσικὰ τὸ ζήτημα, τὸ βάζουν ὀπωσδήποτε σὲ κάποιον ἴσιο δρόμο. Ἐννοεῖται, δὲ θέλω καθόλου νὰ δικαιολογήσω τοὺς δισταγμοὺς αὐτοὺς. Ἀπεναντίας πιστεύω πῶς τὴν τελευταία αὐτὴ διετία θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν πολὺ περισσότερα καὶ πολὺ ἀποφασιστικώτερα πράγματα, ὅσα τουλάχιστο τονίζει τώρα μὲ τὴν ἀνακινητικὴ του ἐπιστολὴ ὁ κ. Παπανδρέου. Ὁ φόβος πῶς μιὰ ἄλλη συντηρητικώτερη Κυβέρνηση, ἢ καὶ ἄλλα ἀπλῶς πρόσωπα θὰ ξανάφεραν τὴν παλιὰ ἢ καὶ χειρότερη ἴσως κατάσταση, δὲ θὰ ἔπρεπε ποτὲ νὰ ἐμποδίσει νὰ γίνῃ μιὰ σωστὴ καὶ ἐπιβαλλόμενη ἐνέργεια. Γιατὶ κι ἂν θὰ γινόταν αὐτό, δὲ θὰ μπορούσε πολὺ νὰ βαστάξῃ. Τὰ νέα πράγματα, ὅταν περιέχουν ἀλήθεια μέσα τους, δὲν ἀργεῖ νὰ γίνουν συνήθεια καὶ παράδοση καὶ ξαναέρχονται πολὺ γρήγορα σὰ μιὰ μόνιμη καὶ ἀδιαφιλονίκητη πὰ κατάσταση. Σὲ τέτοιες στιγμὲς τὰ πρόσωπα μόνον ὑποφέρουν, ἀλλὰ τὰ πράγματα πάντοτε στὸ τέλος νικοῦν!

ΜΙΛΤΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑΣ

(Τὸ τέλος στὸ ἐπόμενο φύλλο).

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

(ΑΝΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ Σ' ΕΠΙΚΑΙΡΟ ΘΕΜΑ)

Ἐχουνε νὰ ποῦνε, πῶς ἂν ὁ Λουδοβίκος ὁ δέκατος ἔχτος ἀνοίγῃ τὰ παρὰθυρὰ του κομμάτι πιὸ συχνά, νὰ κοιτάξῃ τί γίνεται παραέξω, δὲ θ' ἄβλεπε, ἄξαφνα, ἓνα πρωτὶ, κάτω ἀπ' αὐτά, αἵματοστάλαχτα κεφάλια, κομμένα καὶ παλουκωμένα. Μά, γιὰ νὰ στέκεται τέτοια παρατήρηση, θ' ἄπρεπε ν' ἄμαστε βέβαιοι, πῶς ὁ μακαρίτης εἶχε μάτια. Ὑποψιάζομαι πῶς, τούτῃ τὴν ὥρα τῆς γενικῆς ἀγωνίας, αὐτὸ λείπει πρὸ πάντων ἀπ' ὅσους βγαίνουνε στὸ παρὰθυρὸ τους καὶ πασχίζουνε νὰ ἰδοῦνε τί γίνεται παραέξω—λείπουνε μάτια, δηλαδή, προσωμοσμένα στὸ ἀντικείμενο. Κι' αὐτὸ δυναμώνει, κάθε μέρα καὶ πιὸ πολὺ, τὴ γενικὴ σύγχυση ποὺ μᾶς δέρνει.

Ὅλοι ἀναμασᾶμε τίς ἐξηγήσεις τῶν οικονομολόγων. Ἄντι νὰ λυτρώσουμε τὴν ὄρασή μας ἀπ' ὅ,τι παίρνει τὴν παρθενιά της, φορᾶμε, γιὰ ν' ἀποστραβωθοῦμε, τὰ καπνισμένα ματογυᾶλια τῆς σοφίας τους, ποὺ δὲ βλέπει, στὴ φοβερὴ τούτῃ κρίση, παρὰ κάποια τεχνικὰ προβλήματα. Ἔτσι, μ' ὅλο ποὺ κάθε στιγμὴ κι' ἀπ' ὀλοῦθε προβάλλει, μὲ χίλιες μορφές, ἡ μεγάλη, βασικὴ ἀντίθεση, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο αἶτιο τῆς κρίσης, δὲ μπορούμε νὰ τὴ συλλάβουμε. Χάσκουμε κι' ὄνειροπολοῦμε, διαβάζοντας ἄξαφνα, πῶς ὁ Μαρκόνι ἀνάβει, ἀπὸ τὴ Ρώμη, μ' ἓνα κουμπάκι, τὰ φῶτα στὸ Ρίο—Τζανέιρο. Μὰ δὲν ξεπηδάει, τὴν ἴδια στιγμὴ, στὸ νοῦ μας ἡ ἐρώτηση, γιατί καὶ πῶς, ἢ ἠθικὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου δὲ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἀκόμα τὸ κουμπὶ ποὺ θὰ πατήσῃ γιὰ νὰ πεύχει μιὰ δίκαιη διανομὴ τῶν ἀγαθῶν. Κι' ὅμως, ἡ βαρειά μας ἀρρώστια πουθενὰ δὲ φανερώνεται πιὸ ἀνάγλυφη ὅσο σ' αὐτὴ τὴν ἀπιστοροπία, τὴ βασικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα ὕλικὸ καὶ ἠθικὸ πολιτισμὸ. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει προχωρήσει, μὲ τεράστια βήματα κι' ἀξιοσημείωτες ἐφαρμογές, σ' ὅλες τίς διευθύνσεις. Ὅμως, ἂν κι' εἶναι θεοφάνερο, πῶς δὲν τὴ δημιουργ-

γησε οὐτ' ἓνα ἔθνος, οὔτε μιὰ κοινωνικὴ τάξη μονάχα· ἂν κι' εἶναι ἀλήθεια, κοινὴ καὶ πασίγνωστη, πὼς γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὶς ἐφαρμογές της δούλεψαν ὅλα τὰ ἔθνη κι' ὅλες οἱ κοινωνικὲς τάξεις, κάθε ἔθνος ὥστος καὶ κάθε τάξη διεκδικεῖ τ' ἀγαθὰ της μονάχα γιὰ λογαριασμό της. Κάτι ἀκόμα χειρότερο: Κάθε ἔθνος καὶ κάθε τάξη γυρεύει φανερὰ νὰ μεταχειριστεῖ, πληθὺς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐφαρμογές, γιὰ τὴ δυστυχία καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν ἄλλων. Ὁ βαθὺς καὶ παράξενος αὐτὸς διχασμὸς, ἡ τρομαχτικὴ τούτη διαφορὰ ἐπιπέδων, ποὺ κινοῦνται ὁ νοῦς κι' ἡ καρδιά μας, ὁ κόσμος τῆς γνώσης κι' ὁ κόσμος τῆς ἠθικῆς συνείδησης, φανερώνεται καὶ μέσα στὸ κάθε ἄτομο καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμα ποὺ στοχάζεται, πὼς τάχα στέκει πολλὰ σκαλοπάτια πρὸ πάνω ἀπὸ τ' ἄλλα: Τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ σοφοῦ, ποὺ παραδίδει τὸ καινούργιο ἀέριο ποὺ βρῆκε, σ' ἓνα στρατιωτικὸ ἐπιτελεῖο, γιὰ νὰ σκοτώνει αἷριο, εὐκόλα κι' ἀτιμώρητα, πληθυσμοὺς ἄμαχους κι' ἀθώους, σὲ γειτονικὲς χώρες, δὲν εἶναι ἄπειρα πρὸ κάτω ἀπὸ τὴ διάνοιά του, ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ του ἱκανότητα ποὺ τ' ἀνακάλυψε; Πάσχιζε νὰ κοιτάξεις τὸν κόσμο κομμάτι ἀπὸ πρὸ ψηλά: Τὸ ποῦ βρίσκεται ἡ ἀρρώστια δὲν κρύβεται. Τὸ κύριο γνώρισμά της ξεαστερώνεται στὴ στιγμή.

Αὐτὲς οἱ χτυπητὲς καὶ παράξενες φωτοσκιάσεις· οἱ μεγαλόπρεπες λάμψεις τόσων προόδων ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τὰ σκοτάδια τήσης δυστυχίας ἀπὸ τὴν ἄλλη· οἱ ἀπίστευτες συσσωρεύσεις ὑλικῶν ἀγαθῶν κι' ἡ πείνα στοὺς δρόμους, τὴν ἴδια στιγμή, τί μποροῦνε νὰ φανερώνουν, ἂν μὴ ἀνισοροπία, ολοένι καὶ πρὸ μεγάλη, ἀνάμεσα ὑλικὸ καὶ ἠθικὸ παράγοντα; Ὁ κόσμος, ἀλληλέγγυος στὸ ἔργο τῆς προόδου, φανερώνεται βαθιὰ χωρισμένος στὴ χρησιμοποίηση τῶν ἀποτελεσμάτων της: Ἐθνη ἐνάντια σ' ἔθνη καὶ τάξεις ἐνάντια σὲ τάξεις. Ὁ νοῦς ἔχει παραδεχτεῖ ἀλήθειες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ φέρουνε τὴ σωτηρία. Ποῦ εἶναι ὁμοῦς ἡ ἠθικὴ δύναμη ποὺ θὰ τὶς ἐπιβάλλει; Ἡ ἀλληλεγγύη ποὺ φανερώνουνε τὰ ἔθνη κι' οἱ κοινωνικὲς τάξεις στὸ ἔργο τῆς προόδου, δὲν ἔπρεπε νὰ μεταφράζεται, στὸ ἠθικὸ πεδίο, μὲ τὸ νόμο τῆς ἀγάπης, τῆς ἀδερφωσύνης καὶ τῆς συνεργασίας; Μάταια τὸν ἀποζητᾷ ἡ διψασμένη ψυχὴ. Τὸ μῖσος, μὲ τὸν ἄγριο νόμο του, ἔχει κυριέψει τὴ σφαῖρα. Ὁ πόλεμος δὲν τέλειωσε. Τί ἔχει νὰ πεῖ, πὼς δὲν ἀκοῦς τὸ κανόνι; Θὰ τ' ἀκούσεις κι' αὐτὸ νὰ βροντᾷ σὲ λιγάκι — ὄχι μακρὰ, στὴν Κίνα, σὰν παραμῦθι: Μέσα στὸ σπίτι σου τὸ ἴδιο, στὴν αἴλη σου, νὰ θερίζει ἀλύπητα ὁ, τε ἀγάπησες πρὸ πολὺ. Πόλεμος εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς παράξενης τούτης εἰρήνης: πόλεμος γιὰ ξεπάτωμα, ποὺ δὲν ξέρει κανένα ἔλεος καὶ καμμιάν ἀνακωχή, ὁ οἰκονομικὸς πόλεμος, ὁ πρὸ βουβός, ὁ πρὸ μεθοδικὸς κι' ὁ πρὸ ἀναντρός ἀπ' ὅλους, γιατί δὲ χτυπᾷ δλόισα, παληκαρῖσα, τὴ ζωὴ, μ' ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὑπουλα, λίγο-λίγο, τὰ μέσα — καὶ τὰ πρὸ κοινὰ — τῆς ὑπαρξης· καὶ γιὰ κοροῖδια, ὕστερα, τοῦ λέει: Ζῆσε! Στυγνὸς ἐγωϊσμός, ἡ μεγάλη κι' ὀλέθρια παραίσθησις τῆς ἐπικράτησης τούτων ἀπάνω σ' ἐκείνους, σπρώχνει, κάθε μέρα καὶ πρὸ πολὺ, τοὺς λαοὺς στοὺς λοξοὺς δρόμους τῶν

ἐθνικιστικῶν ἀνταγωνισμῶν. Κι' ἀντὶ νὰ πιαστοῦνε, χέρι μὲ χέρι, γιὰ τὴ σωτηρία, γιὰ νὰ φέρουνε τὴν ἠθικὴ τους πρόοδο στὸ ὕψος τῆς ὑλικῆς, χωρίζονται σήμερα, ὅσο ἴσως σὲ καμμιάν ἄλλη περίοδο τῆς ἱστορίας. Θεόστραβοι. Καὶ δὲ βλέπουνε τὸν κίντυνο, ποὺ κρέμεται, ξεγυμνωμένο, τρισακονισμένο σπαθί, πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους.

*
**

Μὰ χροιάζεται δῶ πέρα μιὰ πρώτη ἐξήγηση. Τί κιντυνεῖ, σ' αὐτὴ τὴ μεγάλη, παγκόσμια κρίσις; Τὸ μέγαρό σας; Τὸ αὐτοκίνητο τοῦ ἀλλουνοῦ; Τὸ μπιφτέκι τοῦ τρίτου; Ἄν ἦταν ἔτσι θ' ἄξιζε τὸν κόπο νὰ μιλοῦμε; Ποιὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος θὰ καταδεχτεῖ ποτὲ ν' ἀγωνιστεῖ γιὰ τέτοια; Τὸ πνεῦμα δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τὸ μαγγορροφόρο στὰ συμπόσια κανενός. Οὔτε μπορεῖ νὰ γίνῃ μιστωτὸς ἀπολογητῆς τῆς ἀδικίας. Ὁ κίντυνος κάθε ἀτομικοῦ ἀγαθοῦ κι' οἱ σχετικὲς ἀπασχολήσεις πρέπει νὰ περάσουνε στὸ δεύτερο καὶ στὸ τρίτο ἐπίπεδο, γιὰ νὰ ἰδοῦμε ποῦ βρισκόμαστε. Γερὴ ὄραση θὰ πεῖ: Ὅραση ἀφλόκερδη. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει μονάχα τὸν ἀληθινό, μεγάλο κίντυνο: Τὸ πρὸ ἄδοξο τέλος φοβερίζει ἓναν πολιτισμὸ ποὺ πιστέψανε γενιὲς καὶ γενιὲς· ποὺ δουλέψανε, γιὰ νὰ τὸν φέρουνε, λεγεῶνες ἐξαιρετικὰ πνεύματα· ποὺ οἱ μεγαλείτερες καρδιὲς τ' ἀφιερῶσανε τοὺς πρὸ εὐγενικοὺς παλμούς τους· ποὺ μυριάδες ἄνθρωποι τὸν ὑπερασπίσανε μὲ τὸ αἷμα τους. Αὐτὸ — κι' ὄχι ἄλλο — εἶναι τὸ θέμα τῆς κρίσις. Καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ πολεμήσει κανένας. Ὅτι τὰ πράγματα μᾶς καλοῦν, αὐτὴ τὴ δραματικὴ ὥρα, νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα σὲ μιὰ ριζικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ θὰ γινότανε μὲ σοβαρὲς θυσίες καὶ μιὰ κοινωνικὴ ἀνατροπὴ, ποὺ θὰ ἄφερνε καταστροφὴ ἀνυπολόγιστη, δὲ θέλει καμμιά ξεχωριστὴ ἀνάπτυξη. Πρέπει νὰσαι ἠλίθιος ἢ ἀγύρτης γιὰ νὰ ὑποστηρίξεις πὼς χωράει καὶ τρίτη λύση. Ἡ σημερινὴ κρίσις δὲν εἶναι ἡ ἀρρώστια, ὅπως ἡ δύσπνοια δὲν εἶναι ἡ πνευμονία. Εἶναι σύμπτωμα. Εἶναι μιὰ δεξύτητα, ποὺ δημιούργησε αὐτὸ τὸ καθεστὼς τῆς τεραστίας ἀντίθεσης, ἀνάμεσα ὑλικὸ καὶ ἠθικὸ πολιτισμὸ. Ἡ δεξύτητα τούτη μπορεῖ νὰ περάσει μὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο· ἡ δύσπνοια μπορεῖ νὰ φύγει. Μὰ τί βγαίνει; Ὅσο δὲ γιαιτρύεται ἡ ἀρρώστια, ὅσο αὐτὸ τὸ καθεστὼς τῆς διαφορᾶς στὰ ἐπίπεδα τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἠθικοῦ πολιτισμοῦ διατηρεῖται, θὰ δημιουργηθεῖ ἄλλη δεξύτητα, πάρα πέρα· κι' ἄλλη· κι' ἄλλη. Πρέπει νὰ μαστε γι' αὐτὸ τόσο βέβαιοι, ὅσο καὶ πὼς ὁ ἥλιος θὰ βγεῖ αἷριο, σὰ χτέες καὶ προχτές.

Μποροῦμε νὰ δεχώμαστε ὅλες τὶς πιθανότητες, ἔξω ἀπὸ τούτη: Πὼς ἢ κατάστασις, ὅπως ἔχει πλαστεῖ μετὰ τὸν παγκόσμιο πόλεμο, μπορεῖ νὰναι βιώσιμη, χωρὶς ν' ἀποκατασταθεῖ, μὲ γενναῖο κι' ἄμεσο τρόπο, μιὰ ἴσορρο

πία σταθερή ανάμεσα υλικές προόδους και ηθικές αντιλήψεις του ανθρώπου. Με ποιές δυνάμεις πρέπει να συνταχτούμε, σά μόρια της ανθρωπότητας κι' εμείς, σάν πολίτες του κόσμου, για να βοηθήσουμε στο σωτήριο έργο; Και με ποιές μεθόδους να τὸ καταπιαστούμε; Έδῶ είναι ὄλο τὸ ζήτημα, τὸ φλογερὸ και μεγάλο, τῆς ιστορικῆς τούτης ὥρας: Εἰρηνική μεταρρύθμιση για ἐπανάσταση; Έξελιχτική μέθοδο για καταστροφική;

Ἡ ἐπανάσταση ἔχει τὴν ἀξίωση πὼς λύνει τὸ πρόβλημα: Γιατί ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ἡ ἐπανάσταση ἔχει γίνει και ὑπάρχει: Κι' ἔξω ἀπὸ τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη και μέσα τους· κι' ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα μας και μέσα σ' αὐτή. Ἐχει φτιάσει κιόλας, στή Ρουσία, τὸ καλοῦπι τῆς κοινωνίας της κι' ἔχει στήσει τὸ στρατηγεῖο για τὴν αὐριανή της ἐξόρμηση. Και σ' ὅλα τὰ ἔθνη, μέσα στὸν κόρφο τῆς κάθε κοινωνίας, ἔχει στρατοὺς πολυάριθμους, πὸν ὀργανώνονται στὸ σκοτάδι και παραφυλᾶνε τὴ στιγμή για τὸν ἀποφασιστικὸ χτύπο. Κάθε ἀνωμαλία πὸν παρουσιάζει τὸ σημερινὸ σύστημα· κάθε ἀδικία· κάθε ὀμαδικὴ δυσἀρέσκεια και παράπονο· κάθε δυστυχία κι' ἀπόγνωση, τοὺς χρησιμεύει για νὰ δυναμώνουνε τὸ κήρυγμά τους και νὰ πυκνώνουνε, κάθε μέρα, τὴν ἀτιμωμένη τῆς δυσπιστίας, τοῦ μίσους, πρὸ πάντων τῆς παραζάλης και τῆς σύγχυσης—τῆς πὸν τρομαχτικῆς πὸν γνώρισε ποτὲ μιὰ ἐποχή: Ἐφτασε ν' ἀκοῦμε χοντρονοικοχυραῖους νὰ φωνάζουνε, χωρὶς οὔτε κι' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ καταλαβαίνουνε τί λένε:

— Ἄν εἶναι νὰ γλυτώσουμε, ἄς ἔρθει κι' ἡ ἐπανάσταση!

Σὰ νᾶτανε νὰ ρθεῖ γάμος μετὰ τὰ βιολιά. Και τὴν ὥρα, πὸν ἡ ξαστεριά τοῦ νοῦ χάνει, σιγά-σιγά, τὸ ἔδαφος και νὰ τὴνε κοντοζυγώνει κιόλας, ἡ μεγάλη και τελικὴ παραζάλη, μάταια γυρεύουν, οἱ ἀνέγγιχτες συνειδήσεις, ἕνα σύνθημα προσανατολισμοῦ: Ποιὰ εἶναι ἡ ἀπόκρισή μας στὸ τραγικὸ δῆλημα; Για τὴν ὥρα δὲ βλέπουμε παρὰ λόγους. Εἶναι ἀπόκριση ὀμως αὐτή; Οἱ λόγους εἶναι νεκρὰ σίδερα. Και μπορεῖ νὰ γίνουμε κατὶ ἀκόμα χειρότερο: Ἐργαλεῖα τῆς ἐπανάστασης. Στὸ πεδίο τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσης δίνονται, κερδίζονται ἢ χάνονται, ὅλες οἱ μεγάλες μάχες. Ἡ βία, ξεγυμνωμένη ἀπὸ κάθε ἰδέα δικαιοσύνης, εἶναι ἀναρθρο κι' ἀπαίσιο τέρας, πὸν διαπόμπει για πάντα ὁ Αἰσχύλος τὸν «Προμηθεῖα» κι' ὁ χριστιανισμὸς στὸ Γολγοθᾶ. Χρειάζεται μιὰ ἰδέα πίσω ἀπὸ τὰ σουβλερὰ σίδερα: Πρέπει ὁ καθένας νὰ ξαίρει καλά τί ὑπερασπίζει και γιατί. Και, για νὰ τὸ μάθει, θὰ χρειαστοῦνε δυὸ πράματα: Πρῶτο: Νὰ φωτιστεῖ τέλεια για τὸν κίντυνο πὸν φοβερίζει τὸν πολιτισμὸ. Και δεύτερο—πὸν εἶναι και τὸ πὸν σημαντικὸ— νὰ συμεριστεῖ, ὅσο παίρνει πλατύτερα, τ' ἀγαθὰ αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, πὸν καλεῖται νὰ ὑπερασπίζει: Νὰ τὸν νοιώσει πὸν βιαιότητα, σάν πολῦτιμο δημιούργημα και χτήμα δικὸ του. Ὁ καθένας πρέπει νὰ ξαίρει γιατί και πὼς ἡ ἐπανάσταση, ἀντὶ για γιαιτρικὸ, εἶναι καινούργια, χειρότερη ἀρρώστια, ὀπως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ καθένας πάλι πρέπει νὰ νοιώσει, πὼς και γιατί χρειάζεται νὰ πάρει ὁ κόσμος σύντομα τὸ δρόμο, πὸν θὰ φέρει σὲ ἰσορροπία

τὴν ὑλικὴ μετὰ τὴν ἡθικὴ πρόοδο—μ' ἄλλα λόγια πρὸς ἕνα καθεστὼς δικαιοσύνης κι' ἀνθρωπιᾶς.

*
* *

Κι' ἔδῶ στέκει, πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἀνάλυση, μιὰ δεύτρη μικρὴ ἐξήγηση: Γιατί τάχα νὰ μὴν παραδεχόμεστε πὼς ἡ ἐπανάσταση θὰ φέρνει, πὸν γλήγορα και πὸν στερεά, ἕνα τέτοιο καθεστὼς; Γιατί φαίνεται πὼς πιστεύουμε πὼς θὰναι καταστροφή, πὸν δὲν πρέπει νὰ ποθοῦν οὔτε τὰ πὸ μαῦρα θύματα τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας; Μὴ μᾶς τρομάζει τὸ αἷμα πὸν ἀναγκαστικά θὰ χυθεῖ; Ἡ μήπως θέλουμε νὰ ξεπνήσουμε τὴ φυσικὴ και δικαιολογημένη ἀποστροφή κάθε εἰρηνικοῦ ἀνθρώπου στὸ λεπίδι, ν' ἀπευθυνθοῦμε ἴσως ἀκόμα και στὸ αἶσθημα τῆς προσωπικῆς ἀσφάλειας τῶν ἀτόμων πὸν ἀποτελοῦνε τὴ λεγόμενη «κρατοῖσα τάξη»; Ἄπὸ μᾶς μακριὰ τέτοιος γελοῖος ὑπολογισμὸς! Δὲν εἴμαστε ἀπ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν φιλανθρώπων, πὸν λιγοθυμοῦν, ἄμα λυθεῖ μιὰ μύτη.

Ἄν εἶναι για τὸ καλὸ τῆς ἀνθρωπότητας, ποῖος θὰ δίσταζε μιὰ στιγμή, μπροστὰ και στὶς πὸν τρομαχτικῆς ἑκατόμβες κι' ἄς εἴτανε ὁ ἴδιος, μακάρι, ὁ πρῶτος, μέσα σ' αὐτές; Ἄπὸ τίς μεγάλες εἰγένειες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι και πὼς πιστεύει και πὼς μπορεῖ νὰ βάζει τὴν πίστη του πάνω ἀπ' τὴ ζωὴ του. Κινιέται μέσα στὸ ἀέναο μέλλον και ξαίρει νὰ θυσιαῖται σ' αὐτὸ. Ἄν τὰ κεφάλια κεινῶν, πούχουν πέσει μετὰ τὸν πόθο και τὴν ἐλπίδα για ἕνα καλύτερο αὔριο, μπορούσανε νὰ στηθοῦνε σὲ πυραμίδα, ἡ κορφὴ τῆς θ' ἄγγιζε τ' ἄστρα. Δὲν εἶναι, ὄχι, τὸ αἷμα, ἡ λεπίδα τῆς ἐπανάστασης, πὸν μπορεῖ νὰ τρομάζει: Εἶναι ἡ ἰδέα της κι' ἡ μέθοδός της.

Ποιὰ λέω ἰδέα της; Τὸν τρόπο π' ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἀνισορροπίας ἀνάμεσα ἐξωτερικὸ κι' ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ. Για νὰ νοιώσουμε καλά και μιὰ για πάντα πὼς τὸ πείραμά της εἶναι καταδικασμένο—καταδικασμένο σὰ λύση στὴ σύγχρονη κρίση κι' ὄχι σάν καθεστὼς, πὸν μπορεῖ ἀξιόλογα νὰ σταθεῖ—πὼς τὸ αἴτημά της πρέπει, ἀπὸ τὰ πρὶν και κατ' ἀρχήν, ν' ἀποριφεῖ, φτάνει νὰ στοχαστοῦμε, πὼς, ἀντὶ νὰ λύσει αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνισορροπίας ἀνάμεσα ἐξωτερικὸ κι' ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ, προβαίνει, ἀπλοῦστατα, στὴν τέλεια και ριζικὴ ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἄντὶ νὰ λύσει, μ' ἄλλα λόγια, τὸ πρόβλημα, τὸ σβύνει. Κατὶ ἀκόμα πὸν βαρῦ: Δίνει, για φάρμακο, τὴν ἴδια τὴν ἀρρώστια, χειροτερεμένη ὀσο παίρνει και μονιμοποιημένη. Κι' ὁ λόγος εἶναι πὸν ἀπλός: Ἄν θεωροῦμε σάν ἀρρώστια—κι' ἀρρώστια βαριά—τὴν ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς και ὀικονομικῆς, τῆς ὑλικῆς μ' ἕνα λόγος πλευρᾶς τοῦ πολιτισμοῦ, σὲ βάρος τῆς ἐσωτερικῆς και ἡθικῆς, εἶναι ἀκριβῶς γιατί φοβόμεστε τὴν τελικὴ, τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση και κυριαρχία αὐτῆς τῆς ὑλικῆς πλευρᾶς ἐπάνω σ' ὅλες τίς ἄλλες. Γιατί μιὰ

τέτοια επικράτηση θά σήμαινε θάνατο, άφανισμό τέλειο του πολιτισμού—γλήγορο γυρισμό στη βαρβαρότητα μ' όλα τὰ τρομαχτικά της σκοτάδια.

Γιὰ νὰ τὸ νοιώσουμε, φτάνει νὰ στοχαστοῦμε τί εἶναι, στήν οὐσία του, αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς, πὺν ζητᾶμε, γιὰ τὴν υπεράσπισή του, συναγεμὸ τῶν πνευμάτων. Καὶ τί ἄλλο μπορούμε νὰ ἰδοῦμε σ' αὐτὸν παρὰ μιὰ βαθιὰ ἰσορροπία, μιὰ ὀργανικὴν ἀνάπτυξη κι' ἑναρμόνιση σ' ὄλες τὶς τάσεις, τὶς ἐκφράσεις καὶ τὶς πραγματοποιήσεις τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης;

Ὅ,τι ὀνομάζουμε ἱστορικὴ πρόοδο τοῦ κάθε λαοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικά, ὅ,τι μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε σὰ μιὰ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἀδιάκοπος ἀγὼνας τῆς συνείδησης νὰ κυριαρχήσει ἀπάνω στὸ ὕλικό, τ' ἀνόργανο καὶ τ' ὀργανικό, τὸ ἐξωτερικό καὶ τὸ πνευματικό, νὰ δώσει ἑάστερη ἐκφραση, ὅσο μπορεί πὺν τέλεια καὶ πὺν βιώσιμη, σ' ὄλες τὶς δυνατότητές της, θεωρητικὲς καὶ πραχτικὲς — κι' ἀπάνω ἀπ' ὄλα νὰ τὶς ἄρμονίσει σὲ ζωντανό, σφιχτοδεμένο σύνολο. Ἡ προσπάθεια τούτη, π' ἀνάφερα τελευταία, εἶναι κι' ἡ πὺν σημαντικὴ. Πολιτισμὸς δὲ μπορεί νὰ σταθεῖ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἄρμονικὴν ἀνάπτυξη καὶ συνύπαρξη ὄλων τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, τῶν θεωρητικῶν καὶ πραχτικῶν, ὄλων τῶν μορφῶν τῆς κυριαρχίας της, πὺν ὀλοκληρώνουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἀποδίνουν στὰ δύο μεγάλα καὶ κύρια γνωρίσματά του: Τὴν λευτεριά καὶ τὴν δημιουργικότητα. Γιατί, ἀπλούστατα, κάθε υπερτροφικὴ καλλιέργεια κι' ἀνάπτυξη μιᾶς μονάχα ἐνεργείας—κι' ἀπὸ τὶς πὺν πνευματικὲς ἀκόμα—τῆς συνείδησης, θὰ γίνεῖ πάντα σὲ βάρος τῶν ἄλλων, πὺν θ' ἀτροφήσουν, ἡ ἰσορροπία θὰ ταραχτεῖ βαθιά, ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνεῖ σκλάβος τῆς μονόμερης προκοπῆς πὺν πραγματοποιήσε, ἡ λευτεριά του κι' ἡ δημιουργικὴ του ἱκανότητα θὰ σβύσει κι' ὁ πολιτισμὸς του θὰ μαραθεῖ, θὰ πέσει καὶ θὰ παρσύρει στὸ πέσιμό του καὶ τὴν μονόπαντη πρόοδο πὺν πέτυχε σὲ μιὰ ὄρισμένη περίοδο. Ἡ ἱστορία τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν τους πρόκειται στὴ μελέτη τοῦ καθενός, μαρτύριο ἀσάλευτο αὐτῆς τῆς θεμελιακῆς ἀλήθειας. Ἡ καμπύλη τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τους ἀνοίγει καὶ κλείνει τὸ τόξο της σύμφωνα μὲ τὴν διάρχεια τῆς ἰσορροπίας τῶν ἀξιῶν. Ἀπὸ καμμιὰ μονόπλευρη προκοπὴ δὲ μπορεί ποτὲ νὰ κρατηθεῖ, γιατί ὀποισδήποτε καταχτήσεις, ὀσοδήποτε μεγάλες, γιὰ νὰ μείνουνε καὶ νὰ παγιωθοῦνε χρειάζεται ἀδιάκοπα νὰ ἐμψυχώνονται ἀπὸ τὴν μόνη κι' αἰώνια δημιουργικὴ πηγή—τὴν ἀκέραια, ὀλοκληρωμένη κι' ἀκμαία συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Κι' ἀκριβῶς γιατί ὁ πολιτισμὸς εἶναι μιὰ πραγματοποίηση τῆς ζωντανῆς κι' ἀδιάκοπης ἐνεργείας αὐτῆς τῆς συνείδησης, ἀπὸ τὰ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, τὸ πρῶτο σκαλοπάτι στὴ βαθμολογία τῶν ἀξιῶν, κατέχουν οἱ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς: Γιατί ἀπ' αὐτὲς πηγάζουνε κι' ὄλες οἱ ἄλλες, οἱ ὕλικὲς, πὺν δὲ μπορούνε, χωρὶς τὶς πρῶτες, νὰ πάρουνε τὴ θέση τους καὶ τὴν ἀληθινή τους σημασία—μὰ οὔτε καὶ νὰ ὑπάρξουνε καὶ νὰ ζήσουνε γιὰ πολὺ καιρό. Γι' αὐτὸ κι' ὁ κίντυνος τοῦ πολιτισμοῦ φανερώνεται ἀκόμα πὺν μεγάλος καὶ πὺν ἄμεσος, ἄμα τὴν ἰσορροπία του ἔρχεται

νὰ ταράξει βαθιά, ὅπως τὴν δραματικὴ τούτη ὄρα, μιὰ υπερτροφικὴ ἀνάπτυξη τοῦ τεχνικοῦ καὶ ὀικονομικοῦ παρἄγοντα. Ὁ κίντυνος εἶναι πὺν ὄλες ἱκανότητες κι' ἐνεργείες τῆς συνείδησης, οἱ κυριότερες καὶ θεμελιακὲς, ἀπορροφιοῦνται σιγὰ -σιγὰ, ληθαργοῦνε καὶ σβύνουν. Καὶ πὺν στὸ τέλος, μένοντας χωρὶς στήριγμα κι' οἱ μεγάλες ἀκόμα κι' οἱ πὺν σημαντικὲς ὕλικὲς καταχτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ πέσουνε μὲ τὴν σειρά τους. Γι' αὐτὸ, σὰ σύμπτωμα τούτης τῆς ἀρρώστιας — κι' ὄχι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν — μᾶς φέρνει σὲ βαριά συλλογὴ κι' ἀνησυχία, ἡ σημερινὴ κρίση, μὲ τὴν υπερτροφία τῆς τεχνικῆς κι' ὀικονομικῆς ἐνεργείας καὶ τὴν τραγικὴν ἀτροφία τῆς ἠθικῆς. Καὶ γι' αὐτὸ ἀναζητοῦμε μ' ἀγωνία τὸ γιαιτρικό της.

* * *

Ποιὰ εἶναι, ἀπάνω σ' αὐτὸ, ἡ πρόταση τῆς κομμουνιστικῆς ἐπανάστασης; Ξεκινώντας ἀπὸ ἕνα χοντροκομμένο «κατ' ἀναλογίαν» στοχασμό, πὺν βάζει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ τὰ φαινόμενά της, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία του, κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο αἰτιοκρατικὸ ζυγὸ, πὺν διέπει τὶς ἐξηγήσεις τῶν γεωλόγων, ἄξαφνα, γιὰ τὴν ἱστορία τῶν κοιτασμάτων' ἀρνούμενη, ὅτι πηγὴ δημιουργικὴ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση' πιστεύοντας, ἀντίθετα, πὺν εἶναι ἀπλὸ ἐπιφαινόμενο καὶ πὺν ὄλα καιρο τὸ πνευματικό καὶ ἠθικό της περιεχόμενο προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ὀικονομικῆς κατάστασης τοῦ κάθε καιροῦ' θεωρώντας, ὅτι αὐτὰ τὰ φαινόμενα προσδιορίζουν μ' ἀλύγιστη, μαθηματικὴ συνέπεια, ὄλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς καὶ ἱστορικὲς καταστάσεις' μὴ βλέποντας στὴν ἱστορία τὸ δημιουργικὸ ἀνταγωνισμό, τὴν πλατύτερη διαλεχτικὴ ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐνεργείες τῆς συνείδησης, παρὰ τὴν στενότερη διαλεχτικὴ ἀνάμεσα στοὺς ὕλικους ἀνταγωνισμοὺς μονάχα, δὲ βλέπει στὴ σημερινὴ παγκόσμια κρίση παρὰ ἕνα πρόβλημα καθαρὸ κι' ἀποκλειστικὰ τεχνικό καὶ ὀικονομικό: Ἐλαττωματικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Βλέπει σὰν ἀρρώστια ὅ,τι δὲν εἶναι παρὰ ἕνα σύμπτωμα τῆς βαθιᾶς ἀνισορροπίας ἀνάμεσα ὕλικό καὶ ἠθικό πολιτισμό. Κι' ὄχι μονάχα δὲ σκοτίζεται γι' αὐτὴ τὴν ἀνισορροπία' ὄχι μονάχα δὲ φοβάται, ὅπως ἔμεις, πὺν μπορούεῖ νὰ φέρει τὸ σβύσιμο τοῦ πολιτισμοῦ, μὰ προτείνει τὸ παρἄξενο τοῦτο γιαιτρικό: Νὰ παραδοθοῦμε σὺξυλοι στὴν ἀρρώστια: «Ἡθικός, ἐσωτερικός πολιτισμὸς — μᾶς λείπει δὲ θὰ πεῖ τίποτα. Αὐτὸς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ὕλικό. Ἡ κρίση προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀτέλειες αὐτοῦ τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ. Χρειάζεται νὰ τελειοποιήσουμε τὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Κι' αὐτὸ τὸ δεύτερο, τὴν δικαιοτέρα διανομὴ τῶν ἀγαθῶν, δὲν τὸ ζητοῦνε σι' ὄνομα καμμιᾶς ἠθικῆς προσταγῆς, καμμιᾶς ἰδέας —

ὄχι ! Αὐτὰ εἶναι «ἀστικοὶ» ρωμαντισμοί. Τὸ γυρεύουνε στ' ὄνομα μιᾶς πιὸ ἐπιστημονικῆς ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς. Πῶς νὰ μὴν ἀποριφεῖ, ἀπὸ τὰ πρὶν καὶ κατ' ἀρχήν, ἓνα τέτοιο αἴτημα ; Ποῦ θὰ μᾶς ἔφερεν ὁ θρίαμβός του ; Ἀπόλυτη ἀδιαφορία στὸν ἐσωτερικὸ καὶ ἠθικὸ παράγοντα, πὸν εἶναι ἡ ψυχωτικὴ, ζωοδότρα πηγὴ τοῦ πολιτισμοῦ — μοναδικὸ του στήριγμα — ἐπιδείνωση βίαιη καὶ ὀριστικὴ τῆς ὑπερτροφίας τοῦ τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ, δουλεία τοῦ ἀνθρώπου στὴ μονόπαντη αὐτὴ πρόοδο, περιαγωγὴ τοῦ ἀτόμου στὴν καταντιὰ μιᾶς ἀπλῆς μονάδας πὸν παίρνει ἔκφραση καὶ σημασία μονάχα ὅσο προστίθεται ἢ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὰ νούμερα τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς κατανάλωσης ἀγαθῶν, ἐδραίωση ἀμετάκλητη τῆς παγερῆς αὐτοκρατορίας τῆς μηχανῆς—μιὰ ἀνθρώπινη κοινωνία τέλος πὸν θὰ μπορούσε νὰ ζήσει μιὰ ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο μικρὴ ἢ μεγάλη, μὰ πάντα μὲ τὴν καταδίκη σὲ θάνατο, γνωστὴ ἀπὸ πρὶν κ' ἀμετάκλητη, ἂν στὸ μεταξὺ δὲν ἄλλαξε μορφή. Αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα. Κι' ἀφοῦ τὸ ξαίρουμε γιατί θὰ δοκιμάζαμε ; Γιατὶ καιρὸς εἶναι νὰ βάλω τώρα κι' ἓνα ἄλλο ἐρωτηματικὸ ἀπὸ τὰ κύρια τῆς μελέτης αὐτῆς : Ὁ κομμουνισμὸς δημιουργεῖ, ὅπως ὑποστηρίζουνε, κοινωνία πραγματικὰ καινούργια, πιὸ ἐξιλεγμένη ἀπὸ τὴ σημερινή, πιὸ προσαρμοσμένη στὶς ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπότητος ; Καὶ ποιά ; Καὶ ποιὸ τὸ ἀληθινὸ της θεμέλιο ; Πάσχιζα κάποτε, μὲ τὶς ἀστροφεγγιές τοῦ καλοκαιριοῦ, κάτω ἀπὸ τὸ οὐράνιο, τεράστιο πολυκάντηλο, νὰ μάθω στ' ἀνιψίδι μου τὰ ὄνόματα τῶν ἀστερισμῶν. Ἄξαφνα μοῦ διατύπωσε ἀπλοϊκὰ τὴν ἐρώτηση :

— Πῶς κρυσταίνονται στὸν ἀέρα καὶ γυρίζουνε σ' ὀρισμένους τροχιὰς τόσο κανονικῆς, ὅλ' αὐτὰ τὰ ἀστρα κι' οἱ φραμίλιες τους ;

Τοῦ ξήγησα τὸ θεμελιακὸ νόμο τῆς ἀστρονομίας — τὸ νόμο τῆς βαρῦτητας, τῆς ἔλξης τῶν σωμάτων. Μοῦ εἶπε :

— Κι' ἂν αὐτὸς ὁ νόμος ἔπαυε νὰ ὑπάρχει ; Ἄν σταματοῦσε ;

— Θὰ ἦτανε τότε, τοῦ ἀποκρίθηκα, ἓνας κόσμος χωρὶς ἀστρονομία, χωρὶς χρόνους, χωρὶς μῆνες, χωρὶς μέρες, χωρὶς καινοκαίρι κι' ἀνοιξη, χωρὶς χειμῶνα καὶ φθινόπωρο, χωρὶς καρποὺς καὶ στάχυα χρυσά καὶ χωρὶς ρολόγια, φυσικά ! Ἡ κορνίζα τοῦ χρόνου θ' ἀσπαζε μὲ μιᾶς καὶ θ' ἀφανίζότανε. Δὲ θάτανε πιά οὔτε νύχτα, οὔτε μέρα. Κι' ἂν μπορούσε νὰ ὑπάρξει ζωὴ, ὁ ἀνθρώπος δὲ θ' ἄξαίρει πὸν βρίσκεται. Ἡ θέση του δὲ θάτανε διαφορετικὴ ἀπὸ ἐνὸς ἐντόμου πὸν τὸ κάρφωσε σὲ χαρτόνι ὁ ἐντομολόγος.

Ὁ νέος ἀπόμεινε νὰ ὄνειρεύεται. Δὲ μπορούσε νὰ συλλάβει ἓναν τέτοιο κόσμον. Καὶ ὅμως, ἓνας τέτοιος κόσμος εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ κομμουνισμοῦ. Οἱ κομμουνιστὲς δὲ μπορούνε νὰ καταλάβουνε τὴ βαθύτατη κι' ἀγερφύρωτη διαφορὰ πὸν χωρίζει αὐτὰ τὰ δυὸ πράγματα : Τὸν ὑπαρχτὸ κόσμον, τὸ ζωντανὸ καὶ χεροπιαστὸ, ἀπὸ μιὰ ἐπιστημονικὴ σύνθεση. Ἔχουμε τοὺς κοινωνικοὺς νόμους, ἔξακριβωμένους, ἐπαληθεμένους ἀπόλυτα ; Αἶ, λοιπὸν : Φτιάδουμε καὶ κοινωνία. Αὐτὸ πιστεύουνε κι' αὐτὸ εἶναι ἡ μεγάλη τοῖς πλάνη. Γιατί, ἂς ὑποθέσουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ πῶς ἀλήθεια κατέχουμε ἀπόλυτα ὅλους τοὺς

κοινωνικοὺς νόμους — εἴμαστε πολὺ μακρὰ ἀπ' αὐτό : δὲν εἴμαστε βέβαιοι οὔτε ἂν ὑπάρχουνε κοινωνικοὶ νόμοι—καὶ πῶς μπορούμε νὰ τοὺς ἀποκαταστήσουμε στὸ ἄρτιο. Τί θάτανε ἡ κοινωνία πὸν θὰ φτιάναμε ; Μὰ ὅ,τι, ἀπάνω κάτω, μιὰ τέλεια ὑπολογισμένη καὶ στημένη ἠλεκτρικὴ μηχανὴ πὸν θὰ τῆς ἔλειπε ὅμως τὸ κυριώτερον. Τὸ ἠλεκτρικὸ ρέμα. Γιατί ; Εἶναι ἀπλούστατο : Ὅπως τὸ ἀστρονομικὸ σύνολο τὸ ζωντανεύει καὶ τὸ κινεῖ ἡ δύναμη τῆς ἔλξης, ὁ νόμος τῆς βαρῦτητας ὅπως αὐτὸς προσδιορίζει τὶς τροχιὰς τῶν ἀπειρων σωμάτων του ὅπως ἀπ' αὐτόνε πηγάζουνε τ' ἀναρίθμητα καὶ θαμάσια κοσμοφαινόμενα, ἔτσι, ἀπάνω, κάτω, καὶ στὸ κοινωνικὸ σύνολο ὑπάρχει μιὰ θεμελιακὴ κεντρικὴ δύναμη — τόσο κεντρικὴ κι' ἀκατάλυτη ὅσο κι' ὁ νόμος τῆς βαρῦτητας, αὐτὴ ζωντανεύει καὶ κινεῖ ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς νόμους : αὐτὴ παράγει τ' ἀπειρα καὶ τόσο πολύμορφα κοινωνικά φαινόμενα. Χωρὶς αὐτὴν ἡ κοινωνία, μ' ὅλους τοὺς νόμους της, εἶναι ἄμορφη καὶ ψόφια μάζα. Ποιὰ εἶναι ἡ δύναμη αὐτὴ ; Ὁ ἀκατανίκητος πόθος τοῦ ἀτόμου, ἡ ἀδιάκοπη κι' ἀδάμαστη τάση του νὰ βεβαιώσει τὸν ἑαυτὸ του, ν' ἀναπτύξει τὴ δράση του, ν' ἀπλώσει ὅσο παίρνει τὴν ἐνέργειά του, νὰ βάζει τοὺς πιὸ πολύμορφους καὶ πιὸ μακρυνούς σκοποὺς σ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια, νὰ κυριαρχεῖ πάνω στὰ μέσα, καὶ νὰ δημιουργεῖ σὰ λεύτερον πλάσμα, ὕλικά καὶ ἠθικά πλούτη, ν' ἀξιάειν τ' ἀγαθὰ του. Αὐτὴ ἡ θεμελιακὴ δύναμη, ἀκατάλυτη μέσα σ' ὅλη τὴν ἱστορία εἶναι τὸ μεγάλο, ζωντανὸ κίνητρο γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὶς ἀπειρες κατακτήσεις της, ὕλικες καὶ πνευματικές, μὰ, δυστυχῶς, καὶ γιὰ ὅλες τὶς συφορές, τὶς ἀθλιότητες καὶ τὰ ἐγκλήματα. Γιατί καὶ ποιὸς δὲν ξαίρει τὶς φοβερὲς παραμορφώσεις αὐτῆς τῆς δύναμης, ποιὸς δὲν ξαίρει τὶς τρομερὲς ἀδικίες πὸν φέρνει τὸ ξεχειλισμὰ της ; Καὶ τί ἄλλο εἶναι, ἡ σημερινὴ κρίση, ἂν μὴ τὸ καταστάλαγμα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς παραμορφώσεις τὰ ξεχειλίσματα—ὅ,τι ἀκριβῶς χαρακτηρίζουμε σὰν καθυστέρηση τοῦ ἠθικοῦ μας πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸν ὕλικό ; Καὶ πιὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης κρίσης εἶναι πιὸ καυτερὸ ἀπὸ τὸ πῶς θὰ ὑπάρξει ἀσφάλεια ὅσο παίρνει στὴ σταθερὴ καὶ πιὸ βαθιὰ ἐνάντια σ' αὐτὲς τὶς παραμορφώσεις, τὰ ξεχειλίσματα καὶ τοὺς ξετροχιασμοὺς ;

Ὁ κομμουνισμὸς, θέλοντας νὰ δώσει αὐτὴ τὴν ἀσφάλεια, γυρεύει μὲ τὴ βία νὰ καταλύσει, νὰ ξεριζώσει καὶ νὰ νεκρώσει τὴ δύναμη πὸν φέρνει τὰ κακά, τὰ ξεχειλίσματα καὶ τοὺς ξετροχιασμοὺς — ξεχνώντας πῶς ἀπ' τὴν ἴδια δύναμη πηγάζουνε καὶ τ' ἀγαθὰ, ὀλάκαιρη ἡ ζωὴ καὶ ἡ πρόοδο τῆς κοινωνίας. Μοιάζει μὲ θεοπάλαβο γιατρό, πὸν θ' ἄβλεπε καρδιακὴ ἀρρώστια, καί, γιὰ νὰ τὴν γιατρέψει, θ' ἄνοιγε τὸ στήθος τοῦ ἀρρώστου καὶ θὰ τοῦβγαζε τὴν καρδιά. Ἔτσι σταματᾶνε ὅλα κι' ἡσυχάζουμε. Ἄντι νὰ λύσει τὸ πρόβλημα, τὸ σβύνει. Ἄντι νὰ γιατρέψει τὶς παρεχτροπὲς τῆς κεντρικῆς κινήτηρας δύναμης τὴ βγάξει ὀλότελα ἀπὸ τὴ μέση, μ' ὅλη τὴν πεποίθηση πῶς φτιάνει καινούργια κοινωνία ! Δὲ θέλει νὰ καταλάβει πῶς αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε καινούργια, οὔτε παλιὰ κοινωνία. Ὅτι δὲν εἶναι, ἀπλούστατα, καμμιά κοινωνία—παρὰ μονάχα νεκρὴ, ἄμορφη μάζα, πὸν δὲν ἔχει πιά ζωὴ δική της καὶ δὲ

μπορεί να παρουσιάσει παρά ομοίωμα χλωμό ζωής, κίνηση άψυχη, μηχανική κάτω από τις τράκες ενός καμτσικιού.

Είναι το ίδιο σά να παρατηρούσε κανένας τις διάφορες παρεχτροπές που παρουσιάζει το ένστιχτο της αναπαραγωγής και τα μεγάλα προβλήματα που δημιουργούνε στις σχέσεις των δύο φύλων. Καί, για να διορθώσει το κακό, θα πρόσταζε να βγάλουν τις ώοθήκες, απ' όλες τις γυναίκες και απ' όλους τους άντρες τα γεννητικά μόρια. Δέ θα υπήρχε, φυσικά, κανένα πρόβλημα πιά. Καί θα καμάρωνε και θάλεγε «ο άφρων εν τή καρδία αυτού»: Κοιτάχτε τί κόσμος ήσυχος και άγνός πού σάς έφτιασα! Μα δέ θα υπήρχε πιά κανένας κόσμος. Ούτε ανθρωπότητα' ούτε ζωή' ούτε δημιουργία. Έτσι μοιάζει άπάνω, κάτω, ή ιδέα του κομμουνισμού: Μέ γενικό κοινωνικό μουνουχισμό. Είναι μιá καινούργια φάση της κρίσης, άπειρα πιό δραματική από τη σημερινή, που για την κάθαρσή της θάθελε ήρωες—τους ήρωες που θάδιναν μιá κλωτσιά στα κατασκευάσματα των όψιπλουτων της επιστήμης, για ν' ανοίξουνε και πάλι το δρόμο στ' όρημητικό και δροσάτο ποτάμι της ζωής.

ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

[Συνεχίζεται στο ακόλουθο φύλλο της «Ιδέας».

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΠΙΝΟΖΙΚΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Δ.΄ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΠΙΝΟΖΙΣΜΟΣ

Νομίζουμε πώς δείξαμε ότι κανένας από τους τρόπους, που μ' αυτούς οι ιστορικοϋλιστές βλέπουν το Σπινόζα, δέν ανταποκρίνεται στην άληθινή φυσιογνωμία του μεγάλου φιλοσόφου. Άφοϋ παρουσιάσαμε τον πραγματικό πατέρα της νεώτερης φιλοσοφίας και δείξαμε πόσο άβάσιμοι είναι οι χαρακτηρισμοί, που παρασταίνουν το Σπινόζα άρχηγό των ελεύθερων στοχαστών και των άθειστών και ένα από τους θεμελιωτές του ύλισμου στους νεώτερους χρόνους, δέ μ'άς μένει παρά να κάνουμε μιá συστηματική αντιπαραβολή ιστορικού ύλισμου και σπινόζισμού και να φανερώσουμε τη ριζική αντίθεση τους.

Όρισμένοι φιλοσοφικοί όροι (λ. χ. ιδεαλισμός, κριτικισμός κτλ. κτλ.) έχουν την αξιοσημείωτη ιδιότητα να είναι άφόρητοι στους ιστορικοϋλιστές. Ένας απ' αυτούς είναι και ή μεταφυσική. Οί «άληθινοί επιστήμονες», που με τόση άπλοικότητα φανκίζονται ότι είναι οι ιστορικοϋλιστές, γενικώτερα όλοι όσοι πιστεύουν φανατικά στην Έπιστήμη και αυτοαποκαλούνται με ναρκισσισμό «θετικιστές», δείχνουν τις άγριώτερες διαθέσεις εναντίον αυτού του όρου. Πολλοί φτάνουν ως την έξόντωση: προτιμούν να τόν άγνοούν άπόλυτα, τόν διαγράφουν μιá για πάντα από το λεξιλόγιο τους. Άλλοι πάλι τόν χρησιμοποιούν γελοιοποιητικά. Γι' αυτούς, ή μεταφυσική είναι συνώνυμη με τη φλυαρία, το άεροκοπάνισμα, την κενολογία. Μεταφυσικός είναι όποιος κάνει νεφελοκοκκυγία, όποιος άμελεί το σίγουρο και το χεροπιαστό για να κυνηγήσει το ύποθετικό, το φανταστικό, το άνύπαρχτο. Μένει, βέβαια, να μ'άς πληροφορήσουν οι πολυμήχανοι αυτοί επινοητές έκμηδενιστικών όρισμών και χαρακτη-

ρισμῶν ποῖο εἶναι στὸ γνωσιολογικὸ ἐπίπεδο τὸ χειροπιαστὸ καὶ ποῖο τὸ ἀσύλληπτο — μὰ τέτοιο πράγμα δὲ φαίνεται νὰ τοὺς ἀπασχόλησε διόλου. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ κάνουμε τὴν ἀποκατάσταση τῆς τόσο ἐπιπόλαια κι' ἀπὸ καθέδρας κεραυνοβολούμενης μεταφυσικῆς. Ἐνα πράγμα θέλουμε μόνο νὰ τονίσουμε: πὼς ξέρουν ἀκόμη καὶ οἱ ὄροι νὰ ἐκδικιοῦνται τοὺς διῶκτες τους, ὅταν ἰδίως συμβαίνει νὰ ὀνομάζουν προσπάθειες, πού ἀνταποκρίνονται σὲ παθητικώτατα προβλήματα. Μὲ ἀδιάφορα τινάγματα τῶν ὤμων ἢ μὲ εὐκολες εἰρωνίες τὰ προβλήματα αὐτὰ δὲν καταργοῦνται, πολὺ λιγώτερο λύνονται. Ἔτσι βλέπουμε πρώτους τοὺς ἱστορικοῦλιστὲς νὰ κάνουν μεταφυσικὴ — μιὰ μεταφυσικὴ πρωτόγονη, βέβαια, κι' ἀναιμικὴ, μὰ πού δὲν εἶναι γι' αὐτὸ λιγώτερο μεταφυσικὴ.

Τί εἶναι ἀλήθεια ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός; Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός φιλοδοξεῖ πρώτιστα νὰ εἶναι μιὰ φιλοσοφία, μιὰ ἐξήγηση τῆς ἱστορίας. Ὅπως ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνάλογα ἐρμηνευτικὰ ἐγχειρήματα, ξεκινᾷ ἀπὸ ἓνα μεταφυσικὸ ἀξίωμα. Ἄν καὶ καθ'αυτὸς τοῦ στόχος εἶναι νὰ δώσει τὸ μυστικὸ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη (νομίζοντας ἀφελέστατα πὼς φτάνει αὐτὸ γιὰ νὰ πάρει τὴν ὕψη κοσμοθεωρίας αὐθεντικῆς καὶ μὲ ἀκλόνητες βάσεις) νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴ βεβαίωση ὅτι τὸ Σύμπαν δὲν εἶναι παρὰ ὕλη. Γι' αὐτὸν, πνεῦμα δὲν ὑπάρχει, δὲν εἶναι τοῦλάχιστο κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀλλὰ μιὰ ἰδιότητα τῆς, ἢ ἴδια ἢ ὕλη. Οἱ ἱστορικοῦλιστὲς παίρνουν ἀπέναντι τοῦ Κόσμου τὴ στάση τῶν ὕλιστῶν. Μαζῆ μ' αὐτοὺς λέει: «ἢ ὕλη διανοεῖται». Ἀλλὰ ἢ στάση αὕτη, δανεικὴ ἢ ὄχι ἀδιάφορο, εἶναι αὐθεντικὰ μεταφυσικὴ: θέλει τὴν ὕλη *μοναδικὸ ὑπόστρωμα ὄλων τῶν φαινομένων*. Ἡ ὕλη τῶν ὕλιστῶν δὲ διαφέρει κατὰ τίποτε ἀπὸ τὶς ἄλλες μεταφυσικὲς ὀντότητες λ. χ. τὴν Ἰδέα τοῦ Χέγκελ, τὸ Ἀπόλυτο τοῦ Σέλλιγκ, τὸ Ἐγὼ τοῦ Φίχτε κτλ. κτλ. Μ' ὄλο πού οἱ ὕλιστὲς βεβαιώνουν τάχα θετικιστικὰ κι' ἀπλουστηρικὰ πὼς ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη δὲν ὑπάρχει τίποτε, εἶναι ριζικὰ ἀνίκανοι νὰ ἐξηγήσουν τί ἀκριβῶς ἐννοοῦν μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν παρουσιάσουν σὰν τὸ ἴδιο τὸ Ἀπροσδιόριστο, ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς ἐξηγητικὲς ἀρχὲς τοῦ Κόσμου, πού μνημονέψαμε παραπάνω. Μάταια θὰ ἐπικαλεστοῦν τὴν Ἐπιστήμη. *Αὕτη δηλώνει κατηγορηματικῶς, ἀπόλυτη ἄγνοια*. Γι' αὐτὴν, ἢ ὕλη εἶναι ἐνέργεια. Ὅταν ὅμως τὴ ρωτοῦν τί πράγμα μὲ τὴν σειρὰ τῆς εἶναι ἢ ἐνέργεια (πού ἄλλως τε πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ν' ἀγκαλιᾶζει καὶ νὰ ἐξηγῆ ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα), εἰλικρινὰ καὶ τίμια ὁμολογεῖ πὼς δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀπαντήσῃ. Τὸ μόνο, πού μπορεῖ νὰ πεῖ, εἶναι ὅτι ἢ ἐνέργεια δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ βολικὴ ὑπόθεση, πού ἐπινοήθηκε γιὰ τὴ δικαιολογία τῆς ποσοτικῆς σταθερότητας τοῦ Σύμπαντος καὶ πού προσωρινὰ ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ ν' ἀναγνωρίζεται μέσα στὴν ἀκατάπαυτη ροὴ τῶν φαινομένων. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνέργειας δὲν εἶναι κάτι τὸ πειραματικὰ ἀποδείξιμο, τὸ ἀντικειμενικὰ ὑπαρχτό, πολὺ λιγώτερο μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν ὕψη, γιὰ τὴ φύση τῆς ὕλης. Εἶναι ἓνα ἀπλὸ πλαίσιο κατα-

σχευασμένο ἀπὸ τὸ μυαλό μας κι' ὅπου τοῦτο νὰ μπορεῖ νὰ ταξινομεῖ τὶς ἀμέτρητες ἐναλλαγές, πού ἀντικρύζει — ἓνας πρόσκαιρος σταθμὸς στὴ γνωσιολογικὴ του πάλη μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού, δογματίζοντας ὁ ἱστορικοῦλιστὴς, μεταβάλλει σὲ ἀξίωμα μιὰ ἀπλή, ὅσοδήποτε γενικὴ, ἐπιστημονικὴ ὑπόθεση, ἀπότομα πηδαῖε στὸ μεταφυσικὸ ἐπίπεδο. Ὅσοδήποτε ἀπεγνωσμένα κι' ἂν ἀδράχεται ἀπὸ τὴν ὕλη του, μπαίνει στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν ἀδιάλλακτο σολιψιστὴ, πού ἀρνίεται ἀπόλυτα τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ἢ μὲ τὸ συγκαταβατικώτερο δυαδιστὴ, πού ἐξ ἴσου παραδέχεται τὴν πραγματικότητά τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος ἢ, τέλος, μὲ τὸν ἀναποφάσιστο σκεπτικιστὴ, πού, μὲ τὴν ἀνεκτικὴ του στάση μπροστὰ σ' ὅλα τὰ προτεινόμενα μεταφυσικὰ ὑποστρώματα, ἔμμεσα ἀναγνωρίζει στὸ καθένα τὸ δικαίωμα νὰ περᾷ γιὰ τόσο νόμιμο ὅσο καὶ ὅλα τὰλλα.

Ἄλλ' ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός δὲν ἀρκιέται νὰ κάνει μεταφυσικὴ στὴ γενικὴ θεώρηση τοῦ Σύμπαντος. Ἐξ ἴσου μεταφυσικὰ κυττάζει καὶ μιὰ ὀρισμένη περιοχὴ του: τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Στὴν ἐξήγηση, πῶχει ἐπινοήσῃ γι' αὐτὰ, χαρακτηριστικώτατα κυριαρχεῖ ἢ μεταφυσικὴ ἔννοια τοῦ ὑποστρώματος. Ὅπως δογματίζει ὅτι αἰτία τοῦ Κόσμου εἶναι ἢ ὕλη, μὲ τὴν ἴδια κατηγορηματικὴ βεβαίωση προκαταβολικὰ καὶ ἀναπόδειχτα πὼς ὅλα τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα πηγάζουν παντοῦ καὶ πάντοτε ἀπὸ τὰ ὕλικα, συγκεκριμένα ἀπὸ τὰ οικονομικὰ. Ἀλάκαιρη ἢ γνωσιολογικὴ προσπάθεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο καταντᾷ ἓνα τυφλὸ κυνήγημα, πέρα ἀπὸ τὰ τάχα παραπλανητικὰ ἐπιφαινόμενα, τοῦ μόνιμου οικονομικοῦ παράγοντα, πού δρᾷ πάντα στὸ βάθος κυριαρχικά. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὸ ὑπόστρωμα τῶν κοινωνικῶν φαινομένων περισσύτερο καθορισμένο ἀπὸ τὴν καθολικὴ αἰτία τοῦ Σύμπαντος: τὸ ταυτίζει μὲ τὸν τρόπο τῆς ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς σὲ κάθε κοινωνία. Δὲν εἶναι ὅμως λιγώτερο μεταφυσικὸ ἀπὸ κείνη. Ἡ δογματικὴ πεποίθησις εἶναι ἢ ἴδια, ἢ ἀντίληψη τῆς φύσης καὶ τῆς λειτουργίας τους ἢ αὕτη.

Ἀφοῦ θεμελιακὴ θέση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ στὴν ἐνατένιση τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι ὁ ὕλισμός, ἀναγκαστικὰ μόνον ὕλιστὲς φιλοσόφους μπορεῖ νὰ θεωρήσῃ σὰν προδρομούς του. Διόλου παράξενο λοιπὸν ἂν οἱ θεωρητικοὶ του, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀποφάσισαν νὰ οἰκειοποιηθοῦν τὴ σπινοζικὴ φιλοσοφία, βρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν παρουσιάσουν σὰν ὕλιστικὴ. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ταυτιζόταν ἀπόλυτα μὲ τὴν ἴδια τὴ βασικὴ προϋπόθεση τῆς ἀπόπειρας τους.

Εἶδαμε πόσο ἢ ἀντίθεση σπινοζισμοῦ καὶ ὕλισμοῦ γενικὰ εἶναι ριζικὴ καὶ ἀκατάλυτη. Ὅχι μόνον ὁ Σπινόζας δὲν μπορεῖ ν' ἀνακηρυχθεῖ πρόδρομος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ἀλλὰ εἶναι ἢ προεξοφλητικὴ, ἢ ἀπὸ δυὸ αἰῶνες πρὶν ἀρνηση του. Τὸ ἀπόλυτο ἀσυμβίβαστο δὲν περιορίζεται ὅμως στὴ μεταφυσικὴ βάση τῶν δυὸ θεωριῶν: ξεσπάει σ' ὅλες τὶς ἀρθρώσεις τους. Ἡ στιγμή εἶναι κατάλληλη γιὰ νὰ ξεσκεπάσουμε τὰ συλλογιστικὰ τεχνάσματα,

που οι ιστορικοϋλιστές επινοούν σε βάρος του Σπινόζα. "Αν υποστηρίζουν φανατικά τη φανταστική υλιστική βάση του σπινοζισμού, δεν το κάνουν μόνο για να είναι συνεπείς με την ιδεολογία τους, μα και για να μπορέσουν να εξακολουθήσουν την αναλογία ανάμεσα στα δυο συστήματα και σε άλλα επίπεδα εκτός από το οντολογικό. "Ένας φιλόσοφος, που δεν παραδέχεται τίποτε άλλο εκτός από την ύλη, δεν μπορεί παρά να είναι άθεος. "Όσο για την έμμεση, μα όχι λιγώτερο αληθινή, θεοποίηση της ύλης, είναι η τελευταία σκέψη, που θα μπορούσε να βασανίσει ένα «θετικιστή» εγκέφαλο. Θριαμβευτικά λοιπόν οι ιστορικοϋλιστές χαιρετούν τον Σπινόζα σαν ηγέτη των άθειστών. Δείξαμε πόσο αστήρικτος είναι ο χαρακτηρισμός αυτός καθώς και ο άλλος, που βλέπει στο πρόσωπο του τον ανθθεντικό τύπο του πανθειστού. Δε θα ξανάρθουσε στο ξεκαθαρισμένο αυτό βασικό σημείο. "Εκείνο που θα μας σταματήσει είναι πάλι μια πολύ χαρακτηριστική εκδήλωση της νοοτροπίας των ιστορικοϋλιστών: η στάση τους μπροστά στο θρησκευτικό ζήτημα.

Για τους ιστορικοϋλιστές, για όλους τους «αληθινούς» επιστήμονες, η σωφρονέστερη, ή «επιστημονικότερη» μάσκα είναι ο άθεϊσμός. "Αλλ' όσο ξεπερασμένος βρίσκεται ο ιστορικός υλισμός στο μεταφυσικό επίπεδο άλλο τόσο καθυστερημένος είναι και στο θρησκευτικό. Οι ιστορικοϋλιστές μένουν ακόμη στην εποχή εκείνη (τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα) όπου υλος ο κόσμος προσκυνούσε τη θεά "Επιστήμη. "Εξω απ' αυτήν δεν υπήρχε τίποτε. "Όλα τα περίμεναν από εκείνη. Στο όνομα της αναθεματίζαν φιλοσοφία, μεταφυσική, θρησκεία. "Αλλά τα χρόνια εκείνα έχουν από καιρό περάσει. "Η μαγγανεία έχει πιά σήμερα διαλυθεί. "Ο «επιστημονισμός» βρίσκεται στις καλές νότες. "Η επιστήμη έχει εγκαταλείψει την άγερωχία της και με μεγάλη ταπεινότητα κυττάζει τη δουλειά της. "Η μεταφυσική και η θρησκεία βρήκαν πάλι την ανεξαρτησία τους. Και δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς. "Από τη μια μεριά, η μεγάλη ανάπτυξη της φιλοσοφίας των επιστημών τα τελευταία χρόνια συντέλεσε στο να εκτιμηθούν μ' ασφάλεια οι εισφορές της επιστήμης και να ζυγιστούν ανάλογα οι ικανότητες της. "Από την άλλη, το μεταφυσικό φούντωμα, που σημειώθηκε στη Γαλλία με τον Μπερξόν (Bergson), τον Μπλοντέλ (Blondel) και τον "Αμλέν (Hamelin), έδειξε πως η φιλοσοφία πάντα μπορεί, πως κανένας δεν είναι άξιος να την εμποδίσει από το να καταπιάνεται με τα τρανότερα οντολογικά προβλήματα, χωρίς ν' αγνοεί διόλου την επιστήμη, απεναντίας μάλιστα, συμπράττοντας στενά μαζί της, ξεκινώντας από τις πιο σίγουρες της κατακτήσεις. Την ίδια αυτονομία έχει αποκτήσει και το θρησκευτικό συναίσθημα. "Όχι μόνο αναγνωρίστηκε ότι δε βρίσκεται διόλου σ' αντίθεση με την επιστήμη κι' ότι δεν αποκλείει την ελεύθερη φιλοσοφική έρευνα, αλλ' ότι μπορεί ακόμη να έναρμονιστεί θαυμάσια μαζί τους. Και το κυριότερο, ότι το θρησκευτικό συναίσθημα είναι πρώτιστα υπάκουη ατομική, ότι το Κράτος και η εξουσία δεν έχουν καμιά δουλειά μ' αυτό.

Οι ιστορικοϋλιστές αδιόρθωτα μπερδεύουν το θρησκευτικό ομαδικό φαινόμενο με την ατομική πίστη. Και η σύγχυση τους αυτή πηγάζει από μια σχηματική διάκριση, που έχουν κάνει στη νεώτερη ιστορία. "Ο Κόντ, ο επίσημος ιδρυτής του θετικισμού, που μ' αυτόν οι ιστορικοϋλιστές έχουν κάποια συγγένεια στη νοοτροπία, είχε διαιρέσει αλάκαιρη την ιστορία σε τρεις μεγάλες περιόδους: τη θρησκευτική ή θεοκρατική, τη μεταφυσική και την επιστημονική. "Η πρώτη, σαν η οπισθοδρομικότερη, δέχτηκε όλους τους κεραυνούς του — πράγμα που δεν τον εμπόδισε από το να στεφανώσει την φιλοσοφική του σταδιοδρομία με τα εγκαίνια μιας νέας θρησκείας, της θρησκείας του Μεγάλου - "Όντος, της "Ανθρωπότητας. Μετριοφρονέστεροι από τον πατέρα της κοινωνιολογίας μα έξ' ίσου κατηγορηματικοί με κείνον, οι ιστορικοϋλιστές διακρίνουν στους νεότερους χρόνους τρεις εποχές: τη φεουδαρχική, την αστική και την κεφαλαιοκρατική. Καθεμιά έχει ξεχωριστή οικονομική οργάνωση και χαρακτηρίζεται από ορισμένα συλλογικά φαινόμενα. Στην πρώτη, ανάμεσα στα δεσπόζοντα, είναι το θρησκευτικό. "Επειδή όμως συμβαίνει ο φεουδαρχισμός να βρίσκεται στο χαμηλότερο σκαλοπάτι του νεώτερου πολιτισμού, αναγκαστικά συμβαίνει το ίδιο και με τη θρησκεία. "Αδιάφορο σαν κοινωνική ή ατομική πίστη, πρέπει να χτυπιέται αμείλικτα, όπως κάθε παράνομη επιβίωση ενός καταχωσμένου ομαδικού τρόπου ζωής! Συμπέρασμα λογικά συνεπέστατο μα ολότελα αντίθετο με την πραγματικότητα. Κι' εδώ οι ιστορικοϋλιστές πέφτουν θύματα της στερεότυπης, της τάχα οικουμενικά ερμηνευτικής «κοινωνικής άποψης» τους. Σκλάβοι της καθώς είναι, δεν μπορούν να κυττάζουν το θρησκευτικό συναίσθημα κατάματα, απροκατάληπτα για να βεβαιωθούν αν και σε ποιες ψυχολογικές ανάγκες ανταποκρίνεται.

"Όχι λιγώτερο ριζική από την αντίθεση σπινοζισμού και ιστορικού υλισμού στο θρησκευτικό ζήτημα είναι και η διαφορά τους στον τρόπο, που μ' αυτόν κυττάζουν τα κοινωνικά φαινόμενα. Για το Σπινόζα, το Σύμπαν, ή Φύση αποτελείται από σώματα και πνεύματα. Τα πρώτα είναι τρόποι, εκδηλώσεις της ιδιότητας «ύλης» της Ουσίας. Τα δεύτερα είναι τρόπος της ιδιότητας «πνεύματος». Τα πνεύματα είναι ελεύθερα, ανεξάρτητα, αυτόνομα. Τα σώματα διέπονται από έτερονομία (déterminisme). "Όπως για τον Ντεκάρτ, και για το Σπινόζα η φύση των πνευμάτων είναι αντίθετη με τη φύση των σωμάτων, μολονότι κοινή πηγή έχουν την Ουσία. "Αναγκαστικά το δίπλευρο Σύμπαν, όπου ανήκει ο άνθρωπος, δεν κυβερνιέται με τον ίδιο τρόπο. "Ο υλικός κόσμος υπάγεται σε νόμους, ο πνευματικός έχει το προνόμιο της ελευθερίας. Οι ιστορικοϋλιστές όμως έννοούν να παρουσιάσουν τη σκέψη του Σπινόζα όπως τους συμφέρει. Οι συλλογισμοί, που αρραδιάζουν, την παραμορφώνουν ολότελα. "Ο άνθρωπος, λένε, είναι «φυσικό όν». Δεν μπορεί παρά να υπακούει στους νόμους, που διέπουν τη φύση. "Η ανθρώπινη ζωή, λοιπόν, δεν έχει τίποτε το ανεξιχνίαστο και το υπερφυσικό, αλλά

κυβερνιέται από τις ίδιες δυνάμεις, που εξουσιάζουν τα φυσικά φαινόμενα. Το τέχνασμα είναι φανερό. Οι ιστορικοϋλιστές ταυτίζουν πρώτα-πρώτα την "Υλη με το Σύμπαν, τη Φύση. "Επειτα χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο «φυσικό όν» για να υπονοήσουν πως είναι καμωμένος μόνο από ύλη. Το σύμπερασμα ξεπηδάει αυτόματα: αφού η κοινωνία δεν είναι παρά ένα άθροισμα από «φυσικά όντα», υποχρεωτικά στη μελέτη της Ισχύει η ίδια η μέθοδος των φυσικών επιστημών. Άλλά για το Σπινόζα, ο άνθρωπος δεν είναι αποκλειστικά πλασμένος από ύλη: είναι δυσπρόστατος. Μόνο το σώμα του είναι υλικό. Μάταια λοιπόν αγωνίζονται οι ιστορικοϋλιστές να εγκαθιδρύνουν στο όνομα του Σπινόζα μέσα στην κοινωνία την πιο άλυγιστη ετερονομία. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές του φιλοσόφου, η τελευταία αυτή εκδηλώνεται στα υλικά φαινόμενα. Δεν μπορεί να διέπει παρά το σωματικό μέρος του ανθρώπου. Στον κύκλο των κοινωνικών φαινομένων δεν είναι νοητή. **Μέσα σ' αυτά ο άνθρωπος παρουσιάζεται σαν πλάσμα δραστικό, ενεργητικό, ελεύθερο. Μέσα σ' αυτά μόνο ή αυτονομία είναι δυνατή γιατί αυτή είναι ο βασικός νόμος των πνευμάτων. Νόμοι κοινωνικοί—προβλέψεις δηλαδή προεξοφλητικές σαν τους φυσικούς νόμους—δεν μπορούν να υπάρξουν.** Ο ιστορικός υλισμός, πρεσβεύοντας την αυστηρή κοινωνική, οικονομική ετερονομία και αναγκαιότητα, βρίσκεται στους αντίποδες του σπινοζισμού.

Άλλά η σύγκρουση των δυο θεωριών είναι τόσο απόλυτη, η έμπνευση, οι ιδιοσυγκρασίες, από τις οποίες έχουν πηγάζει, είναι τόσο ασυμβίβαστες, ώστε η αντίθεση ανάμεσα τους δεν καταργείται κι' αν ακόμη ο σπινοζισμός δεχτεί την ύπαρξη κοινωνικών νόμων παρόμοιων με τους φυσικούς. Η αντίθεση θα φανερωθεί άμέσως σ' ένα άλλο επίπεδο: στην επιστημονική μεθοδολογία, συγκεκριμένα στην εφαρμογή της κατηγορίας της αιτιότητας. Έδώ είναι χρήσιμο να θυμίσουμε τη σπινοζική αντίληψη της επιστήμης. Όπως η καρτεσιανή, συνοψίζεται στο παράγγελμα της ολοκλήρωσης κι' όχι της γενίκευσης των φαινομένων, της χρησιμοποίησης της πλέριας, της καθολικής επαγωγής κι' όχι της διατύπωσης νόμων βασισμένων στο δμοιόμορφο και το κανονικό. Ο Ντεκάρτ δεν τήρησε την αρχή που ο ίδιος έθεσε. Βιάστηκε να φέρει σε πέρας μιá δουλειά, που η βαθιά ρασιοναλιστική του πίστη τον έκανε να θεωρεί κατ' αρχήν πραγματοποιήσιμη από το ανθρώπινο μυαλό, που η πεποίθηση στις ατομικές του τις δυνάμεις, τον έσπρωξε να τη φανταστεί για κατορθωτή από τον ίδιο. Ο Σπινόζας φάνηκε συνεπέστερος στις θεμελιακές του αντιλήψεις από τον προκάτοχο του; Νομίζουμε ότι ναι. Αν αναφερθούμε στον τρόπο, που μ' αυτόν βλέπει την αλήθεια. Η αλήθεια είναι η απόλυτη ιδέα, εκείνη, που ξεγγει όλες τις άλλες, σχετικές και πεπερασμένες. Πώς θα την αποκτήσουμε; Με το λογικό, με την επιστήμη; Είδαμε πως η αλήθεια είναι συμφυής με το ανθρώπινο μυαλό, ότι συμβαδίζει με το ξετύλιγμα του. Άλλά το ξετύλιγμα αυτό είναι δυνα-

μικό, απεριορίστο. Σταθμός τελειωτικός σ' αυτό δεν μπορεί να υπάρξει. Άναγκαστικά βγαίνει το συμπέρασμα πως αλήθεια οριστική δεν υπάρχει, ότι η ανθρώπινη γνώση είναι καταδικασμένη να κινείται στην περιοχή του σχετικού και του πεπερασμένου. Άλλά το συμπέρασμα αυτό δεν αντιφάσκει με τη βασική σπινοζική βεβαίωση ότι η απόλυτη ιδέα, η μοναδική αλήθεια είναι η Ουσία; Η αντίφαση είναι επιφανειακή, δεν άντεχει στη βαθύτερη εξέταση. Την έναρμονιστική εξήγηση θα μās τή δώσει ο καθορισμός της δικαιοδοσίας καθεμιάς από τις διαλεκτικές, που χρησιμοποιεί ο Σπινόζας στη φιλοσοφική του έρευνα. Είναι απαραίτητο να διακριθούν η περιοχή της γνώσης και η περιοχή της δημιουργίας. Η πρώτη, όπου ξετυλίγεται η επιστήμη, η λογική, είναι κατ' εσχόλην σχετική (ratio cognoscendí των πραγμάτων). Η δεύτερη ταυτίζεται με τη μοναδική, την ασάλευτη αλήθεια, την Ουσία. Η περιοχή αυτή είναι η μεταφυσική, η ratio essendí των πραγμάτων. Η γνώση είναι ανθρώπινη, έσωτερική στο φορέα της. Η μεταφυσική είναι παγκόσμια. Η επιστήμη είναι δημιούργημα του ανθρώπου, γεννιέται, αν όχι μαζί του, τουλάχιστον με την εξέλιξη του. Είναι σχετική και πεπερασμένη όπως το ίδιο το ανθρώπινο μυαλό, όπως ο ίδιος ο άνθρωπος. Σ' αυτήν, η αλήθεια είναι έσωτερική στο λογικό κι' ακολουθεί την ακατάπαυτη πορεία του. Αντίθετα η μεταφυσική, η σειρά της πλάσης, τοποθετεί τον άνθρωπο μέσα στο άεναο κύμα της δημιουργίας. Η σειρά αυτή προϋπάρχει του ανθρώπου, μένει και μετά τον αφανισμό του. Είναι απόλυτη, είναι αιώνια. Σ' αυτήν, η αλήθεια δεν είναι έσωτερική στον άνθρωπο, άλλ' αντίθετα το μυαλό του, όλα του τα δημιουργήματα είναι έσωτερικά σ' αυτή—και τουτο γιατί η απόλυτη αλήθεια, η Ουσία αποτελεί την άκρεια δλότητα κι' έσωτερικότητα, γιατί έξω απ' αυτή δεν υπάρχει τίποτε. Έτσι το επίπεδο της επιστήμης μένει στο σπινοζισμό ζωνερά ξεχωρισμένο από το οντολογικό χωρίς να είναι ασυμβίβαστα άναμεταξύ τους. Με την ταυτόχρονη διάκριση και έναρμόνιση τους, ο Σπινόζας ξεπερνάει μιá άλλη σημαντική αντίθεση, άπαράλλακτα όπως καταργεί την αντίθεση υλισμού και ιδεαλισμού μέσα στην άπεριορίστα πλατύτερη σύνθεση της Ουσίας. Αντί να διαλέξει μεταξύ δυο βασικών φιλοσοφικών κατευθύνσεων—του ονοματισμού που άπονέμει γνωσιολογική και οντολογική άδθυπαρξία σε κάθε πράγμα, και του οικουμενισμού, που ολοκληρώνει τα πάντα μεταφυσικά σε μιá άδιάσπαστη ένότητα—μένει πιστός και στις δυο συνταιριάζοντας τις πλέρια. Όπως οι Έλεάτες διακήρυξαν ότι μόνο το Όν αληθινά υπάρχει, για μοναδική κι' απόλυτη πραγματικότητα άναγνωρίζει αποκλειστικά την Ουσία—αιώνια κι' ακατάλυτη σαν εκείνο. Μαζί πάλι με τον Ηράκλειτο, παραδέχεται για έξισον πραγματική, αλλά σε διάφορο επίπεδο, την άσταμάτητη ροή, τη σταθερή δημιουργία. Το άξιοσημείωτο όμως είναι ότι οι δυο αυτές αντίθετες αντιλήψεις δε χάνουν μέσα στο σπινοζισμό την άδθυπαρξία τους, εκείνο το κάτι άρχικά, πηγαία διαφορετικό, που τις χαρακτηρίζει. Δεν συγκολλούν-

ται ή μιὰ στην ἄλλη βία, ἐξωτερικά, γιὰ οργανικούς πειθαρχικούς λόγους. Ἡ ἀπαίτηση τοῦ οἰκουμηνισμοῦ βρίσκει ὅλη τὴν ποθητὴ ἱκανοποίηση στὸ μεταφυσικό ἐπίπεδο. Ἡ ὄντολογία μᾶς δίνει μιὰ γιὰ πάντα τὸ Ἄπολυτο, τὴν Οὐσία. Ὅσο γιὰ τὴ φυσικὴ καὶ νόμιμη προσκόλληση στὸ συγκεκριμένο, τὸ μερικό, σ' αὐτὴ ἀνταποκρίνεται ἡ ἐξ ἴσου πεπερασμένη καὶ ἀκατάπαντα ἀνανεούμενη ἐπιστήμη. Ἐνῶ ἡ μεταφυσικὴ κατεβαίνει σὲ βάθια ἀσάλευτα, βλέπει ἀπὸ μέσα τὴν Οὐσία, ἡ γνώση ξεδιπλώνεται στὴν περιοχὴ τῆς ἐξωτερικεύσεως τῆς Οὐσίας, στὴν περιοχὴ τῆς συγκεκριμένης καὶ ρευστῆς ὑπαρξεως. Ἀναγκαστικά ἡ ἐπιστήμη εἶναι σχετικὴ καὶ πεπερασμένη, ἀνεξάντλητη καὶ προσωρινὴ ὅπως ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη.

Τί συμπεράσματα βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴ αὐτὴ ὡς τὴν ἀπώτερη, ὡς τὴν πηγαία ἔμπνευση τοῦ σπιννοζισμοῦ; Πρῶτα-πρῶτα ὅτι σ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ ἀντίθεση μεταφυσικῆς καὶ ἐπιστήμης. Συμφιλιώνοντας τις καταλύει μιὰ ὄχι λιγώτερο συνταρακτικὴ ἀντίθεση ἀπὸ κείνη, ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ὕλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, οἰκουμηνισμοῦ καὶ ὀνοματισμοῦ (ἂν καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι μιὰ μορφή τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀντινομίας εἶναι ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο καὶ ἡ σύγκρουση ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς). Ἀλλὰ καθὼς ἡ συμφιλίωση αὐτὴ δὲν παίρνει διαστάσεις βάνουσης συγχώνευσης, καθὼς ἡ σπιννοζικὴ ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης διατηρεῖ τὴν αὐτονομία της ἀπέναντι στὴ μεταφυσικὴ, ἡ παραδοχὴ τῆς πρώτης εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τῆς δεύτερης. Ἐμεῖς κρατοῦμε τὴν πρώτη γιὰτὴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ καρτεσιανή, γιὰτὴ κυρώθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη σ' ὅλο τὸ τελευταῖο της ξετύλιγμα. Τὴν κρατοῦμε γιὰτὴ ἡ γονιμότητα της φάνηκε ἀνεξάντλητη, γιὰτὴ, ἂν δὲν παραβλέπει τις δυσκολίες τοῦ γνωστικοῦ ἐγχειρήματος, οὔτε ὅμως ὑποβιβάζει τὴν ἀξία τῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ.

Ἡ σπιννοζικὴ ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ προεξοφλητικὴ ἀποδοκιμασία κάθε ὀριστικῆς ἐρμηνευτικῆς σύνθεσης τῶν φαινομένων. Γιὰ τὸ Σπιννοζα, μιὰ μόνη παγκόσμια ἐξήγηση ὑπάρχει: ἡ Οὐσία. Στὸν κύκλο ὅμως τῶν συγκεκριμένων ἐκδηλώσεων της, δὲν ὑπάρχει αἰτία καθολικὴ, αἰτία δοσμένη ἀπὸ τὰ πρῖν, ἐξω ἀπὸ κάθε εἰδικὴ ἐξακρίβωση. Κάθε σύνθεση, κάθε τελικὴ ἐξήγηση εἶναι ἓνα τέρμα ἀμετακίνητο καὶ τὰ φαινόμενα εἶναι ἀνεξάντλητα καὶ πολλαπλὰ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ εἶναι ἀκατάπαντα δραστήριο καὶ ἀνανεωτικὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κάθε πρόωρη γενίκευση, κάθε νόμος τελειωτικὸς στηριγμένος στὸ κοινὸ καὶ τὸ κανονικὸ παραποιεῖ, νοθεύει τὴν πραγματικότητα γιὰτὴ ἀντιβαίνει στὴ θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς καθολικῆς καταγραφῆς τῶν φαινομένων. Ὁ ἐρευνητὴς δὲν πρέπει νὰ πέφτει θύμα τοῦ ἀδιατάρακτου καὶ τοῦ ὀμαλοῦ ἀλλὰ νὰ προσέχει κάθε ἐξάιρεση, κάθε ἀνυποταξία.

Εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ πὼς ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος ἀνταποκρίνεται στὴ μεθοδολογικὴ αὐτὴ ἀντίληψη; Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος τῆς ἀντιστρατεύεται ἀπόλυτα. Πρῖν ἀπὸ κάθε εἰδικὴ ἔρευνα, πρῖν ἀπὸ κάθε συγκεκριμένη

ἐξακρίβωση προκηρύχνει δογματικά τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα στὸν κύκλο τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Γι' αὐτὸν, οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις εἶναι ἡ καθολικὴ, ἡ μοναδικὴ αἰτία τῶν τελευταίων. Ἀλλὰ μὲ ποῖο δικαίωμα παρουσιάζει σὰν «ἐπιστημονικὴ» αὐτὴ τὴ βεβαίωση του; Πὼς ἀξιώνει νὰ τὴν ἐπιβάλλει σὰν ὀλοφάνερη ἀλήθεια ἐνῶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ γενικὴ ὑπόθεση; Πὼς προεξοφλεῖ ὅτι τὸ Α ἢ τὸ Β κοινωνικὸ φαινόμενο (καὶ ἡ περιπλοκὴ, ὁ κλοῦτος, ἡ ρευστότητα τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι ἀσύλληπτα) ἔχει οἰκονομικὸ ὑπόστρωμα; Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος ἀποτολμᾷ τὸ ὑπερφιάλο αὐτὸ ἐγχείρημα γιὰτὴ ἔχει τὴν ἀφέλεια νὰ νομίζει ὅτι ἡ μελέτη μιᾶς μόνης οἰκονομικῆς περιόδου, τῆς κεφαλαιοκρατικῆς, τοῦ ἔδωκε τὸ κλειδὶ ἀλάκαιρης τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τέτοια μιὰ ὑπόθεση δὲν μπορεῖ ν' ἀξιωθεῖ τις τιμὲς μιᾶς ἀμετάκλητης ἐξήγησης παρὰ μόνον ἂν ἀποδειχτοῦν ἀτράνταχτα τὰ πρωτεῖα τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα μέσα σ' ὅλες τις σελίδες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Δὲν πρόκειται νὰ κρίνουμε ἐδῶ τις οἰκονομικὲς βάσεις τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Μὰ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἴδια οἰκονομικὴ ἐρμηνεία ποὺ δίνει μιᾶς μόνου ἐποχῆς, κλονίστηκε συθέμελα κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς κριτικῆς τῶν τελευταίων χρόνων, πὼς μπορεῖ νὰ καθιερωθεῖ ἡ καθολικὴ προεξοφλητικὴ ἐξήγηση τῆς ἱστορίας, ποὺ μὲ τόση αὐταρχικότητα ζητεῖ νὰ ἐπιβάλλει;

Οἱ ἱστορικοὶ ἰλιστὲς φαντάζονται τοὺς ἑαυτοὺς τους σὰν ἐκπρόσωπους τῆς «ἀληθινῆς», ὅπως κάθε τόσο βεβαιώνουν, ἐπιστήμης. Ἐν τούτοις ἔγσαρκώνουν σήμερὰ τὸ ἀντιεπιστημονικώτερο ἰδανικό. Οἱ ἰδιόρρυθμοὶ αὐτοὶ μαθητὲς τοῦ Χέγκελ (συνειδητοὶ ἢ μὴ ἀδιάφορο) ἐξακολουθοῦν μὲ πείσμα νὰ πιστεύουν στὴ διαλεκτικὴ τῆς ἱστορίας. Συνεχίζουν μερικὰ καὶ μὲ τὸν πιὸ παράξενο τρόπο τὴ μεταφυσικὴ τοῦ μεγαλοφάνταστου δραματιστῆ τῆς Ἰδέας. Πέρα ὅμως ἀπὸ τις ὄντολογικὲς διαισθήσεις τοῦ δασκάλου τους, ἀνασταίνουν τὴν ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία τοῦ μεσαιῶνα. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος εἶναι μιὰ ἀναβίωση τοῦ μεσαιωνικοῦ σχολαστικισμοῦ. Ὅπως ἐκεῖνος, στηρίζεται στὴν ἀτελέστατη ἐπαγωγὴ καὶ τὴ δογματικὴ γενίκευση, ποὺ δὲ θέλει νὰ ἔξει παρὰ τὸ κοινὸ καὶ τὸ κανονικὸ. Ὅπως ἐκεῖνος, ἐχθρεύεται καὶ διαγράφει τὴν ἀνησυχητικὴ ἐξάιρεση, τὴν ἀνατρεπτικὴ ἀνυποταξία. Διόλου παράξενο ἂν ἀποτελεῖ μιὰ χονδροειδέστατη ἀπλούστευση τῆς πραγματικότητας, μιὰ οἰκτρὴ παραποίηση τῆς ἱστορίας.

Παρίσι ΙΧ 1928

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Α'

Νεώτερη μορφή και συνέχεια του αρχαίου έπους είναι το σύγχρονο μυθιστόρημα. Συνηθίζουμε ν' αναζητούμε τους ιστορικούς προγόνους της πεζογραφικής του εξέλιξης σ' εποχές μακρινές και σέ συγγραφείς κλασσικούς, όπως τον Ηρόδοτο και τον Πλάτωνα, ή τον Ξενοφώντα στην «Κύρου Παιδεία»... Ο ιστοριοδίφης έχει πάντα δυο έλατήρια που τον παρακινούν ν' ανατρέξει στις πηγές τις πιο απομακρυσμένες και τις πιο απίθανες: Την επιστημονική κλίση προς την ενημερότητα πρώτα, που είναι μια μορφή κι' αυτή ειδικότερη της ενσυνειδησίας. Την κάπως σχολαστική πολυπραγμοσύνη, έπειτα, που συχνά φανερώνεται σά συνέπεια της πρώτης και χαρακτηρίζει μια νεώτερη τάση, κάπως υπερβολική, στο ν' αναζητείται ή άπαρχή κάθε σύγχρονης έκφρασης ζωής στο πλαίσιο του κλασσικού κόσμου.

Αληθινά, δέ θα μπορούσε εύκολα ν' αντισταθεί, μια οποιαδήποτε σημερινή μορφή τέχνης ή επιστήμης, στην εξονυχιστική έρευνα της προέλευσής της και νά διεκδικήσει τον τίτλο του καινούργιου και του πρωτόφαντου. Οί άνθρωποι της εποχής εκείνης, που στέκεται επί κεφαλής ως σήμερα της Ιστορίας του πολιτισμού μας, είτε άφομοιώνοντας και συνεχίζοντας παραδόσεις άγνωστων κατά πολυ ν' έμας προγόνων, είτε πρωτοπλάθοντας τη συνειδηση ενός δικού τους πολιτισμού, βρέθηκαν φυσιολογικά αντιμέτωποι άπέναντι σ' όλα τα προβλήματα που περιβάλλον τον άνθρωπο με την εμφάνισή του στη γη. Ένα είναι βέβαιο: πώς ή φυλή τους ήταν γινόμενο εξέλιξης και καταστάλαγμα πνευματικής ζύμωσης φτιασμένης στο βαθμό της ώριμότητας. Ήσαν πρωτόγονοι χωρίς νά είναι άγροίκοι, ρωμαλέοι αλλά και στοχαστικοί. Απέναντι στα έρωτήματα της ζωής δέν έθρομβήθηκαν και δέν υποχώρησαν, καθώς λαός άγρίων. Παραμέρισαν την πρόληψη κι' αντί νά υποταχτούν

εσκέφτηκαν. Τα συμπεράσματά τους, μιά και σώθηκαν ως έμας, καθορίζουν και θά καθορίζουν στο εξής επιγραμματικά τις πηγές της γνώσης μας.

Το σκεπτικιστή σύγχρονο δημιουργό δέ θα πείσει εύκολα ό,τι ικανοποιεί το φιλόπονο ιστοριοδίφη. Ο πολιτισμός της εποχής μας, άφου πέρασε από το σκοτεινό χωνευτήριο του μεσαιώνι, άφομοίωσε τις πρώτες ύλες, ζυμώθηκε με νέες επιδράσεις, έπαθε αντιδράσεις άπροσδόκητες και κάτω από την καταθλιπτική επίρροια της Χριστιανικής σκληραγωγίας άλλαξε ουσία και μορφή. Στην πλαστική στατικότητα διδάχτηκε ή κίνηση κι' ο σπασμός. Η άπάρνηση της παρούσης ζωής συνοφρώσε τις έκφράσεις και συννέφιασε τα μέτωπα. Η μεταθανάτια αισιοδοξία του πνεύματος του Χριστιανισμού, έφφερε ένα παράδοξο αντίρροπο: Την πεσσιμιστική κοσμοθεωρία της επίγειας διαβίωσης. Τη φιλοσοφική άμεριμνησία του κλασσικού κόσμου διαδέχτηκε ή ύστερική ένateνιση της μέλλουσας, μεταφυσικής αναβίωσης. Η ψυχή στους αρχαίους είναι άθάνατη γιατί ή ζωή της ύλης είναι ώραία. Στους μεταχριστιανικούς χρόνους ή ψυχή γίνεται άθάνατη γιατί ή ζωή της ύλης είναι όδυνηρή. Η πύλη που οδηγούσε εκείνους στην αϊωνιότητα ήταν ή χαρά. Σ' έμας ή άγωνία.

Φυσικό ήταν, την τέτοια ψυχολογική μεταστροφή, ν' αντιπροσωπéψει κυριώτατα ή τέχνη που κατ' έξοχή περισώζει τον άμεσο παλμό της ψυχής μας. Η τέχνη του λόγου δέ μιλάει με σύμβολα, καθώς ή μουσική ή οί εικαστικές τέχνες. Καταγράφει άμέσως την παραμικρότερη δόνηση και τον έλαφρότερο σπασμό. Οί αντιδράσεις, έξωτερικές ή έσωτερικές, είναι στην έκφρασή της άμεσες. Η έλαστικότητά της είναι θαυμαστή. Αφομοιώνεται, προσαρμόζεται, μορφοποιείται αδύορημα. Κάθε συναίσθημα έκφράζεται στη ζωή πρώτα με το λόγο, έναρθρο ή άναρθρο. Κάθε εποχή περισώζεται ανάγλυφη στα λογοτεχνικά της μνημεία, έστω και στα πιο μέτρια. Γι' αυτό κ' ή όψη της λογοτεχνίας ριζικά αλλάζει και κόβεται ή συνέχεια με τις πρώτες φιλολογικές μορφές.

Το σύγχρονο μυθιστόρημα, βαθειά, πυκνά ζυμωμένο με τη νεώτερη ψυχική ζωή μας, δύσκολα μπορεί νά παραλληλιστεί με τα κλασσικά πρότυπα. Έχει μια χαρακτηριστική ιδιομορφία, έντονα προσωπικό χαρακτήρα, και γι' αυτό, από τα είδη του λόγου σάν το πιο νέο, παρουσιάζεται και το ικανότερο ν' αντιπροσωπéψει το σύγχρονο ζωικό παλμό.

Το μυθιστόρημα άνήκει κατ' έξοχήν στην εποχή μας.

*
* *

Έτσι όπως διαμορφώθηκε στη Δύση, με συνέχεια την παράδοση των μεγάλων συγγραφέων που το καλλιέργησαν, από το Θεοβάντες ως το Γουώλτερ Σκότ, δημιουργό του ιστορικού κλάδου του, το παρέλαβαν οί δικοί μας της πρώτης μετεπαναστατικής γενεάς. Πρώτο ένδεχόμενο της τέτοιας διαδοχής

καὶ φυσικὸ ἄλλωστε κατὰ νόμο σχεδὸν ἀπαράβατο, εἶνε ἢ μίμηση. Δουλικὴ ὅταν λείπει ἢ προσωπικότητα ἀπὸ τὸν προσδεχόμενον. Ἐλεύθερη κ' ἔξωτερική, ὡς τὸ βαθμὸν νὰ χαρακτηρίζεται ἀπλὴ ἐπίδραση, ὅταν ὁ μιμητὴς εἶνε αὐτὸς ὁ ἴδιος γεννημένος συγγραφέας. Εἶχε «συγγραφεῖς» ἢ πρώτη ἐκείνη μετεπαναστατικὴ γενεά :

Ἐπάρχει ἐδῶ ἓνα σημεῖο ἱκανὸ ἀμφισβήτησης καὶ πὺν μπορεῖ νὰ προταθεῖ σὰν πρόβλημα. Θὰ ἦταν ἄδικος ὁποιος θέλοντας νὰ κρίνει δὲ θὰ ἔπαιρνε ὑπ' ὄψει τῶν τὸ περιβάλλον, κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ τῆς ἐποχῆς. . . Ἦταν, ἀληθινά, ἓνα παράδοξο χωνευτήριο ἢ Ἑλλάδα τότε.

Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν πυρετώδη ζύμωση τῆς κοσμογονικῆς ἐκείνης ἐποχῆς, εἶνε κυρίως ἡ ἀνομοιογένεια προέλευσης κ' ἀντιλήψεων, ἀνομοιογένεια ἔσωτερική-κ' ἔξωτερική. Σ' ἓνα ἔδαφος ὡς χετὲς σκλαβωμένο καὶ σήμερα ξαφνικά, ἀπροσδόκητα ἴσως, ἐλεύθερο, ἐπόμενο εἶνε τὸ φαινόμενο τῶν ἐξαπολυμένων ἐγωῖσμων. Οἱ ἀγωνιστὲς διεκδικοῦν τὴν ἀπόλυτη τιμὴ τῆς νίκης καὶ περιάγουν ἐπιδειχτικά, μὲ ἔπαρση, τὴ νεοαριστοκρατικὴ τους αὐθιαιρεία. Περιφέρονται συχνὰ στοὺς δρόμους ἀρματωμένοι καὶ χρυσοστόλιστοι, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ δορυφόρους τούς τὰ παλληκάρια. Οἱ πολιτικοί, οἱ πρῶτοι διανοούμενοι, πιστεύουν πὺς ἡ δική τους κυρίως συμβολὴ στάθηκε ἢ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν τελικὴν ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνα καὶ τὸ ρόλο τους ἀκόμη τὸν νιώθουν πολὺ πὺς βαρυσήμαντο γιὰ τὸ δύσκολο μέλλον, πὺς ἀποτελεῖ ἢ συγκρότηση κ' ἢ κυβέρνηση ἐνὸς ἀρτισύστατου κράτους. Ἡ διοίκηση εἶνε αἰσχυρή, ἢ ἀστυνομία ἀνήθικη, ἢ παιδεία παρωδεῖ τὴν ἀποστολή της. Ἀκόμη περισσότερο : οἱ ντόπιοι μισοῦν τοὺς ἐπήλυδες, ἐκείνους πὺς ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ ὑπόδουλου ἀκόμη Ἑλληνισμοῦ, συρρέουν καθημερινὰ στὸ ἐλευθερωμένο κέντρο. Κοινωνικὰ ἀναπτύσσονται δυὸ ἀριστοκρατίες, ἀμέσως ἀντίπαλες : ἀπὸ τὴ μιά μερὰ ἢ ντόπια, ἢ καινούργια, τῶν ἱστορικῶν κίόλας ὀνομάτων πὺς διεύθυναν τὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἐπερχόμενη τοῦ Φαναριωτισμοῦ. Ὅπως ὅλοι οἱ διανοούμενοι χαρακτηρίζονται «καλαμαράδες», ὅλοι οἱ ἀπὸ τὴς ξένες χῶρες ἐπερχόμενοι μορφωμένοι ὁμογενεῖς «Φαναριῶτες». Τὰ δυὸ ὀνόματα τοῦτα ἔχουν ἀμέσως γίνε σύμβολα ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ κοινωνία, ἀδιαμόρφωτη, τρεκλίζοντας ἀνάμεσα ραγιαδίκου συντηρητισμοῦ καὶ σπασμωδικῆς προσπάθειας ἔξευρωπαϊσμοῦ της, παροισιάζει ἓνα φαινόμενο παράδοξο, συχνὰ κωμικὸ, γεμάτο ἀπὸ τὰ πὺς διασκεδαστικὰ ἀπρόοπτα καὶ τὴς πὺς ἀπίθανες ἀντιθέσεις. Ὁ Κουρτίδης, γράφοντας γιὰ τὸν Ἄλ. Ραγκαβῆ, λέει ὅτι εἶχε ἰδεῖ στὸν καιρὸ του «ἔμποργοις νὰ γράφουν ἐπίσημα ἔγγραφα σταυροπόδι εἰς τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ γόνατός των, καὶ κυρίας κρεμαμένας εἰς τὴν ῥάχιν κυρίων, διὰ νὰ περάσουν λασπώδη δρόμον». Ἡ ὑπαιθρος μαστίζεται ἀπὸ τοὺς ληστὲς πὺς κάποτε ἐναλλάσσουν τὸ ἐπάγγελμά τους μὲ τὸ ἄλλο τῆς ἠπηρεσίας ὡς ἀξιοματικῶν στὸν ἐθνικὸ στρατό. Ἡ ἀστυνομία ὅμως εἶνε φοβερότερη ἀπὸ τοὺς ληστὲς. Ὅταν δὲν τοὺς ὑποθάλλει, κυνηγάει ἀνοικτίρμονα τοὺς χωρικοὺς μὲ πρόφαση πὺς ἐκείνοι εἶνε πὺς τοὺς ὑποθάλλουν καὶ κατα-

στρέφει τὴς περιουσίας τους, δηλώνει τὰ χωριά τους, βασανίζει τοὺς συγγενεῖς τῶν καταδιωκομένων.

Ὅλ' αὐτὰ, συνέπειες μιᾶς πολιτικῆς ἀναιμικότητος καὶ μιᾶς κοινωνικῆς ζύμωσης ἐντατικῆς, κάθε ἄλλο βέβαια παρὰ ἔδαφος κατάλληλο μποροῦνε νὰ προσφέρουν σὲ λογοτεχνικὴν ἀνάπτυξη. Ἡ τελευταία αὐτή, ὡς τὰ τώρα, παρατηρήθηκε ν' ἀναπτύσσεται σὲ χῶρες ὅπως ὅποτε ἀποκρυσταλλωμένες κοινωνικά, μὲ «ἀργὴν ἐξέλιξη» καθὼς λέει ὁ Μπλόκ. Ὅμως, σὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀφορισμοῦ τούτου, πὺς τὴν ἐπῆρε τώρα τελευταία διάδοση καὶ πὺς ἐν ὀνόματί του κάμποσες νεώτερες μας ἀμαρτίες ἔχουν παροβλεφεῖ, ὑπάρχει, θαρῶ, κάποια παρεξήγηση. Ἐχει, δηλαδή, δοθεῖ ἢ παράδοξη ἐντύπωση πὺς ἐκεῖνο πὺς οὐσιαστικὰ ὑστερεῖ σὴν περίπτωσι τούτῃ εἶνε ἢ κοινωνία κ' ὄχι ὁ συγγραφέας. Ἡ κοινωνία εἶνε ἐκείνη πὺς δὲν παρέχει ἔδαφος κατάλληλο γιὰ ἐπεξεργασία λογοτεχνική. Δογματίζουν πὺς ἓνα κοινωνικὸ περιβάλλον, γιὰ νὰ γίνε ἄξιο ν' ἀποθανατιστεῖ σὲ ἔργα τέχνης, χρειάζεται πρῶτα νὰ ἔχει κατασταλάξει, νὰ ἔχει ὀλοκληρώσει τὴς κατευθύνσεις του, νὰ ἔχει καθαρὰ διαγράψει τὴς διάφορές του ἐπιδιώξεις κ' ἀκόμη, τέλος, νὰ ἔχει αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐνσαρκώσει τὰ ὀλοκληρώματά του σὲ μορφὲς ἀντιπροσωπευτικῆς πὺς νὰ μὴν ἔχει παρὰ νὰ πάρει ἔτοιμες πιά ὁ συγγραφέας γιὰ νὰ μεταφέρει στὸ χαρτί του. Ἐτσι ὁ Μπαλζάκ παίρνει τὸν «τυπικὸ» παριζιάνο ἔμπορο κ' ἄσπὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ τὸν βαφτίζει Μπιροττώ, τὴν κόρη τῆς γαλλικῆς ἐπαρχίας καὶ τὴ βαφτίζει Εὐγενία Γκραντὲ ἢ Μοντέστα Μινιόν, τὸν ξιπασμένο ἀπὸ τὴν τρυφηλότητα ἀριστοκράτη καὶ τὸν ὀνοματίζει βαρῶνο Ἰγλό, τὸν ἀρριβίστα νέο Ραστινάκ. Ὁ Ντίκενς ἐνσαρκώνει στὸν Πίγκουϊκ τὸν κοινωνικὰ ὀρμισμένο τύπο τοῦ Ἄγγλου ἀστοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Ντοστογιέφσκι τὸ Ρῶσο φοιτητὴ στὸ Ρασκόλνικωφ . . .

Ἐπιμένω πὺς ἔχει σὴν ἐκδοχὴ τούτῃ εἰσχωρήσει μιὰ παρεξήγηση, γιὰ τὴ θὰ ἦταν, μὰ τὴν ἀλήθεια, βαρύτατα ὑποτιμητικὴ γιὰ τὴν ἀξία τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργικότητος ἢ ὑπόθεσι πὺς δὲ μπορεῖ νὰ συλλάβει καὶ ν' ἀντιληφθεῖ ἄλλο ἀπὸ τοὺς τύπους πὺς χοντρικά καὶ ἔκδηλα μιὰ κοινωνικὴ ἀποκρυστάλλωση ἐκθέτει ἀνάγλυφους σὴν κοινὴ νοημοσύνη. Δίπλα στοὺς ἀντιπροσωπευτικὸς κοινωνικοὺς τύπους, πὺς ἀποτελέσαν μεταγενέστερα τὸ πεζὸ ἰδανικὸ τοῦ νατουραλισμοῦ, ὑπάρχουν οἱ ἀνθρώπινα ἀντιπροσωπευτικοί, πὺς ἴσως ἀθελά του συνέλαβε ὁ Μολιέρω ζητώντας νὰ σατυρίσει ὀρμισμένους κυρίους τῆς αὐλῆς τοῦ Βασιλέα - Ἡλιοῦ, ὅπως δίπλα στὸν Μπιροττώ εἶνε ὁ Γκοριῶ πὺς ἐνσαρκώνει μιὰν αἰώνια ἀνθρώπινη ἰδιότητα. Μὰ καὶ πέρα ἀκόμη ἀπὸ τούτους, τοὺς ἀδρὰ ὀλοκληρωμένους καὶ λογικά συνεπεῖς τύπους, ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ ἄλλη δυνατότητα, πολὺ μεγαλύτερη, πολὺ βαθύτερη, καὶ πὺς περιλαμβάνει τοὺς ἠρωες ἐκείνους πὺς ζοῦν σὲ ἀδιάκοπη ἐναλλαγὴ προσωπειῶν, σὲ ἀτελείωτη ζύμωση, πὺς συγχίζονται τὰ ἀβέβαια χαρακτηριστικά τους στὸ σκίῶφοτο καὶ πὺς τὸ περιγράμμα τῶν βασανισμένων τους μορφῶν εἶνε ἀνησυχαστικὰ φευγαλέο καὶ δὲν καθιλώνεται ποτέ. Εἶνε ἢ λιγοπρό-

σωπη και σπάνια γενεά που ξεκινάει από τον «πρώτο προβληματικόν άνθρωπο», τον "Αμλετ.

Στις κοινωνίες τις αδιαμόρφωτες κι' ασυγκρότητες, εκείνο που υστερεί δεν είναι το υλικό. Αυτό μπορεί να μην είναι κατάλληλο για λαογραφικό συλλογισμό, φωτογραφικά επιστημονική μελέτη. Το υλικό παντού και πάντα υπάρχει, στα κέντρα μάλιστα των ζυμώσεων πολύ πιο έντονο σε ψυχικότητα από οπουδήποτε άλλου. Εκείνο που υστερεί είναι ο συγγραφέας. Κοινωνίες αδιαμόρφωτες, χωρίς ένιατο χαρακτήρα, χωρίς παράδοση, δε μπορούν να διαπλάσουν και να θρέψουν, να μορφώσουν, τέλος, ένα συγγραφέα. Τα ταλέντα, όταν γεννιούνται, μένουν ανεργάστιστα κι' άτροφικά. Να γιατί άργούν να εκδηλωθούν. Μ' αυτή μόνο την έννοια ή κοινωνική ώριμανση αποτελεί προϋπόθεση αναγκαία για την ανάπτυξη του συγγραφέα. Όμως, κάθε περιβάλλον, κάθε γωνιά ζωής, κάθε ξεσκίδι ανθρωπότητας, περιέχει σε μικρογραφία τον ίδιο βαθμό πρώτης ύλης που περικλείνει κι' ολόκληρο το φαινόμενο της ανθρώπινης ζωής. Κάθε κομμάτι είναι μέρος του όλου, σάρκα εκ της σαρκός και αίμα εκ του αίματος.

* *

Μου φάνηκε αναγκαία η άρση αυτής της παρεξήγησης προτού προχωρήσω στην πρώτη περίοδο της ελληνικής μυθιστοριογραφίας. Οι άνθρωποι που έδωσαν πρώτοι έργα μυθιστορηματικά, γραμμένα στη γλώσσα μας, δεν είχαν περιορισμένα άναπνεύσει τον άέρα του τόπου τούτου. Οι Σούτσοι, ο Άλ. Ραγκαβής, ο Ζαμπέλιος, έζησαν κυρίως στο έξωτερικό. Όταν έγυρισαν πρόσφεραν τις δυνάμεις τους για τη συγκρότηση και την αναβίωση του έθνους κι' εργάστηκαν πολλαπλά, έντατικά. Έζήτησαν να χτίσουν τα θεμέλια ενός πολιτισμού, βασισμένου σε τούτη ή εκείνη την παράδοση, αδιάφορο. Όμως την προσοχή τους δεν ετράβηξε το άμεσο παρόν. Ο Ραγκαβής και ο Ζαμπέλιος εμπνέονται από την ιστορία. Είναι εγκυκλοπαιδικά μορφωμένοι, πολυμαθέστατοι. Ο Ραγκαβής δεν είναι μόνο ο διπλωματικός υπάλληλος αλλά κι' ο καθηγητής, στο Πανεπιστήμιο, της Αρχαιολογίας. Ο Ζαμπέλιος είναι ιστοριοδίφης κι' έχει διαμορφώσει ολόκληρη δική του θεωρία για την «ένότητα του Βυζαντιακού κράτους». Μόνοι ο Κωνστ. Ράμφος και ο Στέφ. Ξένος εμπνέονται από το κοντινότερο όπωσδήποτε παρελθόν, τα επαναστατικά χρόνια («Κατσαντώνης», «Αί τελευταίαι ημέραι του Άλη Παισοά», «η Ηρωίς της Έλλ. Έπανάστασεως»).

Κι' όμως, εκείνος που θα ιδεί πρώτος το άμεσο παρόν και θα το ζωντανέψει στις σελίδες του είναι ένας έρασιτέχνης μυθιστοριογράφος, ο νομικός Παύλος Καλλιγιάς. Αυτός, με το «Θάνο Βλέκα» του (1855) θα δώσει το πρώτο ήθογραφικό και κατά ένα μέρος άστικό ελληνικό μυθιστόρημα και θα γίνει ο πατέρας, στον τόπο μας, του είδους. . .

Η μελέτη τούτη δεν έχει χαρακτήρα γραμματολογικό. Σκοπός της δεν είναι να δώσει πληροφορίες για συγγραφείς και έργα, να συνάξει χρονολογίες και ν' αναλύσει τα κείμενα. Η προοπτική της είναι άλλη. Ν' αναζητήσει, μέσα στο σωρό των ετερόκλητων κειμένων τα στοιχεία τα άγνά και τα γνήσια, να τ' απομονώσει, ν' αναζητήσει, άκόμη και προ πάντων, στη συνάφειά τους, τη συγγένεια και την ιθύνουσα γραμμή, αν υπάρχει, να τη χαράξει και να την προεκτείνει. Προ πάντων, αυτό που ενδιαφέρει για το μέλλον, είναι το τελευταίο τούτο: η προέκταση.

... Δηλαδή η δημιουργία μιιάς παράδοσης δικής μας.

Β'.

Πρώτο είδος μυθιστορήματος αναπτύσσεται στην Ελλάδα το ιστορικό. Ο λόγος είναι εύεξηγτος. Από τη μιιά μερηά η έλλειψη κοινωνικής ώριμότητας, άποκρυστάλλωσης κέντρων, τύπων και ήθων, όλων αυτών που μόνα τους και με χαρακτηριστική άναγλυφικότητα, καθώς σημειώσαμε, προσφέρονται στον παρατηρητή. Από την άλλη η προέλευση των συγγραφέων. Έρχονται, όλοι σχεδόν από το έξωτερικό, όπου σπούδασαν κι' έζησαν τα νεανικά τους χρόνια.

Η παραβολή της ντόπιας ζωής με την ξένη που γνώρισαν, κάθε άλλο είναι παρά προορισμένη να θερμάνει τον ένθουσιασμό τους. Τα πρώτύτεά τους είναι ξένα, ξενική ή μόρφωση, καταφύγιό τους ή ιστορία. Δεν πιστεύουν πως ένας τόπος τόσο άχαρακτήριστος άκόμη και μιιά κοινωνία που καρκινοβατεί, μπορούν ν' αποτελέσουν θέμα λογοτεχνικού έργου. Έξ άλλου και προπάντων τα πρώτύτεά τους τα δυσμικά δε μπορούν να τους βοηθήσουν και να προσαρμοστούν σ' ένα τόσο άνόμοιο με το δικό τους περιβάλλον. Αγάπησαν την ίπποτική Άγγλία μέσα από την αφήγηση του Γουώλτερ Σκότ, την ήρωική Ίσπανία που ο νεογέννητος γαλλικός ρωμαντισμός φέρνει στη μόδα. Τί το κοινό μεταξύ εκείνων και του παρδαλού τωρινού τους περιβάλλοντος; Η φυγή προς το ιστορικό παρελθόν τους μένει μόνη διέξοδος.

Έτσι γεννιέται ένα είδος χωρίς πρωτοτυπία, χωρίς ψυχή άτομική, χωρίς λογοτεχνική σημαντικότητα. Αν θελήσει ν' αναζητήσει κανείς τη συνέχειά του θα τη βρει ως τα χτες στα μυθιστορήματα του Πολ. Δημητρακοπούλου και τα λαϊκά του Άφ. Κυριακού. Σήμερα στου κ. Σπ. Ποταμιάνου.

Τη λαϊκήν εύνοια είχαν απολαύσει τότε δυο κυρίως βιβλία. Παληότερα η «Όρφανή της Χίου» (1839) του Ίακώβου Πιτσιπιού. Από τα 1855 κι' έδω ή «Ηρωίς της Έλληνικής Έπανάστασεως» του Στεφάνου Ξένου. Ο τελευταίος ήταν πολυγροφότατος. Έδωσε άκόμη μυθιστορήματα με τους τίτλους: «Ο διάβολος έν Τουρκία», «Η κιβδηλεία» και «Τα νόθα τέκνα». Τα έργα του έχουν όλα τα χαρακτηριστικά του έπιφυλλιδογραφήματος

Συμβατικούς ήρωες, άπίθανα γεγονότα, μελοδραματικούς διαλόγους. Στην «*Ηρωίδα*» του επιχειρήσει αυτόχρονα να κάνει μυθιστόρημα την *Έπανάσταση* του 21. Βλέπει εκεί κανείς βοσκοπούλες που έχουν αποστηθίσει τον Όμηρο και φωνάζουν τα πρόβατά τους με τα μυθολογικά όνόματα των νυμφών του Παρνασσού! Οί τύποι είναι οί γνωστοί της σχετικής συνταγής: *Η ήρωική κι' άγνή παρθένος, ο άτρόμητος νεαρός πρωταγωνιστής, ο άπαίσιος ραδιούργος. Ο Βάρθακας άπόλαυσε για χρόνια τη λαϊκή άποτροπή...* Λαϊκός έπίσης συγγραφέας *εστάθη* ο Κωνστ. Ράμφος. Κάπως καλύτερος όμως άπ' αυτούς εμφανίζεται ο *Άλέξανδρος Ραγκαβής* με τον «*Αΰθέντη* του *Μωρέως*» και τον «*Συμβολαιογράφο*» που είναι μάλλον κοινωνικό διήγημα μ' έπτανησιακό ήθογραφικό χαρακτήρα.

Το «*Χρονικό του Μωρέως*» χρησιμοποιεί για ιστορική του πηγή ο Ραγκαβής στον «*Αΰθέντη*». Για λογοτεχνικό πρότυπο τον «*Ίβανόη*» του Σκότ. *Η* υπόθεση πλέκεται στα 1209, γύρω από την προσπάθεια του Γοδεφρίδου Βιλαρδουίνου να κληρονομήσει την άθθεντία του Μωρηά, που ο Γουλιέλμος ο Καμπανίτης είχε αφήσει υπό την έποπτεία του φεύγοντας για τη Γαλλία. Ο Γουλιέλμος δέ γυρίζει στην *Έλλάδα* και στέλνει σ' αντικατάστασή του τον άνηπίό του Ροβέρτο. Μά ο Ροβέρτος δέν κατορθώνει να υπερνικήσει τα εμπόδια που του παρουσιάζονται στο δρόμο. Καθυστερεί, κι' ο Βιλαρδουίνος γίνεται άθθέντης του Μωρηά. Το έργο στο σύνολό του παρουσιάζεται με μιá πλοκή καθαρά έπιφυλλιδογραφική. Οί διάλογοι ρητορικοί, τó μυστηριώδες στοιχείο χρησιμοποιείται με κατάχρηση. Σκοτεινοί καλόγεροι, μεταμφιεσμένοι μαντατοφόροι, ίππότες μαυροντυμένοι κι' αίνιγματικοί, έπιστρατεύονται. Ο Ραγκαβής νομίζει ίσως πώς έτσι αναπτύσσει και τη μεσαιωνική του άτμόσφαιρα. Άληθινά, κατορθώνει να κινήσει τó ενδιαφέρον, με μέσα όμως δλότελα έξωτερικά. Άπό τά ξένα του πρότυπα δέν έμπνέεται *άπλά* αλλά και δανείζεται. Στο κεφάλαιο των ίππικών αγώνων, μάζει στο στίβο, ακριβώς όπως κι' ο Σκότ στον «*Ίβανόη*» του, ένα μυστηριώδη ίππότη, ντυμένον στα μαύρα και με τó προσωπείο του κράνους κατεβασμένο. Μά νομίζει, μ' αξιοθαύμαστην άπλοϊκότητα και σύμφωνα πρós τó ρητό «*άμαρτία έξομολογουμένη... κλπ.*» πώς αν κάνει μιάν άποστροφή πρós τον Άγγλο δάσκαλό του, θά εξαγνιστεί: «*Σκια τού μεγαλειτέρου των συγχρόνων μυθιστοριογράφων...*» ανακράζει κήβωντας τη διήγηση «*... θέλεις άρα έξεγερθεί;... Όχι... Ο φόβος μη έλεγχθώ σός μιμητής δέν θέλει με άναχαιτίσει...*» κλπ. κλπ. Τó τελευταίο πάλι κεφάλαιο του «*Αΰθέντη*», με την αποκάληψη της συνομοσίας, είναι αυτή τούτη ή τρίτη πράξη του «*Έρηννη*» του Ούγκω με την περίφημη σκηνή των τάφων.

Δέ φαίνεται να είχαν την πρόθεση, οί άνθρωποι αυτοί, γράφοντας τά έργα τους, να δημιουργήσουν σοβαρό λογοτεχνικό είδος. Τούλάχιστον ο Ραγκαβής, είναι γνωστό πώς περιφρονούσε τó διήγημα και τó θεωρούσε είδος έλαφρό και με μόνο σκοπό του τη διασκέδαση. Άλλά κι' αν τά πράγ-

ματα ήσαν *άλλιώς*, δέν θά τους έλειπε μόνη ή καλή θέληση. Σημειώνει κανείς την έλλειψη του λεπτού εκείνου αισθητηρίου που παρέχει στον *άληθινό* συγγραφέα την ίκανότητα να *επισημάνει* τά κυρίαρχα σημεία και τις απαιτήσεις του μύθου του.

Εϊδικά στον κλάδο του ιστορικού μυθιστορήματος, αυτού δηλαδή που πιστότερα περισώζει τó χαρακτήρα της προέλευσης του *είδους* από τó αρχαίο έπος, δέν έχουν αντίληφθει παρά τó έξωτερικό του γνώρισμα: Τήν προσπάθεια να περιγραφεί μ' ακρίβεια και κατά τó δυνατό να ζωντανέψει μιá περασμένη εποχή.

Όμως, ό,τι δίνει την αϊθέρια απόχρωση της *εξαιρετικότητας* σ' ένα ιστορικό μυθιστόρημα και δημιουργεί τó κριτήριο μεταξύ μέτριου και άριστουργηματικού, δέν είναι αυτή τούτη ή ιστορική συνέπεια. *Άκόμη* κι' ο ρόλος της διαγραφής των χαρακτήρων περιορίζεται στο μέτριο επίπεδο της ανθρωπίνης τους λογικότητας και της ιστορικής ακρίβειας των μεγάλων μορφών. *Η* πεμπτουσία είναι ή πνοή του *επικού* που περνάει πάνω από τις μεγάλες σκηνές, τς ιστορικές ή εκείνες όπου ο συγγραφέας βάζει σέ κίνηση μεγάλα σύνολα ανθρώπων, κινεί μάζες. Είναι *άκόμη* ή κατηγορηματική εκείνη άναγκαιότητα, που προβάλλεται στο βάθος και φαίνεται αυτή να *όδηγεί* τά γεγονότα και τά πρόσωπα, με τó σταθερό και αναπόφευκτο χέρι της *είμαρμένης*. Έτσι γίνεται με την περίφημη σκηνή της πολιορκίας του *πύργου* στον «*Ίβανόη*», έτσι με τις *τιτάνιες μάχες* της Φλωμπερικής «*Σαλαμπώ*»... Στους δικούς μας — κ' είναι καταθλιπτικός ως τó γελοίο ο παραλληλισμός — λείπει αυτή ή *αΐσθηση*. Μονάχο τους μέλημα, στενή άπασχόληση, είναι ή καταποδιστή παρακολούθηση της υπόθεσης, τó *αδιάκοπο γαρνίρισμα* της πλοκής. Δέν αντιλαμβάνονται τó ρόλο τους σάν *επικών συγγραφέων*, τους λείπει τó *άνάστημα* για να τον *αντιληφθούν*. Οί ευκαιρίες ξεφεύγουν μέσ' από τά χέρια τους. Ένοωσ κυρίως τó Ραγκαβή που έχει κάπως λογοτεχνικότερη μορφή. Μιá σκηνή, όπως εκείνη του *κονταροχτυπήματος*, μένει *άνεκμετάλλευτη* κ' ή περιγραφή της παραμερίζεται κατά τρόπο γελοίο: «*Παραιτούμεθα να περιγράψωμεν τας λαμπράς πανοπλίας, «... δέν προτιθέμεθα εις την επίτοσον ταύτην εικόνα να περιγράψωμεν τον ίππικόν αγώνα...!*» Σέ τίποτα δέν τον *ώφελει* τώρα τó παράδειγμα του Γουώλτερ Σκότ. Είναι *άπλός μιμητής*. *Η* μάλλον ούτε καν μιμείται, *παρωδεί*...

* *
*

Πολύ περισσότερο φαίνεται να κατάλαβε την *άποστολή* του σάν ιστορικού συγγραφέα ο Σπ. Ζαμπέλιος. *Αναφέρω* εδώ τους «*Κρητικούς γάμους*», αν και μεταγενέστερους τόσο του «*Θάνου Βλέκα*» του Καλλιγιά όσο και της «*Πάπισσας Ίωάννας*» του Ροΐδη, γιατί συνεχονται μάλλον με τó είδος του πρωτόγονου ιστορικού μυθιστορήματος. Τά προσόντα τους όμως είναι λογοτεχνικά.

Βέβαια, ούτε αυτούς εμπυχώνει και δικαιώνει η επική ανάταση, ούτε, στο στενότερο πλαίσιο, η ιστορική τους ακρίβεια είναι άμεμπτη. Ο Παλαμάς γράφει πώς το βιβλίο αυτό απορρίπτουν με ίση δυσπιστία η ιστορία και η ποίηση. Μά η γλώσσα του Ζαμπέλιου, αν και αρχαϊζουσα κι' απλησίαστη σχεδόν για το σημερινόν αναγνώστη, είναι νευρώδης, τὸ ὕφος του ιδιότυπο και ανδρικό, συχνά μόνο, κατά τὸ ρυθμὸ τῆς ἐποχῆς, ρητορικό. Είναι φανερὴ ἡ σύγκριση στὴν ὁποία πέφτει ὁ συγγραφέας. Ἡ ιδιοσυγκρασία του βέβαια εἶνε ὀρμητική, ρωμαντική, μὰ κι' ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ εἴδους πὸν χειρίζεται, ἔχει ἀντιληφθεῖ μόνο τὴν ἐξωτερική, τὴν πομπώδη. Στὴν ἴδια πλάνη ἐπεφταν κ' οἱ ρωμαντικοί. Τοὺς ἔλειπε ἡ αἴσθηση τῆς πραγματικότητας, τοῦ ὅτι, δηλαδή, ἡ ἐπικότητα βρίσκεται σ' αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς, καὶ μὲ μιάν ἀφέλεια πὸν προκαλεῖ σήμερα συχνὰ τὴν ἀγανάκτηση, ζητοῦσαν μὲ τὴ συμβολὴ τῆς φαντασιοπληξίας τους νὰ τὴν ἀναπτύξουν. Ἔτσι ἡ παρουσία τους, ἡ ὑπερφίαλη, βαραίνει ἀφόρητα τὴν καθαρὴ ἀφήγηση. Μένει ἄγνωστος καὶ μυστηριώδης γι' αὐτοὺς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ὅμηρος, πάντα ἅπλος καὶ κάποτε ἀπλοϊκός, κατορθώνει νὰ διαχύσει τὸ ρῆγος τοῦ μεγαλειώδους μὲ τὰ μέσα του τὰ λιτὰ ὡς τὴν ἀγνότητα.

Ἡ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ζαμπέλιος ζητάει νὰ διαπλάσει τὴν ιστορικήν ἀτμόσφαιρα στὴν ἀρχὴ τῶν «Κρητικῶν γάμων», ἔχει τὴν δυσάρεστην ἐκφραση τῆς προσπάθειας. Περιγράφει, μὲ ἀπειρες παρεκβάσεις κι' ἀσκοπες ιστορικές λεπτομέρειες, τὴν κατάσταση τῆς Κρήτης στὰ χρόνια τῆς Ἐνετοκρατίας. Περιγράφει ἀκόμη τὴν πρωτεύουσα, τὸ Χάνδακα, μὲ τὸ βαρὺ τῆς μεσαιωνικοῦ χρώμα. Δυσανάλογη εἶνε ἡ ἀτέρμονη τούτη εἰσαγωγή πρὸς τὶς ἀναγκαῖότητες τοῦ μύθου. Ἡ δράση ὑποτίθεται στὰ 1570, ὅταν μιὰ ἐπανάσταση εἶχε σηκωθεί ἐναντία στὴν Ἐνετικὴ κυριαρχία. Στὸν ἀρχηγὸ τῶν ἐπαναστατῶν Καντανολέο ἐρχεται ἀποσταλμένος τοῦ ἄρχοντα τῶν Χανίων Δαμολίνου πὸν προτείνει συμμαχία καὶ συμπεθεριά. Ὁ Καντανολέος δέχεται νὰ παντρεύει τὸ γυιὸ του μὲ τὴν κόρη τοῦ ἄρχοντα, Σοφία. Μὰ τὴν ἡμέρα τῶν γάμων πέφτει θῦμα προδοσίας τῶν Ἐνετῶν. Στὸν πύργο, πὸν γίνονται οἱ γάμοι, οἱ προδότες βάζουν φωτιά. Ἡ Σοφία, πὸν ἀγαποῦσε τὸ γυιὸ τοῦ ἐπαναστάτη, αὐτοκτονεῖ μέσα στὶς φλόγες, ἐνῶ ἐκεῖνος κι' ὁ πατέρας του αἰχμαλωτίζονται ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τῆς γιὰ νὰ θανατωθοῦν.

Τὸ ἐπεισόδιο εἶνε ἀληθινὰ δραματικὸ κ' ἡ σκηνὴ τῶν γάμων μὲ τὴν προδοσία ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ δύναμη ὕφους. Είναι ἀξιοσημείωτο πῶς, ὁ συγγραφέας πὸν τόσο πλατύαζε, ἀλλάζει τώρα τὸ ρυθμὸ του, δίνει ζωντάνια καὶ κίνηση στὴν ἀφήγηση, παλμὸ στὶς εἰκόνες. Τὸ ἔργο, στὸ σύνολό του, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, παρὰ τὶς ἀνισοζυγίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὸ λογιωτατικὸ φόρτο τοῦ συγγραφέα. Ὁ Ζαμπέλιος ἦταν ιδιοσυγκρασία ἱστοριοδίφης, σοφοῦ. Ἡ ἰδιότητα τοῦ δραματιστῆ ἀκολουθεῖ τὴ σκέψη του, δὲν προηγείται.

(Ἡ συνέχεια στὸ 5ο Τεύχος)

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ

ΤΟ ΟΛΕΘΡΙΟ ΣΤΡΑΒΟΠΑΤΗΜΑ

Ξέρουμε πολὺ καλὰ ποιὸς ἐμπνέει τὴν τρομερὴ καὶ φοβερὴ ἐκστρατεία ὀρισμένων κομμουνιστικῶν φύλλων ἐναντίον τῆς Ἰδέας. Τὴν ἐμπνέει ὁ κ. Δ. Γληνός, ἐπεμβαίνοντας κάποτε κι' ὁ ἴδιος στὴ συζήτηση μὲ ἀνυπόγραφα ἄρθρα. Μὰ τί μᾶς μέλλει; Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἔχει μιὰ σημασία καθαρὰ χρονολογική κι' ἂν δὲν εἶταν ὁ κ. Γληνός θὰ εἶταν ἀσφαλῶς κάποιος ἄλλος. Ἐκεῖνο πὸν μᾶς ἔκανε νὰ τὸν προσέξουμε, σ' αὐτὴν τὴν περίσταση, εἶναι πῶς ξέρει νὰ γράφει ἑλληνικά. Μόνος αὐτὸς μέσα σ' ὀλάκερο τὸ κόμμα! Ἄς τοῦ τὸ ἀναγνωρίσουμε, σὰν ἐντιμοὶ καλαμαράδες, κρατώντας γιὰ μιὰ στιγμή τὸ καλαμάρι ἀπάνω ἀπὸ τὶς παρατάξεις.

Καταλαβαίνουμε ἄλλωστε πολὺ καλὰ τὴν μανία τοῦ κ. Γληνοῦ ἐναντίον μας. Ὑπάρχουν ἀνάμεσά μας βαθιὲς μνησικακίες, πὸν δὲν εἶναι ἴσως ἀσκοπο νὰ τὶς ἐκθέσουμε ἐδῶ γιὰ νὰ εἴμαστε καλύτερα ἐξηγημένοι.

Ὅρισμένοι ἀπὸ μᾶς συνεργάστηκαν μαζί του ἄλλοτε, στοὺς ἀγῶνες τοῦ δημοτικισμοῦ, προτοῦ διαιρεθοῦν οἱ δημοτικιστὲς σὲ ἀντίθετες σχολές, συγκεχυμένες στὴν ἀρχή, πὸν τείνουν σήμερα νὰ ἀποκρυσταλλωθοῦνε ἀπὸς καὶ πὸν μποροῦνε νὰ χαρακτηριστοῦνε, πολὺ ἀπλουστευτικὰ βέβαια, μὲ τὶς τρέχουσες ὀνομασίες τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ. Ὁ κ. Γληνός εἶτανε τότες ἕνας διανοούμενος ἀληθινὰ φιλελεύθερος, ἐχθρὸς κάθε σχολαστικισμοῦ καὶ κάθε φανατισμοῦ, παλιοῦ ἢ καινούργιου, μὲ πλατιὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀντιλήψεις καὶ μ' ἕναν ἀνώτερο, πνευματικὸ ἔθνησμό. Εἶτανε βέβαια ἀριστερός, μὲ τὴν ἔννοια πὸν εἴμαστε κ' ἐμεῖς ἀριστεροί, δηλαδή καταδίκαζε τὴν ἀνισοροπία καὶ τὴν ἀδικία τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ πίστευε στὴν ἀνάγκη μιᾶς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια αὐτοῦ τοῦ καθεστώτος, πρὸς μιὰ κοινωνία πὸν δίκαιη καὶ πὸν ἀρμονική. Μὰ πίστευε συνάμα, ὅπως κ' ἐμεῖς, στὴν ὑπεροχὴ τῶν πνευματικῶν ἀξιών καὶ στὴν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης. Καὶ μιὰ τέτοια ἀντίληψη τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, ὅσο κι' ἂν εἶναι φιλελεύθερη, ἠθική καὶ ἀνθρωπιστική, δὲν εἶτανε καθόλου καλὸδεχτη, πρὶν λίγα χρόνια, ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κοινόν, πὸν βρισκότανε

ακόμα καρφωμένο στον πιό στραβό και πιό άγρονο συντηρητικισμό. Για τούτο και ο κ. Γληνός χαρακτηριζόταν συχνά από τους αντιπάλους του ως επαναστάτης και ως προδότης, μολονότι δεν είχε βέβαια καμμία σχέση μήτε με την κομμουνιστική Έπανάσταση μήτε με καμμία προδοσία. Μα ή ανόητη αυτή και άδικη πολεμική επηρέασε πολύ, νομίζω, τα νεύρα του και την καποινή εξέλιξή του.

Έξίσου πλατιές και φιλελεύθερες ήταν οι θέσεις που υποστήριζε ο κ. Γληνός σχετικά με το γλωσσικό και εκπαιδευτικό ζήτημα, διακηρύσσοντας ότι : «α) 'Ο δημοτικισμός μας έχει τα γνωρίσματα της πνευματικής 'Αναγέννησης, που εκδηλώθηκε στην Εθρώπη μετά το Μεσαίωνα (αλήθεια, ζωντάνια, δημιουργικότητα) και για τούτο θα νικήσει αν ο λαός μας θέλει να ζήσει. β) 'Ο δημοτικισμός, ως καθολικό φαινόμενο εθνικό, είναι άπάνω από την πάλη των τάξεων και δε συνδέεται με καμμία πολιτική.» (Βλ. περίληψη των μαθημάτων του κ. Γληνού στη Φοιτητική Συντροφιά, δημοσιευμένη στην εφημερίδα *Φοιτητική Συντροφιά*, 1 Μαρτίου 1926). Αυτές ακριβώς τις αντιλήψεις, που προεβούμε σήμερα άπάνω στο γλωσσικό και εκπαιδευτικό ζήτημα, που γι' αυτές λυσιιάζουμε εναντίον μας τα όργανα του κ. Γληνού, μάς τις δίδαξε ο ίδιος ο κ. Γληνός όταν είμασταν φοιτητές. 'Απ' αυτόν πρωτακούσαμε να διακηρύσσεται με δύναμη ότι ο δημοτικισμός είναι «άπάνω από την πάλη των τάξεων» κ' εξακολουθούμε να πιστεύουμε πώς είχε δίκιο.

Με τέτοιες πεποιθήσεις, με την παιδαγωγική εργασία του, με τη φωτεινή διοικητική του δράση, με τη ζωντάνια του, τη μαχητικότητά του, την ευγλωττία του, είχε επιβληθεί τότε στο πιό μορφωμένο και πιό ξυπνό μέρος της ελληνικής νεολαίας. Δεν υπήρξε ποτέ αληθινός συγγραφέας, λογοτεχνικός ή επιστημονικός, δεν έκανε σ' όλην τη ζωή του κανένα βιβλίο με κάποια βαρύτητα. Το πνευματικό του έργο συγκεντρώνεται σε άρθρα και διαλέξεις. Ήταν όμως από κείνους τους ανθρώπους, που, έστω και δίχως έργο, δημιουργούν ολόγυρα τους πνευματικές κινήσεις, επηρεάζοντας και εμπνέοντας άμεσα τα πρόσωπα και τις ομάδες. Ήξερε να βρίσκει τα λόγια που αισθάνεται ή νιώτη και που συνήθως τα άγνοούν ολότελα οι άνθρωποι των Πα. νεπιστημίων. Έμοιαζε πώς ήταν ο κατάλληλος άνθρωπος για να διευθύνει μιá κίνηση ανάλογη με τη σημερινή κίνηση της *'Ιδέας*, μιá κίνηση ελεύθερης δημιουργίας, εναντίον κάθε άποστειρωμένης παράδοσης και κάθε παλιού και νέου φανατισμού, μιá ριζοσπαστική και ανθρωπιστική προσπάθεια για μιá πνευματική και εθνική 'Αναγέννηση — μιá ιδεολογική κίνηση, που χαρακτηριζόταν τότε ως «μαλλιαροκομμουνισμός» και που σήμερα χαρακτηρίζεται ως «πλουτοκρατικός ιδεαλισμός» από τους ίδιους έξυπνους και μοχθηρούς Ρωμιούς.

Το περίμενε κι' ο ίδιος ο κ. Γληνός, από τον έαυτό του, να παίξει έναν τέτοιο ρόλο. Το περιοδικό του *'Αναγέννηση* πρωτοβγήκε το Σεπτέμβριο

του 1926 μ' ένα πρόγραμμα, που συγγενεύει πολύ με το δικό μας, αν και διατυπωμένο με άρκετη άοριστία : «'Αναγέννηση ! Είναι μιá λέξη. Μα δεν είναι λέξη κενή. Βρίσκεται στην καρδιά των Έλλήνων, ακοίμητη έγνοια αιώ- νες τώρα . . . Είναι ή επίκληση, που άκουσαν οι διαλεχτοί του λαού αυτού αιώνες τώρα . . . Μιάν 'Ελλάδα όνειρεμένη περνούσε σαν όπτασία μπροστά στα μάτια τους. Το «θειον όραμα !» . . . Κι' αν πέρασαν οι καιροί και άλλαξαν τα πρόσωπα και ήρθαν άλλοι διαλεχτοί και ώραματίστηκαν και αυτοί την 'Ελλάδα, ή επίκληση μένει άκέρια, ή λαχτάρα όλόθερμη, ό πόθος άσβη- στος, όραμα πάντα μακρινό και άπιαστο και πάντα νέο...»

Τί ώραία λόγια, τί ώραία συναισθήματα, μα πόσο γρήγορα ξεχασμένα ! Ήταν φυσικό να άπογοιευθούν βαθύτατα με τον κ. Γληνό εκείνοι που τον άκολουθήσαν μ' ένθουσιασμό στα 1926. Κ' είναι δυστυχώς φυσικό να μην τους συγχωρεί ο κ. Γληνός σήμερα, που συνεχίζουν τον ίδιο άγώνα, κρατώντας την ίδια σημαία, ενώ αυτός την πέταξε και την άρνήθηκε, αυτός που κόντεψε να είναι ό άρχηγός. Το ξέρουμε πώς δε θα μάς συγχωρέσει ποτέ.

'Υπήρξε στην εξέλιξη του κ. Γληνού ένα ολέθριο στραβοπάτημα, μιá μοι- ραία στιγμή, που έκρινε ολόκληρη τη ζωή του, μιá ζωή πλούσια σε δυνατό- τητες πολύμορφες. Δεν υπάρχει άμφιβολία πώς μες σ' αυτήν την τρομερή λει- ψανδρία που μαστίζει όλους τους κλάδους της εθνικής μας ζωής και ιδίως τη γενεά του κ. Γληνού (τη γενεά που βρίσκεται άνάμεσα στο Βενιζέλο και στους συνομηλικούς μας, μιá γενεά αληθινά άποδεκατισμένη), ο κ. Γληνός ήταν από τους λίγους καινούργιους ανθρώπους, που έδιναν την έλπίδα ότι θα προσφέρουν σοβαρές υπηρεσίες στην υπόθεση του πνεύματος και γενικώτερα στην 'Ελλάδα. Κάποτε θα έρχόταν ή σειρά του. Μα ή δη- μιουργική δράση προϋποθέτει άσφαλώς εκείνο που ειπώθηκε για την ιδιο- φυία : «μιá μακρόχρονη ύπομονή». 'Υπομονή, θα έλεγα, και συνάμα επι- μονή σε μιάν άλύγιστη στάση εμπρός στη ζωή και στα προβλήματά της : να σταθμίσεις την πορεία των γεγονότων με καθαρό βλέμμα, δίχως να χάνεις τα λογικά σου, δίχως να παρασύρεσαι από νοσηρούς ένθουσιασμούς ή πανικούς, και να λες και να πράττεις, σε κάθε περίπτωση, εκείνο που σου επιτάσσει ή συνείδησή σου, δεσπόζοντας τα πάθη σου και άδιαφο- ρώντας για την κοινή γνώμη. Το πλήθος, όσο κι' αν είναι ξετσιπίωτο και φθονερό, αισθάνεται πολύ βαθιά την ανάγκη άντρών, ίκανών να το καθο- δηγήσουν. Μπορεί να βρίζει, να κοροϊδεύει, να σφυρίζει, μα σαν έρθει ή ώρα των σοβαρών αποφάσεων, κλίνει πάντα προς τους πιό στερεούς, που ξέρει να τους άναγνωρίζει. Τρανό παράδειγμα της πρόσφατης ιστορίας είναι ή ζωή του Κλεμανού. 'Υπήρξε ό πιό δυσφημισμένος, ό πιό παρεξηγημένος άνθρωπος της εποχής του. Έμεινε έρμος ολόκληρα χρόνια, περιφρονημένος από την κοινή γνώμη, φορτωμένος με τις χειρότερες συκοφαντίες, χωρίς ένα φίλο δίπλα του. Μα έκανε ύπομονή με άγριο πείσμα, χωρίς ποτέ να υποχω-

ρήσει ούτε ένα βήμα από τη θέση που έταξε στον εαυτό του. Κι' όταν ήρθε η ώρα που τον είχαν ανάγκη, η μεγάλη ώρα, δλόκληρη η Γαλλία βρέθηκε ξαφνικά μαζί του.

Η στερεότητα έλειψε από τον κ. Γληνό. Δέ λέω βέβαια η στερεότητα του Κλεμανσώ, που ήταν μεγάλος άνθρωπος, μα η κοινή αυτή στερεότητα, που απαιτούμε από κάθε οδηγό των πνευμάτων. Δυστυχώς για τον κ. Γληνό η σκοπιά αυτή, που διαλέξαμε, που διάλεξε κάποτε κι' αυτός, η σκοπιά της ελεύθερης σκέψης, είναι τρομερά δύσκολη στην εποχή μας. Κοιτάτε τί γίνεται γύρω από την **Ίδέα**. Μας χτυπούνε με την πιο άπαισία λύσσα απ' όλες τις μεριές, από τα δεξιά, από τα αριστερά, από παντού. Μας βρίζουνε κάθε πρωί με τα χειρότερα λόγια. Ξεαπολύουν εναντίον μας τις πιο ταπεινές προσωπικές συκοφαντίες, τους πιο δόλιους σαρκασμούς. Μας παρασταίνουν ως όργανα των τραπεζιτών, των στρατοκρατών και δέν ξέρω ποιών άλλων διαβόλων και τριβόλων. Οί αντιδραστικοί μας λένε αναρχικούς, οί επαναστάτες μας λένε φασίστες. Τα πιο άκακα άρνια του μαρξισμού, που δέν έβλαψαν ποτέ τους ούτε μιá μυίγα, άφρίζουνε σήμερα από μιάν δημημ επαναστατικότητα και μας άπειλούν ότι θα μας «κόψουν». Βδελυροί καθαρευουσιάνοι, κομμουνιστές τυφλωμένοι από το πάθος, άνόητοι και μοχθηροί «μοντέρνοι» esthètes και λογιώ-λογιώ μικροί άπάχηδες και μόρτηδες των γραμμάτων και της δημοσιογραφίας ενώνουνται σε μιάν άνομη και «παρά φύσιν» συμμαχία για να λασπώσουν την **Ίδέα**. Η θέση μας ανάμεσα σ' όλες αυτές τις βρώμικες, τις άναντρες και άηδιαστικές επιθέσεις θα εΐτανε άληθινά άνυπόφορη, αν δέν είμασταν άπολύτως βέβαιοι για την αξία και τη στερεότητα της **Ίδέας** μας, αν δέν αισθανόμασταν πώς η μανία των έχθρών της την τονώνει αντί να την κλονίσει.

Μα ό κ. Γληνός, μιá μέρα, βλέποντας παντού τριγύρω του φρενιασμένους έχθρους, λιποψύχησε. Έχασε την ψυχραιμία του, την επιστημονική του κατάρτιση, την τετραγωνική λογική του. Το χειρότερο απ' όλα, έχασε την αγάπη του για την Ελλάδα, την πίστη του στα μελλούμενα του έθνους. Χαντακώθηκε μέσα του το «θειον δραμα» της ελληνικής Αναγέννησης. Άρνήθηκε την Ελλάδα και την ελευθερία, μας άφησε κ' έφυγε. Κι' όσο κι' αν ανήκουμε σήμερα σε έχθρικά στρατόπεδα, πρέπει να πω ότι δέν μπορούμε να τον βάλουμε στην ίδια σειρά μ' όλα αυτά τα άχαραχτήριστα υποκείμενα, που ανάφερα παραπάνω, γιατί τον καταλαβαίνουμε άρκετά καλά, άφου τραβοῦμε κ' εμείς σήμερα ό,τι τράβηξε κι' αυτός, τον καιρό που ύπηρετούσε τον τόπο του τίμια και παλικάρσια. Τον καταλαβαίνουμε, μα δέν είναι δυνατό να τον δικαιολογήσουμε.

Μιá μέρα, ό κ. Γληνός, μην μπορώντας πια να υποφέρει τα όσα τραβοῦνε σήμερα οί ελεύθεροι άνθρωποι σ' αυτόν τον τόπο, άγκάλιασε το μαρξισμό για να σωθεί, δλόκληρο το μαρξισμό, πέρα για πέρα, χωρίς την παρामीρη επιφύλαξη. Κίνημα άπελπισίας και άντεκδίκησης. Άφου η ελευθε-

ρία της σκέψης δέν είναι θεμιτή στην πόλη της Παλλάδας, άφου πρέπει σώνει και καλά να διαλέξουμε ένα σχολαστικισμό, ως άρπαχτούμε από τον πιο καινούργιο, που έχει τουλάχιστο το σφρίγος της νιότης. Άφου η ελληνική Πολιτεία είναι τόσο κουτή και γελοία ώστε καταστρέφει με τα ίδια της χέρια τα έργα που φτιάχνουμε, με μόχθο και με άγώνες, για την προκοπή της, ως πάει στο διάβολο κι' αυτή και τα μελλούμενά της. Κι' άφου οί μικροί αυτοί Ρωμιοί είναι παλιάνθρωποι, φθονεροί, συκοφάντες, λυσσιασμένοι έχθροί κάθε άτομικής αξίας και κάθε άνώτερης προσπάθειας, ως φάνε λοιπόν στα πισινά το κνούτο το γέρο Λένιν. Αυτό τους χρειάζεται, να βάλουνε γνώση.— Μα η πώση αυτή του κ. Γληνού θα γίνει τουλάχιστο μάθημα για το μέλλον; Τα άποτελέσματά της εΐταν, άλήθεια, πολὺ δυσάρεστα. Διαλύθηκε ό Έκπαιδευτικός Όμιλος και κόντεψε να διαλυθεί δλόκληρος ό εκπαιδευτικός δημοτικισμός.

Σήμερα ό δδοστρωτήρης του μαρξισμού πέρασε άπάνω στο πνεῦμα του κ. Γληνού, το ίσοπέδωσε, το άφομοίωσε και πάει. Δέν είναι πια μιá ελεύθερη, δημιουργική άτομικότητα. Είναι ένα αυτόματο στη διάθεση της τυραννικής μαρξικής μηχανής. Έπαναλαβαίνει τώρα μηχανικά τα τριμμένα, τα χιλιοειπωμένα «πορίσματα» του διαλεκτικού υλισμού, δίχως κανένα ίχνος πρωτοτυπίας, κανέναν άτομικό τόνο, σχηματοποιεί ήδονικά την άπειρη και άεικίνητη πολυμορφία της ζωής για να τη χωρέσει στα χοντροκομένα μαρξικά καλούπια, σβήνει με τις πιο άφελείς μονοκοντυλιές τα τρία τέταρτα της πραγματικότητας, παραδίνεται με τυφλό σχολαστικισμό στα ιερά κιτάπια του δόγματος, βλοσυρός έχθρός κάθε κριτικού και ελευθέρου πνεύματος, που το καταριέται από τα πριν, με μανία φανατικού καλογέρου, ως «άντιδραστικό» και ως «πουλημένο». Έμπαθής τώρα κι' αυτός, στενοκέφαλος και στενόκαρδος, ρίχνεται δλοένα περισσότερο προς τα άκρα, γίνεται ό πιο άδιάλλατος πρωτοστάτης μιās άξεστης, άμόρφωτης και φρενιασμένης παρέας, που δέν είναι ίκανή να δημιουργήσει τίποτα έξον από μίσος. Συλλογίζεται άραγε ποτέ τα περασμένα του ό κ. Γληνός, που γεννήθηκε για μιάν άλλη δράση και για ένα άλλο περιβάλλον;

Του τα λέμε αυτά χωρίς καμμιá κακία, ίσως και με συμπάθεια, παρ' όλα τα ταπεινά πράματα, που μας ψέλνουν τα όργανά του, παρ' όλες τις φοβέρες τους. Δέν είμαστε προσωπικοί έχθροί κανενός. Δέν έχουμε εμείς καμμιάν όρεξη να εκδικηθούμε, να τυραννήσουμε, να τουφεκίσουμε. Δέν είμαστε άρμόδιοι για τέτοια έργα. Είμαστε Έλληνες, δέν είμαστε Σκύθες. Συζητούμε ιδέες, ύπηρετούμε τον τόπο μας, με τα λιγοστά μέσα που διαθέτουμε, κι' αγαπούμε την ελευθερία. Την ελευθερία μας και την ελευθερία των άλλων. Μας θλίβει όμως να τον βλέπουμε εκεί τον κ. Γληνό. Όπως έλεγε κι' ό Πέτρος Βλαστός κρινοντας τον Καβάφη: «Η σιωπή θα εΐταν αξιοσέβαστη».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

**ΤΡΑΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ**

Ι Ι

ΤΟ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΥΪΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Στὸ πλαίσιο τῶν παραπάνω ἀπόψεων, μέσα στὰ συνταραχτικά προβλήματα πὸν παρουσιάζει τὸ σημερινὸ διανοητικὸ δράμα — καὶ εἰδικὰ τῆς βαλκανικῆς στάσης ἀγνάντια στὴν ἀλέθρια ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου πνευματικοῦ κόσμου — πιστεύω πὼς ταιριάζει νὰ βάλω τὸ παράδειγμα τῆς Γιουγκοσλαβίας, γιὰ νὰ παραστήσω τὴ συμβολὴ της σὲ μιὰ δυνατότητα βαλκανικῆς πνευματικῆς ἐκδήλωσης.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διανοητικῆς μας ὑπαρξῆς, ὅταν ἕνας λαὸς γεωργῶν γινότανε κύριος τῆς πιδ γραφικῆς περιοχῆς σ' αὐτὰ τὰ ἐπικίνδυνα ἐδάφη, ὅπου ἡ Ἀνατολὴ προστριβεται σταθερὰ μὲ τὴ Δύση, ὅπου τὸ Ρωμαϊκὸ κράτος χάραζε τὴ διαχωριστικὴ του γραμμὴ, ὅπου τὸ Βυζάντιο ἔβαζε ὄρια στὴ Ρώμη κι' ἡ Ρώμη στὸ Βυζάντιο, ἡ Γιουγκοσλαβικὴ σκέψη ἐγκυμονοῦσε σύμβολα τόσο θαυμαστά, ὅσο καὶ ξάστερα, τῆς μεγάλης αὐτῆς διχοστασίας, πὸν χώρισε σταθερὰ τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴ Δύση, στὶς δοξασίες τους, στὶς ἐξαγορεύσεις τους καὶ στὶς στάσεις τους. Ἡ δημοτικὴ μας ποίηση, πρώτη ἐκπόρευση αὐτῶν τῶν ἀντιφατικῶν καὶ μπλεγμένων αἰσθημάτων πούσπασαν τὰ κλασικὰ καλοῦπια καὶ ξέσκισαν τὶς λαϊκὲς μας μάζες, ἔχουνε, μέσα στὴν πρωτοτυπία καὶ τὴ φρεσκάδα τους, τὴ σφραγίδα τῆς διαμάχης αὐτῆς ἀνάμεσα στὶς δυὸ αἰώνιες ἀλήθειες. Ἡ Εὐρώπη ἔνοιωσε αὐτὴ τὴν προσπάθεια καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ κρίσης, ἰδιαίτερα λεπτῆς, ὁ Γκαίτε καὶ μιὰ πλειάδα Γερμανῶν ρομαντικῶν εἰσχώρησαν στὸ δράμα αὐτῆς τῆς διαμάχης. Διὰ μέσου τῶν Δαλματῶν τροβαδούρων, πὸν τραγουδοῦσαν κάτω ἀπὸ τὰ μπαλκόνια τῶν ξευρωπατισμένων μας κυριῶν ἢ συνομιλοῦσαν εὔστροφα, στὰ σαλόνια τοῦ Ντούμ-

προβνικ καὶ τοῦ Σπαλάτου, γιὰ Δάντη ἢ γιὰ Πετράρχη, διὰ μέσου τῶν μαιάνδρων τῆς σοφῆς μας ποίησης καὶ τοῦ χάους τῆς ἀτομικῆς μας σκέψης καὶ διὰ μέσου τέλος τοῦ μεγάλου πρεπου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1848, σ' ὄλον αὐτὸ τὸν ἐπίπονο αἰῶνα, ὅπου ἡ κριτικὴ μας συνείδηση ξυπνᾷ, ἡ διανόησή μας δὲν παύει νὰ παρακολουθεῖ τὶς περιπέτειες αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀλήθειες.

Γιὰ νὰ στηρίξω αὐτὴ τὴ βεβαίωση θὰ μπορούσα ν' ἀναφέρω δέκα ὀνόματα μαρτύρων σχεδὸν ἀγνώστων, πούδωσαν μιὰ ἔκφραση ἀποσπασματικῆς στὶς δυσαρέσκειές τους, στὸ σκεπτικισμό τους, στὴν ἀνικανότητά τους νὰ ἐπιβληθοῦν. Μὰ σὲ τί χρησιμεῖ ν' ἀναφέρω τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν ἀγνώστων, πὸν ἂν σημειώνουμε, γιὰ μᾶς τοὺς Γιουγκοσλαβούς, ἐποχὲς μεγάλες, δὲ σημαίνουνε σχεδὸν τίποτα ἢ κατέχουνε πολὺ λίγη θέση στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐξέλιξη — αὐτὰ τὰ ὀνόματα, πὸν ἀπὸ τοὺς ἀνώνυμους τραγουδιστὲς τῆς δημοτικῆς ποίησης ὡς τὸ μεγάλο μας Νιεγκὸς κι' ὡς τὸ Μέστροβιτς ἔχουν ἔκφρασει, στὸ μέτρο τῆς δυνάμῆς τους, τὴν οὐσία τοῦ δράματος τῆς πνευματικῆς μας συνειδητοποίησης :

Μερικὲς ἀπὸ τὶς προσωπικότητές μας πέτυχαν νὰ μεταφνεύουνε σὲ ξένα περιβάλλοντα κάποιες ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις μας, ν' ἀναμιχθοῦνε στοὶς ξένους πολιτισμοὺς καὶ νὰ εἰσφέρουνε στὴ γενικὴ ἐξέλιξη. Μὰ δὲ χρησίμεψαν ὡστόσο παρὰ σὰν τεχνικὸ ὕλικὸ σὲ περιβάλλοντα διαμορφωμένα. Μόνον στὴ δημοτικὴ μας ποίηση καὶ στὸ Μέστροβιτς παρατηροῦμε μιὰ προσπάθεια ἀνώτερη καὶ καθολικὴ. Ἐκεῖ μονάχα μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ἡ ἀτομικότητα τῆς φυλῆς, γιὰ τὰ τεθοῦνε τὰ θεμέλια της, γιὰ νὰ τονιστεῖ ἡ πρωτοτυπία της στὴ σύλληψη καὶ τὴ μορφὴ. Αὐτὲς οἱ τρεῖς πνευματικὲς ἀξίες, πὸν καθόρισε περίφημα ὁ δοκιμιογράφος Μπράνκο Λαζάρεβιτς, δούλεψαν σ' ἕνα πεδίο ὑπερβολικὰ ἄχαρο, πρωτόγονο, δαρμένο ἀπὸ ὄλους τοὺς ἀνέμους τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν πνευματικῶν ρευμάτων. Ἐνῶ στὴ μεγάλη μάζα, ἀπογοητευμένη καὶ θυσιασμένη, ὁ κίνδυνος τῆς μίμησης εἶναι προφανής, στὶς τρεῖς αὐτὲς ἀξίες ἡ καλλιτεχνικὴ ἔμπνευση ἀναβροῦζει αὐθόρμητα καὶ ἄμεσα, μὲ μιὰ θαυμαστὴ διαισθητικὴ δύναμη, πὸν ζητάει μὲ πάθος νὰ ἐκφραστεῖ. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκόμα μιὰ σύνθεση ὀλότελα κυριαρχημένη (ἀπ' τὴ λαϊκὴ ποίηση ὡς τὸν Ὅμηρο ὑπάρχει ὄλη ἡ διαφορὰ πὸν χωρίζει ἕνα κομμάτι ἀπὸ μιὰ σύνθεση τὸ ἴδιο ἀπὸ τὸ Νιεγκὸς ὡς τὸν Ντάντη) καὶ ἀπὸ τὸ Μέστροβιτς ὡς τὸ Φειδία ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτο στὴν ἔμπνευση καὶ τὴν κυριαρχή της). Ἀλλὰ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀξίες εἶχαν τὸ θάρρος νὰ τεθοῦν ἔξω ἀπὸ τὶς ξένες πραγματοποιήσεις, νὰ ἐμβαθύνουνε καὶ νὰ ἐκφράσουνε τὴν καλλιτεχνικὴ τους συνείδηση ἀτομικά, μὲ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία. Καὶ τοῦτο — ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ Μέστροβιτς — σὲ μιὰ στιγμὴ ὅπου δὲν ὑπάρχει πιά εὐρωπαϊκὸ ὕφος, ὅπου ἡ τάση ὄλης τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν τάξη χάνεται μέσα σὲ μιὰ πνευματικὴ ἀναρχία.

Περὶσσότερο ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἡ τάση αὐτὴ πρὸς μιὰ

τοποθέτηση είναι φανερό στη σκέψη στην απέραντη προσπάθεια της φυλής αυτής που οι ανησυχίες του πνευματικού δράματος της αναταράζουν με υπέρτατη ένταση μεταξύ της 'Ασίας και της Μεσευρώπης. Ειδικότερα κατά τη διάρκεια των τελευταίων σαράντα ετών, όταν η ευρωπαϊκή πλάνη έτρεφε τις παραισθήσεις των πρώτων μας προσκυνητών, γιατί αυτοί, μνημένοι στη δυτική τεχνική, τη χρησιμοποίησαν για να υποβάλουν στον έλεγχο της κριτικής του την πλάνη της Δύσης. Στο έξης αντιμετωπίζουν τη δυτική σκέψη με ένα σοβαρό και μελαγχολικό βλέμμα.

Από καιρό η δυσπιστία στη Δύση φανερόνταν σε ένα ώριμο άριθμό αντιπροσωπευτικών προσωπικοτήτων. Αλλά ήταν μια ρομαντική τάση, παραπλανημένη σε μια ζωηρή πίστη στη Ρωσία και την Ανατολή, μια ιδιότροπη και παιδαριώδης αγανάκτηση κατά της Δύσης. Η αντίθεση αυτή, διαρκώς ξεσκεπάζεται στο έσωτερικό δράμα κάθε διανοούμενου, εκφράζεται άριστοτεχνικά από ένα από τους καλύτερους συγχρόνους συγγραφείς μας, τον κ. Krljeja στην υπέροχη ύπαρξη του πατέρα Krijanitch, που, τρεις αιώνες προωτέρα, επιχειρούσε «σε μια ευθεία και μυωπική προσπάθεια αλλά πνευματικά τίμια, να ειρηνεύσει μέσα του τη Ρώμη και το Σλαβισμό». Η ειρηνευση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Έμεινε σ' αφλογερός πόθος, σ' α μια κόκκινη γραμμή στην ανήσυχη ψυχή του πνευματικού μας κόσμου, που μόνο ο Μέστροβιτς και η γενιά του ανέλαβαν να ξεσκεπάσουν για πρώτη φορά. Εξ ου η δυσπιστία στην άμεσο και κοινή εισαγωγή.

Στην αυτή σειρά ιδεών ο κ. Krljeja έδειξε επίσης σε μερικά από τα τελευταία του δοκίμια την άπελπιστικά μεγάλη απόσταση, που χωρίζει τη θέση των προβλημάτων σε μ' ας και στο έξωτερικό. Για μια δλόκληρη σειρά αιώνων, η θέση αυτή ήταν σε μ' ας άρνητική. Αυτό ο παραλληλισμός, που χάραξε η πολεμική φύση του Krljeja έχοντας υπ' όψη τις πνευματικές προσπάθειες του τόπου μας, θα μπορούσε να καταστρωθεί με άριθμούς και με χρονολογίες για όλες τις βαλκανικές χώρες. Τί τραγουδούσαν σε μ' ας π. χ. τη στιγμή που ο Μπωντλαίρ μεταμόρφωνε την ποίηση, τη στιγμή που ο Νίτσε άρχιζε να εκφράζεται; Και πριν και μετά; Αυτή η καταπληκτική και καταθλιπτική απόσταση ύπογραμμίζει το τραγικό παράδοξο των ατομικών μας προσπαθειών, της βαλκανικής πνευματικής μας άθλιότητας, που είναι τόσο βαθιά αισθητή σε μ' ας και που εκφράζει τόσο λεπτά ένα από τα πιο φίνα πνεύματά μας ο κ. Ούγιεβιτς στον Έλεγχο της συνείδησης του — ανατριχιαστική μαρτυρία αυτής της συνείδησης της κατωτερότητας και των καταστρεπτικών συνεπειών, που είχε σε μια δλόκληρη γενιά μια πολύ γλήγορη άφομοίωση των ευρωπαϊκών αξιών.

Το σκληρό πείραμα του πολέμου άνέτρεψε την κατάσταση ανεβάζοντας στην επιφάνεια μια νέα γενιά, που έχει τη συνείδηση ότι ένιωσε και ξεπέρασε τη γοητεία της δυτικής αποκάλυψης και που τοποθετήθηκε αποφασιστικά σε μια αντίθετη περιοχή. Η εκκαθάριση της Ευρώπης και η κατάσταση των

πιο αξιόλογων δυτικών κύκλων αυτά τα τελευταία δέκα χρόνια έκαναν τα πιο προσωπικά μας τάλαντα να καταφέρουν να θέσουν την προσωπικότητά τους σε νέες στάσεις. Τα έργα ενός Krljeja, ενός Tsankar, ενός Tsrtiansky και, λίγο προωτέρα, ενός Tsankar, για να μην πάμε ως την γενιά του Ράκιτς και του Ναζόρ επιβεβαίωσαν με τα έργα τους την απόσταση που μ' ας χωρίζει από το έξωτερικό και έβαλαν τη σφραγίδα της προσωπικότητάς τους. Είναι οι θαρραλέοι τεχνίτες της πνευματικής μας άπολύτρωσης. Με τις σπάνιες έξαιρέσεις, που μνημονεύτηκαν παραπάνω αντιπροσωπεύουν την κριτική μας στάση και την άνεξαρτησία της κρίσης μας. Ζούν βαθιά τα προβλήματα της ζωής και τέχνης και άρνούονται άπόλυτα να μιμηθούν τις αξίες των άλλων λαών. Αυτή η παλιά πάλη που συνεχίζεται σταθερά από τα πρώτα ψηλαφητάματα της σκέψης μας και που ξαναζωντανεύει στη στιγμή της κρίσης και των βιαιών αντιθέσεων, είναι φανερό στην ξεχωριστή και πολλαπλή προσωπικότητα, στο ρωμαλέο τάλαντο του Krljeja, που, αν και είναι τοποθετημένος σε μια ευρωπαϊκή προοπτική, αντιπροσωπεύει, χωρίς άμφιβολία, μια αξία από τις πιο χαρακτηριστικές ανάμεσα σε κείνους, που δουλεύουν στη γραμμή Βαλκάνια — Μεσευρώπη. Η φωνή του, έντονα προσωπική, βίαια και δυνατή, βγαλμένη από τα βάθια της αντιφατικής κι επαναστατικής του φύσης, βουτιέται ως την καρδιά του πνευματικού μας δράματος και άπαντάει στη διπλή ζωή της Ανατολής και της Δύσης με ένα τόνο σοβαρό, βαθύ και πειστικό. Μεταξύ του Μέστροβιτς και του Krljeja υπάρχουν βαθιές διαφορές στις πνευματικές και κοινωνικές αντιλήψεις αλλά και οι δυο αντιπροσωπεύουν τις δυο στάσεις, που η Γιουγκοσλαβία έχει πάρει μπροστά στο σύνολο του μεγάλου αυτού προβλήματος. Μ' αυτούς φανερώθηκε ο βαθύς μας σκεπτικισμός μπροστά στη μίμηση και η ιδιαίτερη στάση μας μπροστά στα προβλήματα της καλλιτεχνικής δημιουργίας και της επικαιρότητας. Μέσα σ' αυτά τα αντιφατικά πνεύματα μπορεί κανείς να έντοπίσει όλη μας την πνευματική κατεύθυνση, που μακριά από τα χαλάσματα της δυτικής μίμησης, όλο και μπαίνει βαθύτερα σ' ένα δρόμο αποφασιστικά προσωπικό. Σε όλες τις περιοχές της σκέψης και της τέχνης του τόπου μας, αντιμετωπίζουν σήμερα τα προβλήματα με μάτι ξάστερο και φωτεινό. Διαπιστώνουν την έπείγουσα ανάγκη της λύτρωσης από τον έπαρσιτισμό. Η Ευρώπη έπιψε να μ' ας θάμπώνει με τις μόδες της. Κάθε ευρωπαϊκό φαινόμενο συζητείται ψυχραία και περνάει από το κόσκινο ενός σωτήριου κι άναγκαίου σκεπτικισμού, από μέρα σε μέρα η θέση μας παίρνει μορφές λογικής κατασκευής, που μ' ας οδηγούν από σταθμό σε σταθμό σε μια ξάστερη συνείδηση της προσωπικότητάς μας. Ο Μέστροβιτς πρώτος κίολα; έδωσε το πενάσταγμα του πόθου αυτού του λαού, που, χιές άκόμη, άπουσίαζε από την πνευματική συναυλία αυτού του κόσμου. Από την εποχή του Μέστροβιτς μια δλόκληρη νέα και ποικιλόμορφη γενιά δημιουργών και στοχαστών θυσιάζει τον καλύτερο έαυτό της για να δώσει

στις πολλαπλές τάσεις κι' επιθυμίες του λαού μια αρμονική κατεύθυνση, που ή χώρα, σαν τέτοια, κατέχει κιόλας.

Στό σταυροδρόμι της Δύσης και της Ανατολής ή πνευματική Γιουγκοσλαβία, σαν πνευματική αξία και σαν πολιτικός οργανισμός, καλείται να λάβει μέρος στον αγώνα ανάμεσα στους δυο αντιφατικούς πόλους του κόσμου με τη φιλοδοξία να πραγματοποιήσει μια εσωτερική συμφωνία, ακολουθώντας τις παλιές προφητείες, που απευθύνει το έργο αυτό στα πιο φωτισμένα κι' εμπνευσμένα πνεύματα της. Για το σκοπό αυτό συγκαταναύει στις οδυνηρότερες θυσίες μιας εθνικής ομάδας, διασπασμένης κι' αγνοημένης χις ακόμη. Σ' αυτή τη βαθιά χαρακτηριστική προοπτική, που περιπλέκουν συχνά οι μεγάλες δυσχέρειες της στιγμής αυτής κρύβεται επίσης το μεγάλο μυστήριο της αποστολής μας, μπροστά στη σύρραξη του σύγχρονου πνευματικού κόσμου.

ΜΠΟΓΔΑΝ ΡΑΔΙΤΣΑ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ : Τὰ χρόνια μου και τὰ χαρτιά μου. Ἡ ποιητική μου.
Ἔκδοσις «Ἐστίας» 1933.

Ὁ Παλαμᾶς κριτικός, ὁ Παλαμᾶς αἰσθητικός, ὁ Παλαμᾶς ἐξηγητής και ψυχαναλυτής του ἔργου του και τῆς ζωῆς του, ὁ Παλαμᾶς πεζογράφος! Πόσα θέματα για πλατὺ ξετύλιμα ξεπηδᾶνε τὸ ἕνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο καθὼς ξεφυλλίζεις τις γόνιμες σελίδες τοῦ Α' τόμου τῆς «Ποιητικῆς» του που εἶναι μονάχα ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο «Τὰ χρόνια μου και τὰ χαρτιά μου». Θὰ ἔπρεπε ν' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸν τίτλο που χτυπᾶ στὰ μάτια σαν προβολὴ ἑνὸς ἀνεξάντλητου ὕλικου. Μὰ δὲν εἶναι δυνατό νὰ γίνει ἐδῶ διεξοδικὴ ἀνάπτυξη και κατάταξη μεθοδικὴ κάθε ιδέας και κάθε ἀρχῆς αἰσθητικῆς που ἄλλου ψηλαφίζει και προσπερνᾶ γοργὰ ὁ ποιητής και ἄλλου ἐπίμονα πραγματεύεται καθὼς θεωρεῖ τὸ ἔργο του με τὴν ἀπρόσωπη φροντίδα που θὰ ἔβλεπε κάποιον ἔργο ξένο, μὰ που ἡ φροντίδα τούτη θερμαίνεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ πείρα, ἀπὸ τὴ φτερωμένη και ἀσύγκριτη ἐμβρόθια τοῦ νοικοκύρη. Ὁ Παλαμᾶς ἀγαπᾶ τὸ ἔργο του με ὅλη τὴ φλόγα και τὴ συναισθηματικὴ ποικιλία τοῦ δημιουργικοῦ και μεγαλόψυχου ἔρωτα. Τὸ ἀγαπᾶ σαν ἕνα μέρος τῆς ποίησης — που εἶναι ἡ μεταφυσικὴ του ἀγάπη και τὸ μοναδικὸ κίνητρο τῆς ζωῆς του — τὸ πιὸ τρυφερὸ μέρος, τὸ πιὸ γνώριμο, τὸ πιὸ καλόβολο. Ἀπὸ τὴν ἀγάπη του αὐτὴ ἀναβρῦζει και ἡ διάθεσή του νὰ τὸ ἐξηγήσει ὁ ἴδιος, νὰ τὸ τοποθετήσει μέσα στὴν πορεία τῆς πνευματικῆς μας ἐξέλιξης, νὰ δείξει τὴν εσωτερικὴ του πολυπλοκότητα κάτου ἀπὸ τὸ φῶς τῆς πιὸ πλατειᾶς αἰσθητικῆς και ψυχολογικῆς ἀπλοποίησης. Προσφέρει στὸν κριτικὸ, στὸν ἀναγνώστη, στὸν ἄνθρωπο, ὅσα στοιχεῖα μπορεῖ πιὸ πολλὰ στοιχεῖα ἱστορικά, ψυχολογικά, φιλολογικά, τεχνοκριτικά· μᾶς ἀκονίζει, μᾶς λεπτύνει, μᾶς πολλαπλασιάζει τὴν ὅποια οὐδεύερα, μᾶς ἀρματώνει με πρώτης ἀνάγκης ἐφόδια αἰσθητικά, και μᾶς φέρνει σὲ γωνιὲς ἀπόκρυφες και σὲ ἀπρόσιτα λημέρια ποιητικῆς συγκίνησης που μονάχοι μας ποτὲ δὲ θὰ τὰ βρῖσκαμε, ὄχι γιατί δὲ δείχνονται στὸ τραγοῦδι του μέσα μὰ γιατί δὲ μᾶς βοηθᾶ τοῦ ἑαυτοῦ μας ἡ κριτικὴ δύναμη και τὸ ποιητικὸ ψυχόρμητο. Μὲ ὅλα ὅσα λέμε και γράφουμε, δὲν εἴμαστε ἀκόμη τροφοδοτημένοι ἀρχετὰ για ν' ἀναπληρώσουμε μόνοι μας τὴν «Ποιητικὴ» τοῦ Παλαμᾶ στὸ αἰσθητικὸ τῆς ἔργου. Μὰ μήτε εἶναι και ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς «Ποιητικῆς» ἡ αὐτοερμηνεῖα. Ἡ σκοπιμότητα τοῦ εἶδους αὐτοῦ ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὴν ἀυθόρμητη ἀνάγκη τοῦ ποιητῆ νὰ ἐκφραστεῖ και στὴ γλώσσα τῆς κριτικῆς, συμπληρώνοντας, εὐρύνοντας και στερεώνοντας τὴν καθαρὴ, τὴ συνθετικὴ ἐκφραση τῆς ποίησής του. Δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μέγας ποιητής δίχως νὰ εἶναι προικισμένος με κριτικὸ πνεῦμα δηλ. χωρὶς λογικὴ και μαθηματικὴ συνείδηση τοῦ πῶς ἐνεργεῖ και λεπτομερειακά και συνολικά τὸ σύμπλεγμα τῆς ποιητικῆς του δεξιωσύνης· και καλὰ καλὰ δύσκολο εἶναι νὰ ξεχωρίσεις καθαρὰ τὰ ὄρια τοῦ κριτικοῦ μέσα σ' ἕναν ποιητῆ. Ἀφθονα τὰ παραδείγματα μέσα στὴν ἱστορία τῆς ποίησης. Μὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πᾶμε μακριά. Ἡ στοχαστικὴ τοῦ Σολωμοῦ και ἡ λογικὴ, μαθηματικὴ σύλληψη τῶν ἔργων του, ὁ αἰσθητικὸς καταμε-

ρισμός της κεντρικής ιδέας στις λεπτομέρειες του ποιήματος, και όλα τα κριτικά σημειώματα που άφησε, λαμπρά δείγματα είναι της κριτικής του ιδιοφυΐας, που δυστυχώς, ενεργούσε κάποτε αντίθετα στην κατεύθυνση της ποιητικής του όρμης. Μά εκεί που συνεργάζονται απόλυτα το κριτικό και το ποιητικό πνεύμα, το αισθητικό αποτέλεσμα είναι θαυμαστό. Και μήπως το έργο του Μπωντλαίρ και του Βαλερύ δεν είναι ο θρίαμβος της συνεργασίας κριτικής και ποίησης; Μά εδώ στην Ελλάδα δυσπιστούμε να παραδεχτούμε τέτοιου είδους συνεργασίες επειδή νομίζουμε πως κριτική θα πει να γράφεις σημειώματα σ' εφημερίδες και περιοδικά. Αν εξαιρέσουμε τον Παλαμά, ή πνευματική ανεπάρκεια όλων σχεδόν των ποιητών μας και των συγγραφέων μας είναι ολοφάνερη, πολύ κατώτερη από τη φυσική αξία του ταλέντου τους. Και δείχνεται η πνευματική ανεπάρκεια στον φουσκωμένο εγωισμό τους κάθε φορά που θα τύχει να μιλήσουν για το δικό τους έργο ή ακόμα για το έργο ενός άλλου. Δεν κατορθώνουν οι πιο πολλοί παρά να γράφουν εγωϊστικά σημειωματάκια για την έντύπωση που έκανε στον τάδε και στον δείνα, τουτο κι' εκείνο το τραγουδάκι τους! Ο Παλαμάς είναι ο μόνος που στοχάστηκε συστηματικά, με δημιουργικό πάθος άπανου στα προβλήματα της ποίησης και της τέχνης που δέ δημιούργησε μονάχα μια ποίηση μ' και μια φιλοσοφική συνείδηση της ποίησης αυτής. Η άπεραντη κριτική του εργασία και η συγκεντρωμένη σε τόμους και ή σπαρμένη άφθονα σε λογής εφημερίδες και περιοδικά τον ύψώνει πάνω απ' όλους τους κριτικούς μας που αν εξαιρέσουμε δυο - τρεις, οι άλλοι σέβονται στο πιο στεγνό δημοσιογραφικό επίπεδο. Με την «Ποιητική» του ο Παλαμάς — αν και πολλά κομμάτια της δημοσιευμένα ήταν κατά καιρούς — μ' έκαμε την επίσημη αποκάλυψη της αυτοκριτικής του συνείδησης. Ο Παλαμάς δεν είναι μόνο κριτικός στην πράξη. Δέ δείχνει μόνο με παραδείγματα έξοχα — όπως είναι ολοκληρωτό «μάθημα του καθηγητή» — πως πρέπει να γίνεται ή ερμηνεία και ή ανάλυση ενός ποιήματος για να μη παραμορφώνεται ο ποιητής σε βάρος της κριτικής αδεξιότητας και κακοπιστίας. Έχοντας πικρή πείρα των τρόπων που αντιμετώπισε το έργο του ή κριτική μας κάθε φορά που θέλησε να το κατεβάσει από το ύψος του — και προ παντός από την καλοπροαίρετη μ' κακοσυνείδητη στα πόδια της κριτική του Χατζόπουλου που ο ίδιος πιο ύστερα την αναθεώρησε — χάραξε ζωντανά και συμπυκνωμένα στο Β' Κεφ. της «Ποιητικής» το πορτραίτο του καθώς πρέπει να είναι και να δουλεύει κριτικού. Μαθητής του Ταιν μ' άδίκως να σκλαβώσει την προσωπική του ελευθερία στον αλύγιστο ντετερμινισμό, έχοντας δυναμώσει και στερεώσει την ιστορική του μέθοδο με τις αισθητικές αρχές που πήγασαν από τα έργα των Γάλλων συμβολιστών, έχοντας περσεί κι' από τα συμπεράσματα της ψυχολογικής επιστήμης, πιστεύοντας στην παντοεινή βασιλεία, στην παντοκρατορία των Ίδεων που κατά βάθος μένουν ίδιες, όμως αλλάζουν μορφές κατά τις εποχές και τις ώρες της ενέργειάς τους, βλέπει και τον κριτικό σαν ποιητή που μεταφέρει στη γλώσσα του ξανασυνθεμένο ένα έργο της φαντασίας. Τον βλέπει ακόμη σαν ένα πνεύμα μαντικό, καλλιτεργημένο επιστημονικά, που κατεβαίνει εύκολα στα πολυδαίδαλα μυστήρια της ποιητικής φαντασίας και μ' κάνει γνωστά και απλά όσα ψαρεύει εκεί πέρα. Το δυστύχημα είναι πως τέτοιος ιδανικός κριτικός δεν αντίκρισε ακόμη το Παλαμικό έργο: έχτος από τον ίδιο τον ποιητή. Ο ποιητής μπορεί να κατεβεί ελεύθερα εκεί που ένας κριτικός αναγκάζεται να υποθέτει και να συμπεραίνει. Ο κριτικός μηχανισμός του Παλαμά — καθώς και στην «Ποιητική» και στην άλλη του πεζή εργασία δείχνεται — δεν είναι καθόλου διάφορος από τον ποιητικό του μηχανισμό: είναι αυτός ο ποιητικός μηχανισμός μεταφερόμενος σε άλλα επίπεδα ενέργειας: μηχανισμός συνθετικός κι' ως μεταχειρίζεται για εργαλείο του την ανάλυση: *εναργής, ολοκληρωμένος, πανταχού παρών, κρατώντας σ' επιφυλακή άπεραντες στρατιές γνώσεων. Μηχανισμός δυναμικός. Κάθε αναλυ-*

τική ενέργεια του Παλαμά είναι σύγκαιρα και μ' άση αυθόρμητη προς την άμεση ανασύνθεση, κάτω από νέα μορφή, των στοιχείων που άπλοποίησε και ξεχώρισε. Αυτό γίνεται άφορμή να μην ξεαντλεί ποτέ το θέμα του, και να βυθίζει ολοένα και πιο μέσα τη σκέψη του, σε πυκνότερα και πλουσιότερα στρώματα ύλικού. Έτσι το ενδιαφέρον του αναγνώστη άντι να λιγοστεύει, δυναμώνει, παρυσέρνεται στο στρόβιλο της φτερωμένης και όλο παλμό σκέψης του κριτικού που κάποτε άντιλαλεί και σαν ολοκάθαρη μουσική. Έχει σε άφταστο βαθμό αναπτυγμένη την επιγραμματική, την άποφθεγματική μαεστρία, είναι άνεξάντλητος σε παραστατικά κριτικά σύμβολα που θαυμαστά εκφράζουν όλο το πλάτος και το βάθος των ιδεών και κάθε πολύπλοκης παρατήρησης που κάνει ένδοσκοπόντας και την ποίησή του και την ποίηση. Υπάρχουν στην «Ποιητική» άμπόλλες σελίδες έξοχες όπως είναι το «Μάθημα του καθηγητή» «Η Δόξα» «Τό βιβλίο» «Πώς ζει ο ποιητής με το έργο του». Και είναι περιτό να μιλήσει κανείς για τη γλώσσα του Παλαμά: την πιο πλούσια, την πιο σύνθετη, την πιο εύλύγιστη και παραστατική γλώσσα που ευτύχησε Έλληνας κριτικός να μεταχειριστεί για να εκφράσει τις Ίδέες του. Ο Παλαμάς ξοδεύει από ένα πολυσύνθετο περίσυμα ποίησης και σκέψης σε μ' ά εποχή που άλλοι στίβονται για να πούνε κοινοτυπίες.

Μεσ' άπ' την «Ποιητική» προβάλλει καθαρά μ' ά προσωπικότητα, μ' ά φησιονωμία, μ' ά ψυχή και μ' ά σκέψη που έχει δική της ύπόσταση, δικούς της νόμους, δική της αρχή και κατεύθυνση: προβάλλει ένας πνευματικός τύπος, δυνατός και πρωτότυπος και γόνιμος. Είναι ο ίδιος τύπος που προβάλλει μεσ' άπό την Πολαμική ποίηση. Και ή «Ποιητική» φέρνει μπροστά μας πάλι ολοκληρωτό το έργο: έκτεταμένο, υψηλό, πολυσύνθετο, και όμως ένα και άχώριστο, κατά βάθος, με όλη του τη φαινομενική άντιφατικότητα. Την πλαστική του ένότητα προσπαθεί να μ' ά δείξει ο ποιητής σε κάθε κεφάλαιο της «Ποιητικής». Είτε ερμηνεύει ένα και μόνο ποίημα, είτε ξεχωρίζει τα είδη των λυρισμών που διακρίνουν την ποίησή του, είτε μιλά για τη γλώσσα, για τον στίχο και για τον ρυθμό, είτε ανατρέχει με θαυμαστή οξυδέρκεια και ψυχολογική δεινότητα στα πιο περίπλοκα αίτια των ποιημάτων του, είτε βλέπει το ποίημα σαν κύτταρο, είτε σαν άποκρυσταλλωμένο πλάσμα, την ένότητα έχει στο νού του, την ένότητα μ' ά δείχνει τη συγκοινωνούσα γραμμή που συνδένει τα πρώτα του, και με νεανική άπλότητα συνθεμένα ποιητικά θέματα, με τα στερνά του πολυσύνθετα και δυσκολοξεδιάλυτα έργα.

Έκείνοι που κατηγορούν το έργο του Παλαμά για την έλλειψη της πολυθρόλης της ένότητας δεν είναι δυνατόν να το έχουν μελετήσει προσεχτικά και με σύστημα. Ο άπεραντος πλούτος των θεμάτων του, ή ποικιλία της μορφής του και του ρυθμού του, εξαπατάνε τον επιπόλαιο στοχασμό και τον παραπλανάν μέσα στον λαβύρινθο μ' άς φαινομενικής άντιφατικότητας. Θα έπρεπε να μιλήσει κανείς πλατύτερα για το κεφάλαιο «Οι τρεις λυρισμοί». Στις σελίδες του ξεχωρίζεται και κατατάσσεται το περιεχόμενο της Παλαμικής ποίησης και τα σημαντικότερα κέντρα της άφετηρίας της. Μά μήτε ο ποιητής προφταίνει στο κεφάλαιο αυτό να μ' ά αναπτύξει και να μ' ά αναλύσει τα θέματα που άγγίζει. Τα ξεχώρισε, τα χαρακτήρισε: θα τα ξεαντλήσει στον δεύτερο τόμο της «Ποιητικής» του. Όμως γράφει έξοχες σελίδες που ανασταίνουν κριτικά και με μ' ά συγκινητική θέρμη τις πρώτες αναμνήσεις του από το Μισολόγγι: άναμνήσεις ήρωϊκές και μυθολογικές, λουσμένες στον άγέρα που άνάπνευσαν οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» και ο Μπαίρον, άνεμισμένες από το μαϊστράλι που τρικύμιζε τη λιμνοθάλασσα. Όλ' αυτά τα σπέρματα, ριγμένα και ριζωμένα έντός του, στα πρώτα τρυφερά του χρόνια, θα γίνουν άργότερα χρυσά όρητηρία της δημιουργικής του φαντασίας, κέντρα ήρωϊκής και τραχύλαλης έξαρσης, τρισβάθου συναισθηματισμού και είδ. λλιακής τρυφερότητας. Στο κεφάλαιο

«Πώς ζει ο ποιητής με το έργο του», εν' από τα πιο σημαντικά φαινόμενα της νεοελληνικής διανόησης, ζωγραφίζεται διαδοχικά, και με λυρική γαλήνη, ή ψυχολογική και σιωπηλή πορεία των ποιημάτων που συγκεντρώθηκαν στον τελετουργικό τόμο των «Βωμών». Βλέποντας το βάθος από το οποίο ξεκίνησαν τα ποιήματα αυτά, και τους σταθμούς που πέρασαν, δικαιολογείς και το ύψος που φτάσανε. Το νόημα της ποίησης, ή άοριστία που κρύβεται μέσα στη λέξη «Ποιητής» περιεχόμενο *αίσθητό*.

Μερικοί μπορεί να πιστεύουν πως η εποχή μας ξεπέρασε και αχρήστεψε πολλές από τις ποιητικές αρχές του Παλαμά. Ετύχημα θα εΐτανε γι' αυτούς, αν οι καινούργιες αρχές τους είχανε τη δύναμη να τους μεταμορφώσουνε όχι σε *Ποιητές* — που τέτοιο θαύμα! — μα σε υποφερτούς στιχοπλόκους και γραφιάδες. Μα σε καιρούς που άρχισε να γίνεται λόγος σοβαρός για την αναρχική *Ποίηση* του Παπατσώνη και την ούροπότιστη *αίσθητική* του Ράντου πρέπει κανείς να θεωρεί βέβαιο πως η «Ποιητική» του Παλαμά θα περάσει απαρατήρητη. Μα δεν έχει να χάσει τίποτα.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

«Όπως έλεγε ο φίλος κ. Γ. Θεοτοκάς σε μια πρόσφατη κριτική του, ο κ. Κώστας Βάρναλης πίστεψε πως είναι προφήτης και βάλθηκε να σώσει την ανθρωπότητα ολάκερη, με το ζόρι και με το καλό. Ο κ. Μανώλης Κανελλής επαθε κάτι χειρότερο. Πίστεψε πως είναι Σατανάς. Με κέρατα και με ούρα και με γαμπά νύχια, που σπαράζουνε σάρκες, και με στόμα ήφαιστειώδες, που βγάζει φωτιά και λάυρα και τρέμει ο ντουνιας.

«Ήμουν άριστοκράτης χάρος, αλλά χάρος», λέει στον πρόλογο της νέας συλλογής του («Οι Όρειχαλκοι», Αθήνα 1933), κρίνοντας την προηγούμενη ποιητική εργασία του με συγκινητική κοκεταρία. «Ήθελα να φουχτιάσω σαν όβιδα τη νύχτα, να την πετάξω πάνω στην ύψηλιο, να τη σαβανώσω με ζόφο, να τινάξω σε μια γιγάντια έκρηξη του, αιώνες, τις τέχνες και τους λαούς. . .» Βρέ άμάν! μήν το κάνεις! άποκρινόντανε σαστισμένα τα πλήθη των άστων και των προλεταρίων, που παρακολουθούσαν με αγωνία αυτήν την τολμηρή προσπάθεια.

Τώρα όμως αυτά τελείωσαν. «Τώρα επαναστάτης με μπλούζα πάνω στην ποίηση, αυριο πάνω στο οδόφραγμα τυρταίος με φτερά». Βαί! βαί! βαί! . . . Το τί τραβοῦνε οί φουκαράδες οί άστοί μες στους λυρικούς αυτούς «Όρειχαλκούς» είναι άπερίγραφτο. Ο άείμνηστος Δάντες Άλγκιέρης ως πάρε κάτω από τη μασχάλη την καθυστέρημένη Κόλασή του κι' ως πάει να κρυφτεί καταισχημένος. Ο κ. Κανελλής έσπασε όλα τα ρεκόρ της σατανικής μεγαλοφυΐας.

Θα βρω στην κόλασή μου, δολοφόνοι,
το πυρωμένο άτσάλι που καρφώνει
στα κούτελα το στίγμα των καιρών.

Έκφυλοι, άρσενικοίτες, αίμομίχτες,
άγέλες από λιμασμένες νύχτες
οί «Όρειχαλκοί» τους τάφους σας θα τρών!

(Έτσι κ'ή άρσενικοιτία τρῶει φάπες από κεί που δεν τις περίμενε, ως άδίκημα άποκλειστικό της άστικής τάξης. Μο τί φρονοῦν άραγε οί θαυμαστές του κ. Καβάφη, που δε θεωροῦνται συνήθως μήτε και θέλουν να θεωροῦνται ως άντιπρόσωποι του άστικού καθεστῶτος;)

Ω κνόδαλα πλασμένα για τη ρόμπα (σίκ)
ή λέξη μου πετῶ καθῶς ή μπόμπα,
στο νοῦ του κόσμου άνοίγει μιῶ πληγή.
Με στίχους την ύπονομό σας φράζω,
κάγκελλα γύρω στην Έλλάδα βάζω,
για σῶς έκαμα κάτεργο τή γή!

Του λίβελου κατάδικοι ισοβίτες,
αίώνια θα πλανιέστε σαν άλητες
στις μαῦρες μου σελίδες ρουπαροί. . .

Όπως βλέπετε, ο κ. Κανελλής είναι άπολύτως πεπεισμένος για την αϊωνιότητα των στίχων του. Και δεν έχει άδικο. Κάποτε θα γκρεμοτσακιστεί αυτή ή άτιμη μπουρζουαζία, που δεν ξέρει να εκτιμήσει τη μεγαλόπνοη ποίησή του, και θα ερθει ένα καθεστῶς «εις το ύψος των περιστάσεων» :

Κύβοι, του Μάρξ στοχασμοί, θα πατοῦν τον πολυέδρο άγέρα
μιῶ πυραμίδα από δύναμη εργάτη στο νοῦ θα χτιστεί
δε θῆναι ή άγάπη ιερόδουλη με την παλάμη άνοιχτή.
Δε θῆχει σχήμα του εγκλήματος πλέον ή λεύτερη σφαίρα.

Ω έσύ Ρουσία, του νέου μας κόσμου πλατῦ πρωτοβρόχι!
Ίδιες σταγόνες ήλίου θα πίνει το κάθε κορμί.
Θῆναι εργοστάσια τα σώματα κ' οί τρίγωνοί τους λαιμοί
τις φλογερές τους άνάπνιες θα χύνουνε σαν καπνοδόχοι.

Φυσικά, όταν συμβοῦν όλα αυτά τα άραϊα πράματα, όταν πραγματοποιηθοῦν, με το καλό, τα εργοστάσια - σώματα κ' οί λαιμοί - καπνοδόχοι κ' οί φλογερές άνάπνιες κ' οί κύβοι στοχασμοί, τότε κ'οί «Όρειχαλκοί» θα πάρουνε τη θέση που τους αρμόζει μες στη συμταθητική αυτή «κουλτούρα».

*
**

Σά να μήν έφτανε ή «προσχόρηση» του κ. Κανελλή, ή επαναστατική λογοτεχνία πλουτίστηκε τελευταίως και με τον άργόσχολο μπλαζετισμό του κ. Κώστα Ούρανη. Ό συμπαθητικός αυτός esthete πληροφορήθηκε από τις εφημερίδες ότι ο Andre

Γίδο έκανε κάποια δήλωση πίστης στο σοβιετικό καθεστώς. Μαθημένος από τα μικρά του χρόνια να ακολουθεί πιστά τους τελευταίους σνομπισμούς της Εύρώπης, ο κ. Ουράνης έσπευσε να μιμηθεί το συγγραφέα των «Κιβδηλοποιών» και μās παρουσίασε σε μιὰ λαθραία φυλλάδα της Αθήνας τη δική του «προσχώρηση». Καί κατόπι πήρε βόλτα τα σαλόνια για να δει τί έντύπωση έκανε στις κυρίες.

Το δυστύχημα είναι ότι ο κ. Ουράνης δέ μελέτησε ποτέ του ούτε το πιό στοιχειώδες έγχειρίδιο του μαρξισμού κ' έτσι πάτησε την πήττα πανηγυρικώς και μεγαλοπρεπώς. Μās πληροφορεί πρώτα - πρώτα ότι υπάρχει μιὰ «δύναμη πιό δυνατή από κάθε συμφέρο». 'Η δυνατή αυτή δύναμη είναι (για φαντάσου!) ή «συνείδηση». Κ' ή συνείδηση το λοιπόν επιβάλλει στον κ. Ουράνη να χειροκροτήσει την κομμουνιστική Έπανάσταση έπειδή ή αστική τάξη «θέλησε έσκεμμένα και φλεγματικά το θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων». Κάτω το αστικό καθεστώς που «δὲ διαφέρει από άγρια ζούγκλα». — «Οί συνθήκες, οί αναρίθμητες διασκέψεις, ή Κ. Τ. Ε., οί συζητήσεις για άφοπλισμό—όλα κωμωδία», διαβεβαιώνει ο κ. Ουράνης στα πλήθη που τον παρακολουθούν έμβρόντητα. Τί τολμηρός, ma chère, τί φοβερός!..

Θέλετε τώρα να ακούσετε και το τελειωτικό, το καταθλιπτικό έπιχειρήμα, με το οποίο ο κ. Ουράνης ανατρέπει, μιὰ για πάντα, τα έπιχειρήματα των αντιφρονούντων; Είναι έπιχείρημα άληθινά μνημειώδες, που επισκιάζει από πολύ ψηλά όλες τις «αστικές» φιλοσοφικές και επιστημονικές σχολές. 'Ιδού το, διατυπωμένο με την άφραστη απλότητα της μεγαλοφυΐας: «Όσοι διατείνονται ότι το τελευταίο αυτό (το αστικό καθεστώς) μπορεί ν' αναγεννηθεί σε μιὰ ζωή ήθικώτερη «όπως ο φοίνικας που αναγεννιέται από την τέφρα του» λησμονούν, ή καμώνονται πως λησμονούν, ότι το πουλί αυτό είναι μύθος— ότι δὲν υπήρξε ποτέ».

Και τώρα οί αισχροί «μπουρζουάδες» ως βουβαθούν επί-τέλους. 'Η συζήτηση θεωρείται λήξασα, 'ο κ. Ουράνης εξάντλησε το θέμα.

Υπάρχει ώστόσο ακόμα κάποιο μικρό ζήτημα, που δὲν το άγνοεί ο τόσο κοσμικός και σμάρτ μπολσεβικισμός του κ. Ουράνη. «Μένει, βέβαια, το αίμα που θά χυθεί» μās λέει νοστιμώτατα και ψυχραιμώτατα, μ' ένα ύφος ο άθεόφοβος σά να έπρόκειτο για κανένα σαρπράϊζ - πάρτυ. «Όπωσδήποτε το αίμα που θά χυθεί δὲ θάναί ποτέ όσο χύνει κάθε τόσο το αστικό καθεστώς στους πολέμους που διοργανώνει— και θάναί για μιὰ τελευταία φορά».

Κάνετε λοιπόν το σταυρό σας, κυρίες και κύριοι, κ' ετοιμαστείτε να σās άποκεφαλίσει ο ευγενέστατος μονυελοφόρος ποιητής (ποιός να τ'όλεγε!). 'Η τελευταία αυτή δήλωσή του είναι τουλάχιστο μιὰ κατηγορία ότι το αίμα σας δὲ θά πάει χαμένο.

ΠΕΤΡΟΣ ΝΟΜΙΚΟΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΑΡΗΣ 1933

Για το Γενάρη του 1933 θ' αρχίσουμε με δύο-τρεις από τους παλιούς πεζογράφους. Οί δυό τους είναι πεθαμένοι και μās θυμίζουμε την άλησμόνητα ευεργετική για εμάς ζωή τους με δύο μεταθανάτιες εκδόσεις από το έργο τους. Το μυθιστόρημα του **Χόφμανσταλ**— Ανδρέας ή οί Ένωμένοι» (Andreas oder die Vereinigten, Έκδοτ. οίκος S. Fischer, Βερολίνο) έμεινε άσυμπλήρωτο. Είναι όμως ένα από τα ωραιότερα και βαθύτερα έργα της γερμανικής μυθιστοριογραφίας. 'Ο Χόφμανσταλ το είχε αρχίσει στα 1912 και σ'π) σημειώσεις του φαίνεται, ότι είχε καταπιαστεί ξανά με αυτό στα 1918/19. Το είχε αρχίσει ιστορικό μυθιστόρημα, με δράση στην εποχή της Μαρίας Θηρεσίας και έξήτησεν άργότερα να το μεταφέρει στην εποχή στα μέσα του 19ου αιώνα. Μά δὲν επέτυχε ή μεταφορά. 'Η καταστροφή της προπολεμικής Αυστρίας έμπόδισε τον ποιητή, που κέντρο και προϋπόθεση του πολιτισμού και της ένεργειας της ζωής του ήτανε ή παλιά Αυστρία, να συμπληρώσει ό,τι λαμπρά άρχινησε. Μόνο εκατό σελίδες έτοιμάστηκαν και σ' αυτές έπρόσθεσε ο εκδότης άλλες εβδομήντα σελίδες από τις σημειώσεις του ποιητή. Το έργο αυτό, από τα τελευταία του Χόφμανσταλ, θά ήτανε άσφαλώς ο άξιος άδερφός του πρωτοκόκου, του «'Ο τρελλός και ο χάρος».

'Ο **Σνίτσλερ** μās εκθέτει τη «Φυγή στο σκοτός» (Flucht in die Finsternis, Έκδ. S. Fischer, Βερολ.) του δημοσίου υπαλλήλου Ροβέρτου, που έχει χορτάσει τη ζωή στα 43 του χρόνια. Κουρασμένος είναι ο Ροβέρτος από τη ζωή, όπως είναι κουρασμένος από το βάρος του ευρωπαϊκού του πολιτισμού κι ο Σνίτσλερ. Αγαπάει, όπως ο ποιητής, την ήδονή της μελαγχολίας και ζητάει τη διεξοδο έξω απ' την πραγματικότητα, τη φυγή στην άνυπαρξία. Τρεις είναι οί δρόμοι, που καθιστούν δυνατή αυτήν τη φυγή: ή ποίηση, ή παραφροσύνη και ο θάνατος. Αυτοί οί τρεις δρόμοι είναι τα μοτίβα της «Φυγής στο σκοτός», ή τέχνη της δὲ και ή ψυχολογική έμβάθυνσή της. Είναι άπαράμιλλες.

'Ο τρυφερός ζωγράφος της «Κλαυδίας», που αναφέραμε πιό επάνω, ο **Αρνέλδες Τσβάιγκ** έγραψε τώρα ένα αστυνομικό μυθιστόρημα «'Η επιστροφή του ντε Βριεντ» (D: Vrienat Kehrt heim, έκδ. Kierpenheuer, Βερολίνο). Αστυνομικό; Όχι μονάχα. 'Ο Τσβάιγκ είναι Έβραϊός και βλέπει την χώρα των προγόνων του, την Παλαιστίνη με τα μάτια του ποιητή και του Έβραίου: Όμορφη με έναν ήλιο δυνατό, που καίει τις πολλές βουνοκορφές γύρω στην άγια χώρα, με το λευκόχρυσον άμμο της έρήμου της, με τα έλαιόδεντρά της και τα φοινικόδεντρα, με το γαλάζιο το νερό των λιμνών της: Ξέρει τους θρύλους και την ιστορία της χώρας των προγόνων του, μά βλέπει και τη συφορά και το κακό το σημερινό, σ' αυτήν την χώρα, όπου τόσες ράτσες και θρησκείες έχουν συμμαζευτεί κι' άλληλοτρώνονται: Μοσλίμ, Έβραίοι και Χριστιανοί. 'Ο

σοφός Ραβίνος δόκτωρ Ίωσήφ ντέ Βριέντ, Όλλανδός ποιητής και δημοσιογράφος, σκοτώνεται στα Ίεροσόλυμα, έν μέση ημέρα, από άγνωστους. Ποιός τόν έσκότωσε; Τό έρώτημα αυτό δίνει ευκαιρία στον ποιητή νά δώσει έπική μορφή στη νοσταλγία του, νά περιγράψει τίς πόλεις τής άγιας τής χώρας και τούς ποταμούς τής, τά βουνά και τά δέντρα τής, ταυτόχρονα όμως ν' άναδειχθεί έπικός αρχιμίστορας, σαν περιγράφει τή στάση τών Άράβων μ' ένα ρυθμό κυριολεκτικά μανιώδη, μ' μιá γλώσσα βαθύτατα παθιασμένη και μέ τήν άγριοπή και φοβερή σαφήνεια τών εικόνων του.

Ο Ίωσήφ Μαρτίνος Μπάουερ δέν είναι έντελώς νέος. Πρò χρόνων τόν έτίμησεν ή έλλανόδικος έπιτροπή για τò έτήσιο «Βραβείο για τούς νέους γερμανούς διηγηματογράφους» μέ πρώτο βραβείο κι' αυτός άπόδειξε έκτοτε, ότι ήταν πραγματικά άξιος για τή διάκριση αυτή. Κάθε έργο του και καινούργια βαθμίδα στην ώριμηση του ταλέντου του. Τώρα έδημοσίευσεν τò τρίτο μυθιστόρημά του: «Σάλτστρασε» (Salzstrasse, Έκδ. Piper, Μόναχο). Μιά ιστορία άπ' τò χωριό του, άπό τόν κόσμο τών χωρικών τής πατρίδας του, μιá ιστορία τής άγωνίας ένός χωριάτικου δημόσιου δρόμου, πού γίνεται χάρη στην κατασκευή συγχρονισμένων βιομηχανικών έργων, άρτηρία βιομηχανικής κίνησης και εκμετάλλευσης. Η άγωνία τού δρόμου μεταγγίζεται — μέ μιá στη γή, στο χώμα ριζωμένη μυστική δύναμη — στους χωριάτες γύρω κι' έτσι άρχίζει ένας άγώνας, γύρω στη ζωή και γύρω στην άγάπη, μιá έπανάσταση, πού ξεπολύει τίς δυνάμεις τών χωρικών, πού ληθαργούσαν και οδηγεί τόν μικρόν αυτόν κόσμο στην τραγική καταστροφή. Η πραγματικότητα άποκτά, έδώ, στο έργο τού Μπάουερ, χάρις στη μαγικήν, όντως, δύναμη τού ποιητή, συμβολική σημασία: τά μικρά αυτά συμβάντα τού μικρού χωριού γίνονται γεγονός άνθρωπινο, πάρα πολύ άνθρωπινο, πού δέν άνάγεται πιά στους κατοίκους τού μικρού χωριού μονάχα, αλλά στην άνθρωπότητα σύμπασα.

Ο Ρήνος όμως, τò θρυλικό ποτάμι τής Λόρελαϋ, υπερνικάει κάθε «Νύξε Σάχλιχ-καϊτ» και χαρίζει στο παιδί τής χώρας του, στον Όττο Γκμελίν τò χάρισμα τού άθάνατου, τού αιώνιου τού ρομαντισμού, τού ρομαντισμού, όχι σαν οίοδήποτε καλλιτεχνικό πρόγραμμα, αλλά σαν βαθύτατη καλλιτεχνική διάθεση, πού φωλιάζει μέσα στις φλέβες τού ποιητή, άπό τότε, πού πρωτοτραγουδήθηκε τò πρώτο τραγούδι τής άγάπης και τού πόνου τής άγάπης. Κι' έτσι χαρίζει ó ποιητής στον ήρωα τού δεύτερου του μυθιστορήματος, πού γνωρίζω, «Ένα καλοκαίρι μέ τήν Κορδέλια» (Sommer mit Cordelia, Έκδ. Eugen Diederichs, Ίένα), ένα καλοκαίρι, πού ó ήρωας τού έργου, φτωχός ποιητής και κοσμογυρισμένος ταξιδιώτης και έρευνητής τò νοσταλγει είκοσι χρόνια, τώρα, άπό τότε δηλαδή, πού, νέος κι' άνόητος, έγκατέλειψε, σέ νεανική τυφλότητα, τήν άγάπη τών νεανικών του χρόνων. Η Κορδέλια δέν είναι βέβαια ή άγάπη του, μά είναι ή κόρη τής άγάπης του και κόρη δική του κι' ó ποιητής — ó ήρωας— κοντά τώρα πιά στα γεράματα ζητάει νά πληρώσει τò παλιό του κριμα. Σά'να παλιό λαϊκό τραγούδι άκούεται ή ιστορία αυτή και μυριόχρωμες περνάν μπροστά στα μαγεμμένα μάτια μας εικόνες ζωντανές άπό τή χώρα τού θρυλικού ποταμιού.

Μεταξύ ρεπορτάζ και δημιουργίας στέκει ó Ροδόλφος Μπερνγκράμπε μέ τò έργο του «Ο Κάρολος κι' ó είκοστός αιώνας» (Karl und das 20. Jahrhundert, Έκδ. Societäts verlag, Φραγκφούρτη). Ο Κάρολος άνήκει στη γενιά τού 1893 και συνθλίβεται άπό τόν είκοστόν αιώνα. Οί ήρωες στο μυθιστόρημα αυτό ένός πραγματικά «πολυπλάγκτου» ποιητή, γιου ένός μεθύσου και μιáς πλύστρας, πού έγνωρίσεν όλη τή δυστυχία τής πείνας — και τί δέν έγινε; Έργάτης, λαντιέρης σέ ξενοδοχείο, πιανίστας κινηματογράφου, σοβατζής, έφημεριδοπώλης, υλοτόμος, έργάτης σέ λιθωρυχείο, λιμενεργάτης, ζωγράφος τέλος και μυθιστοριογράφος—οί ήρωες σ' αυτό τò έργο του είναι ó νεαρός τρόφιμος ένός βρεφοκομείου, Κάρολος και ó... είκοστός αιώνας, οί ήρωες είνε: τò μικρότατο μά ζωντανότατο συνάμα πράμα σ' αυτόν τόν

κόσμο, ή άνθρώπινη καρδιά και τò παμμέγιστο και τò μεγαλύτερο κι' άνηλεέστερο άπ' όλα — ó μηχανικός πολιτισμός τού είκοστού αιώνα. Δέν είναι λοιπόν παράξενο πολύ κι' άπίστευτο τò ότι αυτό τò τρανό θεριό συνέθλιψε και κατεβρόχθισε τήν τρυφερώτατη, τήν τόσο δά μικρή τήν καρδιά τού άνθρώπου! Τò έργο τού Μπερνγκράμπε είναι ή ιστορία τής έποχής μας, ή σύγχρονη Όδύσεια άνάμεσα στους τραχείς τυχοδιωκτικούς δρόμους τής σημερινής ζωής, ή κραυγή μιáς καρδιάς — ή τής καρδιάς; — πού συντρίβεται, συνθλίβεται κι' έξαφανίζεται κάτω άπό τούς τροχούς αυτής τής παγκόσμιας οικονομίας και τής τεχνοκρατίας.

Μέσα στην έποχήν αυτή τολμάει, τώρα, μιá γυναίκα, ή Ρεγκίνα Οϋλμαν νά γράψει για τò «Ψωμί τών Σιωπηλών» (Vom Brod der Stillen, 15 διηγήματα, έκδ. E. Rentsch, Ζυρίχη). Μά ή Ρεγκίνα Οϋλμαν έχει τò χάρισμα νά βλέπει πέρα και πίσω άπό τò φαινομενικά τυχαίο και νά συλλαμβάνει τήν κρυμμένη σημασία τών γεγονότων και τò νόμο τους. Κι' έχει τή χάρη, τή μεγάλη χάρη, νά μ' έξηγει δασκαλικά—νηφάλια τή σημασία αυτή, παρά νά μ' δίνει μερικούς τρυφερώτατους υπαινιγμούς μόνο, για νά συλλάβουμε κι' εμείς τήν ούσία τών όντων. Η Ρεγκίνα Οϋλμαν έχει δύο όράσεις: ή μιá ξεχωρίζει τò μικρό, τò άνήκουστα μικρό μέν στη ζωή, ή άλλη άντικρύζει τò μεγάλο, τò άνήκουστα μεγάλο. Και μέ μιá τέχνη ύπέροχη συνδέει τά δυο αυτά σ' ένα θαυμαστό καλλιτέχνημα.

*
**

Και τò θέατρο; Για τò θέατρο και για τò δράμα δέν θάειχαμε νά ειπούμε και τόσα πολλά ή ένδιαφέροντα τò θέατρο έχει τήν... κρίση του, τò δράμα τή δική του. Έχουν οί δυο αυτές κρίσεις αίτιολογική σχέση, ή μιá μέ τήν άλλη; Γύρω σ' αυτό τò έρώτημα θά συζητήσουμε στην έπισκόπησή μας τού άλλου μήνα.

Όσο δέ για τή Λυρική... άς σιωπήσουμε καλύτερα — «σιγή τών άστεριών. Σου...» θά'λεγε ó Ρίλκε!

Γ. Θ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΟΣ

Για τήν Ειρήνη.

—Ο Χιλανός συγγραφέας και πολιτικός Vicente Huidobro, δημοσιεύει ένα μαφιέστο για τήν «Ένωση τών νοτιοαμερικανικών κρατών», όπου μεταξύ άλλων διαβάζουμε...

... «θά είμαστε λοιπόν ύποχρεωμένοι, νά σεβόμαστε παντοτινά σέ άρχαία σύνορα, σέ λίγο ή πολύ ύθθαίρετα, πού οί πρόγονοί μας έστησαν άνάμεσα σέ λαούς άδελφούς;»

— Σοφός χημικός βραβευμένος μέ τò βραβείο Νόμπελ, ó Γερμανός καθηγητής Ροβέρτος Μπός γράφει: «τόν πόλεμο κανείς πιά δέν τόν θέλει. Μιά μοναχά λύση άπομένει: ή συνεννόηση».

— 'Ο αυστριακός συγγραφέας πρίγκιψ Karl-Anton de Rohan καταγγέλλοντας τους κινδύνους του νέου πολέμου για τους άπολέμους πληθυσμούς, γράφει: «εμείς πού έτσι απλά τοποθετούμε την ευγένεια στην ήρωϊκή βίωση, οφείλουμε να πολεμήσουμε σήμερα μ' ενεργητικότητα, και με όλο μας τὸ πάθος για τὴν εὐρωπαϊκὴ εἰρήνη, στη-
μιγμένη σὲ νέες σχέσεις λαοῦ πρὸς λαό, όπου τὸ δίκαιο θὰ κυριαρχεῖ τῆς βίας».

— Τέλος, ἡ «Πανεπιστημιακὴ Ἐνωσις» τῆς Ὁξφόρδης, ἔλαβε μὲ πλειοψηφία 122 ψήφων (275 - 153) τὴν ἀκόλουθη ἀπόφαση: «Ὁ Οἶκός μας σὲ καμιά περίπτωση δὲ θὰ πολεμήσει γιὰ τὸ βασιλέα καὶ τὴν πατρίδα». Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἐσχολιάσθηκε ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ μερίδα μὲ μεγάλη δριμύτητα καὶ ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀπαλειφθεῖ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς «Ἐνώσεως» ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖ πραγματικὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πιὸ Ἀριστοκρατικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀγγλίας ἢ ἔκτακτη συνέλευση πού συνεκλή-
θη γιὰ νὰ δεχθεῖ ἢ νὰ ἀπορρίψει τὴν ἀπόφαση, τὴν ἐδέχθηκε μὲ ψήφους 750 κατὰ 138. — Ὁ πρόεδρος τῆς «Ἐνώσεως», σὲ ἄρθρο του δημοσιευμένο μετὰ τὴν πρώτη ἀπόφαση, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ σκέψη πού τοὺς ἔφερε σ' αὐτὴν εἶναι πὼς ἡ καλύτερη μέθοδος κατὰ τοῦ πολέμου, εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἄρνηση.

— Τὸ ψήφισμα τῆς «Ἐνώσεως» τῆς Ὁξφόρδης ἔγινε δεκτὸ καὶ ἀπὸ τὴν «Ἐνωσι» τοῦ Μάντσεστερ μὲ ψήφους 371 κατὰ 196.

Καὶ γιὰ τὸν Πόλεμο.

Σύμφωνα μὲ ἐπίσημους ἀριθμούς, ἡ Ἀγγλία ἐξήγαγε τὸν περυσινὸ χρόνο στὴν Κίνα 7. 755.000 φυσίγγια καὶ 5.361.450 στὴν Ἰαπωνία. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτά, ἐξήγαγε ἄλ-
λα εἶδη ὀπλισμοῦ πού ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τὴν Κίνα ἀξία λιρῶν 7. 978 καὶ γιὰ τὴν Ἰαπωνία 11.160.

Ἐνα σχέδιο εἰρηνοποιῶ.

Ὁ Στέφαν Τζβιάιγκ προτείνει νὰ ὀργανωθεῖ ὁ ἀγῶνας ἐναντίον τῆς ψευτιᾶς.—
«Γιατὶ πραγματικῶς, δὲν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ ἐνστικτο μῖσος μετὰξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν Ἐθνῶν ὑπάρχει μοναχὰ ἓνα μῖσος παρασκευασμένο τεχνητὰ, καὶ πού ὑποθάλπεται ἀπὸ τὸ ἐντυπο ψέμα. Νομίζω ὅτι τὸ πιὸ ἐπιεικὸν ἔργο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν θὰ εἶταν νὰ ἰδρῦσει ἓναν ὀργανισμό μὲ ἀρκετὸ κῦρος ὥστε νὰ διαψεύδει αὐθωρεῖ κάθε ψεύτικη εἶδηση, ἀπὸ ὁποιαδήποτε πηγὴ καὶ ἂν προέρχεται, καὶ ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐφημερίδα πού τὴν δημοσίευσε. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνώσουμε τὶς προσπάθειές μας γιὰ νὰ καταλήξουμε σ' ἓναν νόμο διεθνή πού θὰ ἐπέβαλλε τὴν ἀμεση ἐπανόρ-
θωση κάθε ψευτιᾶς καὶ μάλιστα εἰδικώτερα ἐκείνων πού θα ἐκινδύνευε νὰ δημιουργήσουν ἀνησυχίες. Ὅπως ὁ νόμος προστατεύει τὴν τιμὴ τῶν ἀτόμων, ἔτσι πρέπει νὰ προστατευθεῖ καὶ ἡ τιμὴ τῶν φυλῶν, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν τάξεων».

Φάρμακα γιὰ τὴν κρίση.

Ἴδου ἡ συνταγὴ τοῦ Ἀγγλοῦ συγγραφέως H. G. Wells:

1) Προοδευτικὴ χρησιμοποίησις τῆς παραγωγῆς ὄχι γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἰδω-
τῶν, ἀλλὰ γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς ὁλότητος.

2) Ἐγκαθίδρυση ἐνὸς νομισματικοῦ καὶ πιστωτικοῦ συστήματος πού νὰ ἐξασφαλί-
ζει τὴν ἀγοραστικὴ σταθερότητα τοῦ ἐργατικοῦ ἡμερομισθίου καὶ νὰ ἀποτρέπει ἀπὸ
τις ὁλότητες τὸν κίνδυνο τῆς αὐξήσεως ἢ τῆς παγιοποίησης τῶν δανείων.

3) Ὁργάνωση τῆς παγκόσμιας εἰρήνης.

4) Ἀνακαίνισις τῆς ἐκπαίδευσης, μὲ πιὸ διεθνιστικὸ περιεχόμενο.

5) Ἐξασφάλισις τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ τοῦ τύπου καὶ δικαίωμα ἐλευθερίας
συγκοινωνίας μέσα σὲ ὅλο τὸν κόσμον.

Ὁ Χριστιανισμὸς μπροστὰ στὸ κοινωνικὸ πρόβλημα.

Ὁ γάλλος καθολικὸς φιλόσοφος Ζὰκ Μαριταίν, πού ἀνήκε ἄλλοτε στὴν ὁμάδα
τῆς «Γαλλικῆς Δράσης» γράφει: «Ὁ καθολικισμὸς θὰ διατηρήσει πάντοτε τὶς ἀρ-
χές καὶ τὶς ἀλήθειες πού διέπουν κάθε πολιτισμὸ, καὶ πάντα θὰ ὑπερασπισθεῖ ὅτι
μέσα στὸν σημερινὸ κόσμον, ὑφίσταται ἀκόμη σύμφωνο μὲ τὶς ἀρχές αὐτές. Ἀλλὰ εἶναι
φανερὸ πὼς κατευθύνεται ἀποφασιστικὰ πρὸς νέους τύπους πολιτισμοῦ.

Φαίνεται ὅτι ἔφτασε ἡ ὥρα γιὰ τὸ χριστιανισμὸ νὰ ἐξαγάγει ὅλες τὶς συνέπειες
ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ κόσμος πού προήλθε ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ τὴ Μεταρρύθμιση
ἔχωρίσθηκε τελειωτικὰ ἀπὸ τὸ Χριστό. Δὲν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ καμιά ἀλληλεγγύη μὲ
τὶς διαλυτικὲς ἀρχές πού καταστρέφουν ἓναν κόσμον τὸ ὅποιο δικαιοῦμεθα νὰ θεω-
ροῦμε σὰν τὸ πτώμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἄν, ἐνὸς ὃ Χριστιανισμὸς ἐχαλαρωνόταν, μιὰ συμπτωματικὴ σχέση μπόρεσε
νὰ συνδέσει, ὄχι τὴν ἴδια τὴ θρησκεία παρὰ κάποια σὰν κοινωνικὴ προέκταση, μὲ
μιὰ τάξη, γιὰ τὰ ὕλικά συμφέροντα τῆς ὁποίας ἦταν χρήσιμο. (γιὰ περίγελο τοῦ ἱε-
ροῦ λόγου πού ἐλέχθη πρὸς τιμὴ τῆς φτώχειας) «τοὺς πτωχοὺς ἔχειν πάντοτε μεθ' ἑαυ-
τῶν», ὁ σύνδεσμος αὐτὸς ἔχει σπάσει τώρα πιά».

Ἐξ ἄλλου, ὁ Βέλγος συγγραφεὺς P. ντὲ Μπεκέρ, στὸ τελευταῖο συνέδριον πού ὀρ-
γάνωσαν οἱ βελγικὲς «καθολικὲς πολιτικὲς νεολαίες», δὲν ἐδίστασε νὰ διακηρύξει ὅτι
«ἡ γενιά μας, καὶ εἰδικώτερα τὸ κίνημά μας, ἐπηρεάσθηκαν ἀπὸ δύο πόλους κατ' ἐπί-
φασιν ἀντιφατικούς: ὁ ἓνας, ἡ προτεραιότης τοῦ πνευματικοῦ ὁ ἄλλος, ὁ μπολσεβι-
κισμὸς».

Ἐρνέστος Ψυχάρης.*

Ἀπὸ ἀναμνήσεις πού δημοσιεύει ἡ ἀδελφὴ του Ἐρριέττα, φαίνεται ἡ μεγάλη ἐπί-
δραση πού ἐξήσκησε ἐπάνω του ὁ πατέρας τους: «αὐτὸς εἶταν ὁ πραγματικὸς του δά-
σκαλος, αὐτὸς ὁ πατέρας πού τόσο φρόντιζε γιὰ τὴν ἀνατροφή τοῦ παιδιοῦ του» ἐκεῖ-
νος τὸν ἐμύησε στὴ λατινικὴ γλῶσσα, καλλιέργησε τὴ λογοτεχνικὴ καὶ εἰδικώτερα τὴν
ποιητικὴ του γλῶσσα. Γι' αὐτὸ καὶ σ' ἐκείνον εἶναι ἀφιερωμένοι οἱ πρῶτοι του παι-
δικοὶ στίχοι, γραμμένοι σὲ ἡλικία δέκα ἐτῶν. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν πα-
τέρα, δὲν διακόπτεται ποτέ: ἀργότερα σὲ πρῶτα παιδικὰ ὄνειροπολήματα, οἱ πρῶτοι
μεταφυσικοὶ στοχασμοὶ παραδίδονται στὴν αὐστηρὴ λεπτομερικὴ κριτικὴ τοῦ πατέρα.

* Βλ. Ἰδέα, σελ. 116.

*Ακόμη αργότερα, όταν βρίσκεται στο Κόγκο και σκέπτεται να συντάξει μιὰ γραμματική τῆς γλώσσας τῶν Ἰθαγενῶν, καὶ πάλι θ'ἀπευθυνθεῖ στὸν πατέρα του, νὰ τοῦ ζητήσει συμβουλή.

Ο κομμουνισμὸς τοῦ Ἀντρέ Ζιντ (συνέχεια).

Ἡ πρόσφατη στρωσὴ τοῦ Ἀ. Ζιντ στὸν κομμουνισμό δὲν ἐκρίθηκε ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀριστεροὺς διανοουμένους μὲ ὅσον ἐνθουσιασμό ἔδειξαν ἡ Μόσχα καὶ ἡ Ἀθήνα :

«Ἡ μεταστροφή τοῦ κ. Ζιντ ἐνῶ δὲν ἐνισχύει τὴ δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου, δὲν μπορεῖ παρὰ ν' αὐξήσει τὴ σύγχυση χάρι στὴν ὁποία ἡ ἐπανάσταση χάνει καθημερινῶς ἔδαφος εἰς ὄφελος μιᾶς γενικῆς ἀντίδρασης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον φασιστικὰ χρωματισμένης (Jean Bernier).

— «Ἐνας ἄνθρωπος ποὺ γερνάει καὶ ποὺ θέλει νὰ πεθαίνει νέος : τέτοιος μοῦ φανερώνεται ὁ κύριος Ζιντ. Προπάντων δὲν θέλει νὰ τὸν προφτάσει ὁ θάνατος προφέροντα ἓνα λόγο γεροντικό. Ἄρκετὰ σπάνιο καὶ ἄρκετὰ ἄμορφο». (Jean Guéhenno).

Τεχνοκρατία.

Ἡ οικονομικὴ κρίση, μεταξὺ ἄλλων, ἔκαμε τὴν Ἀμερικὴ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ ἓνα οικονομικο-πολιτικὸ σύστημα ποὺ εἶχε προταθεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ μεταπολέμου. Ἡ «τεχνοκρατία» ὅπως ὀνομάζεται τὸ σύστημα αὐτό, τοῦ ὁποίου ἡγέτης εἶνε ὁ μηχανικός Howard Scott, φρονεῖ ὅτι ἡ τεράστια τεχνικὴ πρόοδος ποὺ ἐπετεύχθη ἰδίως σὲ εἰκοσιπέντε τελευταῖα χρόνια, κατέστησε ἄχρηστο ὅλον τὸν σημερινὸ κοινωνικὸ καὶ οικονομικὸ μηχανισμό. Ἡ δύναμη καὶ ἡ ἰκανότης τῶν τεχνικῶν μέσων εἶνε τέτοια, ὥστε ἂν ἐφαρμοσθοῦν καλὰ μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐημερία καὶ τὴν ἀνεση σὲ ὅλο τὸν κόσμῳ· εἶσι ἡ καινούργια αὐτὴ θεωρία ἔρχεται ἀντιμέτωπος καὶ στὴν κεφαλαιοκρατία καὶ στὸ σοσιαλισμὸ καὶ στὸν κομμουνισμό. Ἡ ἐνέργεια θὰ ἀντικαταστήσει τὸ νόμισμα, ἡ ἐπιστήμη τὴν πολιτικὴ... «Βέβαια, λένε οἱ ἀντίπαλοί της, ἡ θεωρία εἶναι ἐλκυστικὴ, ἀφοῦ ἀναζητεῖ τὴ θεραπεία ἀκριβῶς σ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ὁ κύριος αἴτιος τοῦ κακοῦ, στὴ μηχανικὴ· ἀλλὰ οἱ τεχνοκράτες, ἐξακολουθοῦν, δὲν προσφέρουν τίποτα συγκεκριμένο ὅταν ἀπὸ τίς γενικότερες φέρονται πρὸς τίς ἐφαρμογές».

Ἀλλὰ προτοῦ καλὰ καλὰ ἰδρῦθεῖ τὸ ἀντικοινοβουλευτικὸ αὐτὸ κόμμα, ποὺ ὡς τῶρα ἀποτελεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μηχανικούς, ἄρχισαν κι ὅλας οἱ διχογνωμίες καὶ οἱ ἀποσκιστήσεις· ἡ σπουδαιότερη, ποὺ ἔχει ἐπὶ κεφαλῆς τὸν καθηγητὴ Walter Rautenstrauch, διεφώνησε στὸν τρόπο τῆς προπαγάνδας τῶν τεχνοκρατικῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἐπιδιώκει νὰ σταθεῖ στὸ καθαρὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ἀφήνοντας σὲ ἄλλους τὰ συμπεράσματα καὶ τίς ἐνδεχόμενες ἐφαρμογές.

Στὸ μεταξύ, ὁ δήμαρχος ἐνὸς χωριοῦ τῆς Γαλλίας, ἀποφάσισε νὰ ἐφαρμόσει τίς ἀρχές τῆς τεχνοκρατίας καὶ καθιέρωσε ἓνα ἰδιαίτερο νόμισμα γιὰ τὴν περιοχὴ του. Ἡ μονάδα του, ποὺ ὀνομάσθηκε «Εὐρώπη» ἀντιστοιχεῖ σὲ ἐργασία 30 λεπτῶν τῆς ὥρας, σὲ 10 ὥρια ἰα κίλοβάτ, δυὸ κιλὰ σιτάρι, διακόσια γραμμάρια μπαμπάκι, κ.τ.λ.

* Βλ. Ἰδέα, σελ. 117.

Σκοπὸς τοῦ δημάρχου μὲ τὸ μέτρο αὐτὸ ποὺ ἔλαβε, εἶναι νὰ ἐπαναφέρει πῶς συστηματικὰ τὴν ἄμεση ἀνταλλαγὴ προϊόντων, ἡ ὁποία καὶ ἄλλοῦ ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζεται.

Προλεταριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ.

Ὁ σοβιετικὸς τύπος, ἐξ αἰτίας τῶν σχεδίων γιὰ τὸ παλάτι τῶν Σοβιέτ, συζητεῖ γενικὰ τὸ θέμα τῆς προλεταριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἔτσι ὁ Α. Τολστόϊ μελετώντας τοὺς διάφορους ρυθμοὺς ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ, ἀποκλείει διαδοχικὰ τὸν αἰγυπτιακὸ ἐξ αἰτίας τοῦ μυστικισμοῦ του, τὸν ἀνατολικὸ γὰρ τίς σχέσεις του μὲ μορφές τῆς μαγείας, τὸν ρωμανικὸ γιὰ τὸν φεουδαλισμὸ του, τὸ γοτθικὸ γιὰ τὴ θρησκευτικότητά του· γιὰ τίς προσπάθειες τοῦ Λε Κορποζιέ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἔσχατη ἔκφραση τοῦ ἀστικῶν ὕλισμοῦ. Μένουν λοιπὸν μόνο ἡ ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ πρὸς τὴν ὁποία πρέπει νὰ στραφεῖ τὸ προλεταριάτο· ἡ ἐλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἀνοιχτὴ, δημοκρατικὴ, χαριτωμένη, ἀκριβῆς, ἀλλὰ οἱ Ρωμαῖοι τὴν ὑπερέβαλαν στὰ δημόσια κτήρια. στὰ θέατρα, τοὺς ἵπποδρόμους κτλ.

Ἡ Ἀγγλία ἔχασε τὸν περασμένο Ἰανουάριο μέσα σὲ διάστημα λίγων ἡμερῶν δυὸ ἀπὸ τοὺς πῶς γνωστούς της μυθιστοριογράφους : Στις 21 Ἰανουαρίου πέθανε ὁ George Moore σὲ ἡλικία 82 ἐτῶν· στις 31 τοῦ ἴδιου μηνὸς πέθανε ὁ John Galsworthy, σὲ ἡλικία 66 ἐτῶν. Καὶ οἱ δυὸ εἶχαν μείνει πίσω, μὲ τὸ γοργὸ ρυθμὸ τῆς μεταπολεμικῆς λογοτεχνίας· ὁ θάνατός τους, ὅπως καὶ ἡ βράβευση τοῦ τελευταίου πρὸ ὀλίγων μηνῶν, μὲ τὸ βραβεῖο Νόμπελ, ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ἀναλυθεῖ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ ἔργο τους, μὲ ψυχρὴ ἐκτίμηση, ἀλλὰ χωρὶς βυθύτερη συγκίνηση.

Φ. ΡΑΦΑΗΛ

ΓΝΩΜΕΣ ΝΕΩΝ

***Η νέα γενιά, αντίκρου στην παγκόσμια αναπλαστική κίνηση.**

Κάθε γενιά έχει πάντα τις εγνοιες της και τους πόθους της, τα όνειρά της και τις κρυφές της ελπίδες· οι νέοι ποθοῦν αιώνια τὸ γκρέμισμα τῶν παλιῶν κόσμων και τὸ φτιάξιμο καινούργιων πιδὸ μεγάλων και πιδὸ ὁραίων: θέλουν νέους θεοὺς, νέους ὀρίζοντες, νέα ιδεώδη, νέα ζωή.

Ὅμως μοῦ φαίνεται πὸς ἡ δικιά μας γενιά ζεῖ μιὰ ζωὴ ὀλότελα διαφορετική ἀπ' τις ἄλλες και πνίγεται ὀπὸ μιὰ ἀγωνία πὸν δὲν νοιώθων ἐκείνες. Ἐμεῖς οἱ σημερινοὶ νέοι γεννηθήκαμε σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀγωνιώδη, προβληματική. Νοιώθουμε ὀ καθένας κι' ὀλοι μας πὸς μὲ γρήγορο βῆμα τραβάμε πρὸς μιὰ νέα κατάσταση, πρὸς ἓνα νέο τρόπο ζωῆς και πρὸς νέους νόμους, πὸν σίγουρα θὰ πάρουν τὴ θέση τῶν νόμων πὸν σήμερα ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τῶν λαῶν, ὀχι μόνο γιατί ἔχουν σκουριάσει σάν παλιοί, παμπάλαιοι πὸν εἶναι, και καταδικασμένοι γι' αὐτὸ νὰ πεθάνουν, μὰ και γιατί ἔχουν δημιουργήσει ἓνα καθεστῶς σκληρῆς ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπο, μιὰ ἀσφυκτική ἀτμόσφαιρα μίσους και δυσπιστίας, μιὰ κατάσταση στήν ὀποία κάθε ἠθική ἀξία ὀχι μόνο δὲν ἐκτιμείται ὀπως τῆς πρέπει, μὰ και ν' ἀναδειχθεῖ δὲν μπορεῖ. Τὴ μεγάλη κι' ἀπαράδεκτη αὐτὴ ἀδικία ὀλοι τὴ βλέπουμε· μὰ πίσω τῆς βλέπουμε και τὴν παγκόσμια μετάπλαση πὸν πρόκειται νὰ γίνει, και πιστεύουμε ἀκράδαντα σ'αὐτὴ ὀχι μόνο γιατί σὰ νέοι ποθοῦμε νέα ζωὴ πιδὸ δίκαιη και πιδὸ ἀληθινή, μὰ και γιατί σάν ἀνθρώποι πὸν σκεφτόμαστε δὲν μποροῦμε νὰ μὴ παραδεχτοῦμε πὸς τὸ σχοινὶ παρακόντηνε, πὸς σήμερα ἢ αὔριο θὰ σπάσει, πὸς ὀ πανύψηλος πύργος πὸν τόσα και τόσα χρόνι ἐκλεινε μέσα του τὴ βρώμα και τὴν ἀδικία τῆς βασιλείας τοῦ χρήματος και τῆς περιφρόνησης κάθε ἠθικῆς κι' ἀνώτερης ἀξίας, ὀλότελα θὰ γκρεμιστεῖ και θὰ σαρωθεῖ ὀς τὸ τελευταῖο του πετραδάκι. Καὶ θάναι ἢ πρώτη φορὰ στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας—γιατί γιὰ πρώτη φορὰ τόση βασίλευσε ἀδικία— πὸν θὰ ἐρειπωθεῖ τόσο τελειωτικά ὀ κόσμος ὀ παλιός. Ὅποιος δὲν τὸ πιστεύει αὐτό, ὀποιος δὲν τὸ βλέπει, ἢ στραβὸς εἶναι, ἢ κλείνει τὰ μάτια του γιατί δὲ θέλει, γιατί φοβάται νὰ δεῖ.

Και νὰ, σ'αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀκριβῶς κρύβεται ἢ αἰτία τῆς ἀγωνίας τῆς ὀλότελα ἰδιαιτέρης πὸν σφίγγει τὴν καρδιά τῶν σημερινῶν νέων.

Ἐμεῖς δὲν θὰ κάνουμε ὀτι κάναν οἱ πατεράδες μας· δὲ θὰ στεριώσουμε κάτι πὸν αἰεταί, δὲν θὰ μισοκτίσουμε κάτι πὸν μισογρεμίστηκε· δὲν θὰ διαβάσουμε κείνα πὸν κείνοι διάβαζαν γιατί δὲν πρέπει, και δὲν θὰ πιστεύουμε κείνα πὸν κείνοι πίστευαν, γιατί δὲν μποροῦμε. Ἐμεῖς ὀλότελα θὰ γκρεμίσουμε κι' ἀπ' τὴν ἀρχὴ θὰ κτίσουμε· γιὰ νὰ δημιουργήσουμε νέα, ὀλότελα νέα ζωὴ· θὰ γράψουμε νέες σελίδες σὸν βιβλί-

τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας και θὰ πιστεύουμε σὲ νέους θεοὺς πιδὸ ἀληθινούς και πιδὸ δίκιους.

Ὅμως τοὺς θεοὺς αὐτοὺς δὲν τοὺς ξέρουμε και δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς ξέρουμε, γιατί δὲν μοιάζουν — δὲν πρέπει νὰ μοιάζουν — σ' ἐκείνους πὸν ὀς τὸρα πίστεψε ὀ ἀνθρώπος. Τὴ γραφίδα γιὰ νὰ γράψουμε τοὺς νόμους πὸν θὰ ρυθμίσουν τις μελλοντικές γενιές, δὲν τὴ πέρνουμε στὰ στιβαρά μας χέρια, ὀχι γιατί δὲν ἔχουμε δύναμη ψυχῆς ἀρκετὴ κι' ὀυτε γιατί ἢ πάλι κι' ἢ ἀντίδραση μᾶς φοβίζει, μὰ γιατί μ' ἀγωνία ρωτιόμαστε ἂν σήμανε ἢ μεγάλη ὀρα τοῦ λυτρωμοῦ και τῆς ἀνάπλασης.

Οἱ εὐθύνες πὸν θὰ πάρουμε ἀντίκρου σὲ κείνους πὸν θ' ἀρθουν ἔστερα ἀπὸ μᾶς— κι' ὀσο κι' ἂν πιστεύουμε ἀκράδαντα σὸν αὔριο — μᾶς κάνουν διστακτικούς, ἴσως και λίγο σκεπτικιστές.

Δὲν θ' ἄπρεπε ὀμως γιὰ λόγους ρωμαντικής αἰσθηματολογίας μὲ τὸ παρελθὸν νὰ ξεχάσουμε τὴ σπουδαιότητα τῶν στιγμῶν πὸν ζοῦμε, και νὰ θυσιάσουμε σὸν βωμὸ τοῦ ἀτομικοῦ μας χουζουριοῦ, τὴν ἀνατολὴ μιᾶς νέας ζωῆς πιδὸ δίκαιης, πιδὸ ἀνθρώπινης, πὸν μὲ στοργὴ θ' ἀγκάλιαζε ὀλους ἐκείνους τοὺς ἀπόκληρους, τοὺς τόσους και τόσους πὸν οἱ πατεράδες μας καταδίκασαν, ἴσως κι' ἀθελά τους, στὴ φοριχτότερη δυστυχία και σὸν πικνότερο σκοτάδι. Γι' αὐτοῦς, μὴ ξεχαστοῦμε ὀυτε μιὰ στιγμή· θῆμαστε αἰσχροὶ προδότες τῆς δικαιοσύνης και τῆς ἀλήθειας, και ἰδίως δὲ θῆμαστε ἀξιοὶ νὰ λεγόμαστε νέοι.

Ἐν τὸ ἀγνωστο μᾶς τρομάζει, ἂν τὸ θῆμασμα τοῦ παρελθόντος εἶναι γιὰ μερικούς ἀπὸ μᾶς γλυκό, μὴ διστάσουμε νὰ τὸ ξεγράψουμε, ἀφοῦ γιὰ τοὺς περισσότερους, ὀλους σχεδὸν τοὺς ἀδελφούς μας εἶναι γεμάτο πίκρες και ἀδικίες. Μὰ γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ φτάσουμε σὸν σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ συνειδητοποιηθοῦμε· ν' ἀπαλλαχτοῦμε ἀπ' ὀλες τις σκουριασμένες προλήψεις πὸν ἔχουμε ἀναγκαστικά κληρονομήσει ἀπ' τὸ παρελθόν, και νὰ τοὺς κηρύξουμε τὸν πιδὸ ἀμίλιχτο πόλεμο. Τὴ νίκη μας αὐτὴ ἐναντί τους, θ' ἀκολουθήσει ἢ νίκη ἢ μεγάλη, και μόνο τότες.

Κι' ἔτσι, μὲ πίστη, σὲ μιὰ νέα ζωὴ πιδὸ δίκαιη και πιδὸ ἀληθινή, ἐνωμένοι μὲ τὴν ἀσπαστὴ ἀλυσίδα τῆς νιότης και τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς, ἂς προχωρήσουμε ἄφοβα στοὺς νέους ὀρίζοντες πὸν ἀνοίγονται μπροστά μας, κι' ἂν εἶναι πεπρωμένο, ἂς προσφέρουμε τὸ εἶναι μας θυσία, σὸν μεγάλο βωμὸ τῆς παγκόσμιας δικαιοσύνης και τῆς ἀνθρώπινης ἀδελφουσῆς.

ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Τα πολιτικά γεγονότα του Μαρτίου

Στις 5 Μαρτίου έγιναν οι βουλευτικές εκλογές με το πλειοψηφικό σύστημα. Στις εκλογές αυτές αντικρύστηκαν δύο πολιτικές παρατάξεις, που διαίρεσαν για μία στιγμή ολόκληρο το έθνος σε δυο αντίθετα μέρη. Η κυβερνητική παρατάξη, με αρχηγό τον Πρωθυπουργό Βενιζέλο, περιλάβαινε τα κόμματα των φιλελευθέρων, των προοδευτικών, των αγροτικών-εργατικών και τις ομάδες Μιχαλακοπούλου και Μυλωνά, δηλαδή όλα τα κόμματα του κέντρου και της αριστεράς, εξόν από την αγροτική ομάδα Σοφianoπούλου και το κομμουνιστικό κόμμα. Η Ένωμένη Αντιπολίτευση, περιλάβαινε τα πρώην βασιλικά κόμματα και γενικά τα πιο συντηρητικά στοιχεία της πολιτικής μας ζωής. Αρχηγός της ήταν ο κ. Π. Τσαλδάρης, συναρχηγοί οι στρατηγοί Μεταξάς και Κονδύλης κι' ο ναύαρχος Χατζηκυριάκος, όλοι άνθρωποι της άκρα: δεξιάς.

Η νίκη της Κυβέρνησης Βενιζέλου είχε θεωρηθεί ως σίγουρη, μα το αποτέλεσμα των εκλογών υπήρξε διαφορετικό απ'αυτές τις προβλέψεις. Κέρδισε η Αντιπολίτευση με μικρή πλειοψηφία. Δυστυχώς το απροσδόκητο αυτό αποτέλεσμα προκάλεσε μιαν εξαιρετική νευρική κατάσταση και μερικά θλιβερά γεγονότα, που κόντεψαν να αίματοκυλήσουν τον τόπο. Την αυγή των 6 Μαρτίου ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας, αρχηγός της Έπαναστάσεως του 1922, κήρυξε δικτατορία. Ομάδες πολιτών θέλησαν να αντισταθούν στο πραξικόπημα και χτυπήθηκαν, μες στους δρόμους της Αθήνας, με τους στρατιώτες της πρόσκαιρης αυτής δικτατορίας. Προς το βράδι της ίδιας μέρας ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ' οι αρχηγοί του στρατού κατόρθωσαν να επιβάλουν μια ομαλή λύση της κυβερνητικής κρίσης κ' έτσι σχηματίστηκε η υπηρεσιακή Κυβέρνηση Οθωναίου, που παράδωσε την αρχή, λίγες μέρες αργότερα, σε μια κοινοβουλευτική Κυβέρνηση, που σχηματίστηκε, υπό την προεδρεία του κ. Τσαλδάρη, από τα κόμματα που κέρδισαν τις εκλογές. Το ευχάριστο συμπέρασμα αυτών των θλιβερών γεγονότων είναι πως ο τύπος δεν ανέχεται πια τα δικτατορικά καθεστώτα, από όπουδήποτε και αν προέρχονται και όποιος κι' αν είναι ο αρχηγός τους. Τοῦτο πρέπει να θεωρηθεί σ'αυτήν την περίπτωση της δημοκρατικής συνείδησης του λαού και του στρατού και να γίνει ένα μάθημα για το μέλλον. Όσο για την παρατάξη, που κέρδισε τις εκλογές, θα την κρίνουμε από τα έργα της.

Μια κακόβουλη και συκοφαντική διάδοση, που φιλοξενήθηκε δυστυχώς σε ορισμένες δήθεν σοβαρές εφημερίδες, παράστανε και το διευθυντή μας κ. Σπύρο Μελά ως μέλος της Επαναστατικής Επιτροπής της δικτατορίας του στρατηγού Πλαστήρα. Θεωρούμε περιττό να διαψεύσουμε αυτήν την ανόητη είδηση, μαθημένοι καθώς είμαστε να αντικρύζουμε σε κάθε μας βήμα τις συκοφαντικές επιθέσεις ανάνδρων αντιπάλων. Σημειώνουμε μονάχα πως η περιφνημη αυτή Έπαναστατική Επιτροπή δεν υπήρξε ποτέ, αλλά είναι ένας δημοσιογραφικός θρύλος. Είναι εξάλλου γνωστές στους αναγνώστες μας οι πεποιθήσεις του κ. Μελά, πάνω στα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα, πεποιθήσεις πλατιά φιλελεύθερες και αδιίλλαχτα δημοκρατικές.

Ξεμασκάρεμα

Η «Κοινωνική Έρευνα», κολημένη στον τοίχο από τα αμείλικτα ερωτήματα που της έθεσε η «Ίδέα», λυσσά και αφρίζει και πλημμυρά από μανιακή δημοσκοπία έναντιόν μας. Άλλά μες στην ύστερική αυτή κρίση, δίχως να το πολυσυλλογιστεί, πετά για μία στιγμή τη μάσκα και μās δείχνει το αληθινό πρόσωπό της. Όμολογεί καθαρά και ξάστερα ότι πιστεύει στο μαρξισμό και στη βία.

Τώρα είμαστε ξεγηγημένοι. Σās γνωρίσαμε και σās γνωρίσανε κ' οι αναγνώστες σας. Είστε μασκαρεμένοι μπολσεβίκοι. Ό αγροτισμός σας, ό δημοκρατισμός σας, ό κοινοβουλευτισμός σας, δέν είναι παρά ύπουλα προσχήματα. Οί βαθύτερες προθέσεις σας είναι άκραιοφνώς λενινικές.

Όσο για τις δικές μας προθέσεις τις ξεγηγήσαμε τόσο καθαρά, που είναι γελοίο να μās ζητάτε περισσότερες διασαφήσεις. Είμαστε όπαδοί της Δημοκρατίας, με την πιο πλατιά και πιο εύγενική σημασία αυτής της λέξης, πρεσβεύουμε την κοινωνική άλληλεγγύη και πιστεύουμε σε μια ομαλή και ειρηνική κοινωνική εξέλιξη πέρα από τον καπιταλισμό.

Δέν είμαστε αντίπαλοι του αγροτικού κινήματος. Είμαστε όμως έχθροι της ψευτιάς και του δόλου. Για τοῦτο σπεύσατε να εκστρατεύσετε συκοφαντικά έναντιόν μας έσείς, που πάτε να μαχαιρώσετε ύπουλα τη Δημοκρατία, χρυμμένοι πίσω από το παρυβάν του ψεύτικου δημοκρατισμού σας.

Ό κ. Γληνός και η τέχνη.

Ό κ. Γληνός εξακολουθεί να επιδίνεται στους Νέους Πρωτοπόρους με τον ίδιο ζήλο στις μαρξιστικές εκθέσεις ιδεών, που από καιρό σεργιρονται για την κατήχηση των όπαδών. Τώρα τελευταία αγωνίστηκε να πείσει τον εαυτό του και τους άλλους ότι η τέχνη είναι προϊόν της κοινωνικής αιτιοκρατίας. Οί συλλογισμοί, που άραδιάζει για την απόδειξη της θέσης του, είναι ανάξιοι μαθητή του γυμνασίου. Άφου μās πληροφορήσει με πολύ στόμφο πως η μέθοδος του είναι ό διαλεκτικός ματεριαλισμός—σά να μπορούσε ναταν άλλη!—βεβαιώνει μονομιάς ότι η τέχνη είναι αυστηρά κοινωνικό φαινόμενο γιατί είναι. . . εξελικτική! Εὐθύς αμέσως, δυο-τρεις γραμμές παρακάτω, ανακαλύπτει ότι η εξέλιξη αυτή γίνεται σύμφωνα με ορισμένους νόμους για να αποφανθεί τελικά κι' αδιίστακτα πως οί νόμοι αυτοί δέν μπορούν να είναι άλλοι από κείνους, που διέπουν όλα τάλλα κοινωνικά φαινόμενα. Όσο για τον καλλιτέχνη, αυτός είναι ένα είδος φωνογραφικής πλάκας, που καταγράφει συμβολαιογραφικώς τις ανάγκες των ομάδων, με τούτη την «είδοποιό διαφορά» ότι τις «αίσθητοποιεί με ιδιαίτερο τονισμό του συναισθηματικού στοιχείου». Γιατί, πρέπει να το μάθετε αν δέν το ξέρετε, «το κυριώτερο γνώρισμα της κοινωνικής ζωής είναι ό ομαδισμός» (κατά τη γνωστή μεγάλη αλήθεια: ή φωτιά καίει, το νερό βρέχει, οί τροφές τρέφουν). Τά ζητήματα, καθώς βλέπετε, είναι απλά, πολύ απλά κι' αν οί φαῦλοι «άστοι» διανοούμενοι τά περιπλέκουν, το κάνουν για να θολώνουν τα νερά. Ό λόγος που ό κ. Γληνός μπορεί και τά λύνει έτσι είναι που κατάλαβε έγκαιρως την αποκαλυπτική σημασία και την ιστορική άποστολή του διαλεκτικού ματεριαλισμού που «είναι ή πιο γόνιμη, ή πιο ζωντανή κοσμοθεωρία, προορισμένη να αναγεννήσει όλες τις επιστήμες κτλ.», απαράλλακτα όπως αναγέννησε τον κ. Γληνό και τά κοπέλλια του.

ΑΠΟ ΤΑ «ΓΝΩΜΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΙ»
ΤΟΥ GOETHE

1. Για τὸν ἐνεργὸ τὸν ἄνθρωπο τὸ πᾶν εἶναι νὰ κάνει τὸ σωστό· μ' ἂν τὸ σωστὸ καὶ γίνεται, ἄφτὸ νὰ μὴν τονε μέλει.
2. Ὅτι δὲν καταλαβαίνεις, οὔτε καὶ τὸ κατέχεις.
3. Ὅλοι μας ζοῦμε ἀπὸ τὰ περασμένα κι ἀπὸ τὰ περασμένα καταστρεφούμεσθε.
4. Νὰ εἶμαι εἰλικρινής, μπορῶ νὰ τὸ ὑποσχεθῶ· ἀμερόληπτος ὅμως νᾶμαι, ὄχι.
5. Ἡ ἀχαριστία εἶναι πάντα κάπως σὰν ἀδυναμιά. Δὲν εἶδα ποτέ μου ἄνθρωπο προκομμένο πού νὰ στάθηκε ἀχάριστος.
6. Δὲν ξαίρουμε τὸ κάτω κάτω παρὰ μόνο σὰν ξαίρουμε λίγα· μὲ τὴ μάθηση μεγαλώνει κ' ἡ ἀφιβολία.
7. Ὅλα τὰ ἔξυπνα πράματα ἔχουνε κιόλας διανοηθεῖ· θέλει τώρα μόνο προσπάθεια νὰ τὰ ξιναδιανοηθοῦμε ἄλλη μιὰ.
8. Πῶς μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε τὸν ἑαφτό μας; Μ' ἐνορασιὰ ποτέ· μόνο μὲ δράση. Προσπάθειε λοιπὸ νὰ κάνεις τὸ χρέος σου, κ' ἐφτὺς μαθαίνεις τὸ τί τρέχει μὲ τὸν ἑαφτό σου.
Ναί, μὰ τί 'ναι τὸ χρέος σου; Ἡ ἀπαίτηση τῆς ὥρας.
9. Τῆς ἀλήθειας ἡ ἀγάπη φανερώνεται μὲ τὸ νὰ ξαίρεις παντοῦ νὰ βρίσκεις καὶ νὰ προτιμᾷς τὸ καλό.
10. Τὸ καλῆτερο πού μᾶς παρέχει ἡ ἱστορία, εἶναι ὁ συνεπαρμὸς πού προξενεῖ.
11. Ὁλέθριο ὅτι ξεσκαβώνει τὸ πνέμα μας μὲ δίχως νὰ μᾶς δίνει ἐξουσία πάνω στὸν ἑαφτό μας.

(Μετάφραση τοῦ ΑΙΜ. ΜΙΣΣΙΡ)

Ἡ "ΙΔΕΑ,, ΘΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙ
ΣΤΑ ΕΡΧΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ:

- Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ: Δοκίμιο γιὰ τὴ φιλία.
- Χ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ: Τὸ γλωσσικό μας ζήτημα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀριστοφάνη.
» » Τὸ δράμα ἐνὸς ποιητῆ (μὲ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Κρυστάλλη).
- ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ: Δοκίμιο γιὰ τὴν εὐτυχία.
- Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ: Δοκίμιο γιὰ τὴν ἐρωτικὴ δημιουργία.
- ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ: Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγὼ στὴ φιλοσοφία τοῦ *Leon Brunschvicg*.
- ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ: Ἐλευθερία καὶ βία.
-

Τακτικὴ παρακολούθηση καὶ μελέτη τῆς
ἐλληνικῆς, βαλκανικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς
πνευματικῆς ζωῆς.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ. 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και 'Αποθεματικά Δρ. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 » 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ἐκτελεῖ πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντας ὁρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ταμειυτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ λίαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

'Ιδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑ-
όρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβαθλημένα Δολλ. 1.500.000